

Tartalom

LIV. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

2000. FEBRUÁR

DÖBRENTEI KORNÉL: A Madonna	3
PINTÉR LAJOS: Farsangi fánk	5
GYURKOVICS TIBOR: Ebek harmincadja; Lekvár; Talán a föld; Vad	8
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Szétszóratás	14
PETŐCZ ANDRÁS: Lesz-e csendességed?; A játék, miként a foci is; A fejedelmi parkban; Tavasz jön, homályos versezet	49
PÜNKÖSTI ÁRPÁD: Két vagon kalap begyűjtve (Nagy Imre miniszterelnöksége, egy párthatározat elsúlylyesztése)	52

TANULMÁNY

GÖRÖMBEI ANDRÁS: Csoóri Sándor költészetszemlélete	68
--	----

NÉZŐ

POMOGÁTS BÉLA: Románia: útvesztő vagy útirány	78
---	----

KRITIKA

MÁRKUS BÉLA: „keringtem körülöttem, világ” (Ágh István: Mivé lettél)	86
SZAKOLCZAY LAJOS: Kovács István: A gyermekkor tündöklése	92
NAGY GÁBOR: Távlát és küldetés (Görömbei András: Létértelmezések)	96
GYURIS GYÖRGY: A kiteljesedő életmű (Péter László: Szegedi sereg számla)	101
BÍRÓ ZOLTÁN: Kiss Gy. Csaba „politikai lecke-szövegei”	104

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „A magam útját szeretném járni” (Beszélgetés Kovalik Balázs rendezővel)	109
OLASZ SÁNDOR: Kiss Ferenc halálára	120
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

DEÁK FERENC munkái a 7., 51., 67., 85., 100.
és a 108. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

VASY GÉZA: Elszakadás és megkötöttség
Egy motívumkör Csoóri Sándor költészetében

DÖBRENTAI KORNÉL

A Madonna

*Nem a Doge-palota, nem a véren virult pompa
s a finnyásra hajsolt ízlés örökkévalósággal
kacér műremekei a romlás buján tenyésző,
érett fekélyeivel, nem a nagy víz ellen erőlködő
erődök, homlokzatukon a hősi hanyatlás
salétrom-medáljaival, sem az elgyötört-sárga
ragyogással bevakolt oszlopcsarnokok, színükön
fonák a patina, mint vérfoltok rablott kincseken,
ó, kigyúlni nem ezek az emlékrajkok vésettek
koponyám barlangfalára, az emlékezés nem
szabad akarat, de sorsszeszély, mi emlékeztetni
akar csak az marad, borostyán-jelenné rabul esni
az idegpályákon föl csak az tolul, miként a tenger,
ahogy azur húsát fölhasítja a szél s a habosan fölnyíló
egymásra omló sebekből orrbőszítő kátrány s nyers
ikraszag özönöl a kikötő felől, az olajfaillat
aranyfüstje csitítón lengi be, mire a Szent Márk
térig ér, és nem a harangzúgás duzzasztotta kupolák
őrződtek meg, csak a mennybolt rajtuk pihenő,
átszellemülten-kék íve, s a delelő napkorong
platina udvara, ahol freskókból szabadult, szárnyuk-olvadt
puttók kerengnek korommal kibáronyozott ellipszisen
Istentől távolodóban –;*

*idelent türkizzománc tollazatú
galambok szemszikkasztó tündöklése tombol s akár
az irgalmatlan őszinteség, a lélekig fáj az
engesztelhetetlen gyehenna-fény, tébolyt ihlető*

fehérizzás, balkonokra terített lepedők
parcellázzák föl, megannyi jóreménységű vitorla
siklatni suhanóssá a szerelem hadigályait, gyöngéden,
miként jázminszirm-epekedést emel magához
sógyöngyöket vajúdó fuvalom, és nem a Sóhajok Hídja
maradt velem tenger-távlatos ifjúságom és az örök
veszteglés között, súlyos búcsúzásoktól megrogyottan,
megkövesített köldökzsinór, roncsként mered alá,
s én leszakadva a tömlőc-szakadékba szégyenem
vörös iszapjában tapicskolva senyvedek, mert
megcsúfoltam, aki lehettem volna,

de ami elkísér,
megkísért a Sóhajok hídjaként az a rózsahévílésű
lélekzet, mely ajkon át ajakba ojtja magát
és az évszázadok csiszatolta lépcsőkön, az öregidő
zsámolyán kiválasztottan üldögélő Madonna,
puritán gyolcsban, arcocskája dúrva vásznakból s a
festék zseniális masszából hamvas elevenné
visszaszökött, a tükör ezüstáramlása megállt,
ha belepillantott, a sűrű embergomolyon átsütött
az arca, és ahogy megbabonázva néztem őt, éreztem,
lesorvad rólam a ruha, lemeztelenedem
s drótkötelek szántotta testemen csodalámpásként
lángolni kezd ezernyi heg, ő visszarévedt hosszan,
birtokának tudva, majd, hogy a világnak visszaadjon,
tekintete ébenfa-árnyékába felöltöztetett.

PINTÉR LAJOS

Farsangi fánk

Finom, profán

*Igyunk, barátom,
hogy e kontinentális téiben
melegítsen,
élni segítsen,
szatmári szilva jó lesz? Jó.*

*Olyan erőset, torkunkon égjen,
itt a földön, hová a halál,
halál előtt e pohár ledönt,
itt a földön
pokol és mennyei ország egybeérjen!
Éljen!*

*Egész-
egész-
egész-
egészségedre.*

*Egy kupicával.
Ne eggyel, párral.*

*Szívünkhöz soha
nem dörgölődött
ócska diktátorocska,
diktátorocska semmi pizska,
képzeletünkhöz csak
disznólapicka,
finom disznótorocska:
hol a hóban, a szűz hóban
együtt lehattunk*

*egyik reggeltől
másik reggelig
– vagy amíg az időnk kitelik –,*

amíg a szívünk kitelel.

*S mielőtt hazamennénk
kínál a gazda
ropogós fánkot,
tésztáját anyánk szakasztotta,
vagy egy sosemvolt asszony
ki tudta
a lekvárok
fanyar ízeit:
barackét, málnáét, áfonyáét,
s tudta sütni a szalagost.
Akire mindhiába várunk.*

*Jönnek a farsangi, álarcos bálók,
fölvessztek, levesztek
annyi mocskos maszkot.
Ezért sikoltok,
ezért kiáltok!*

*S mielőtt hazamennénk,
fehérbor,
szürkebarát, jó lesz? Jó. Tessék.
Isten éltesse.*

*Egész-
egész-
egész-
egészségedre,
Egészségünkre!*

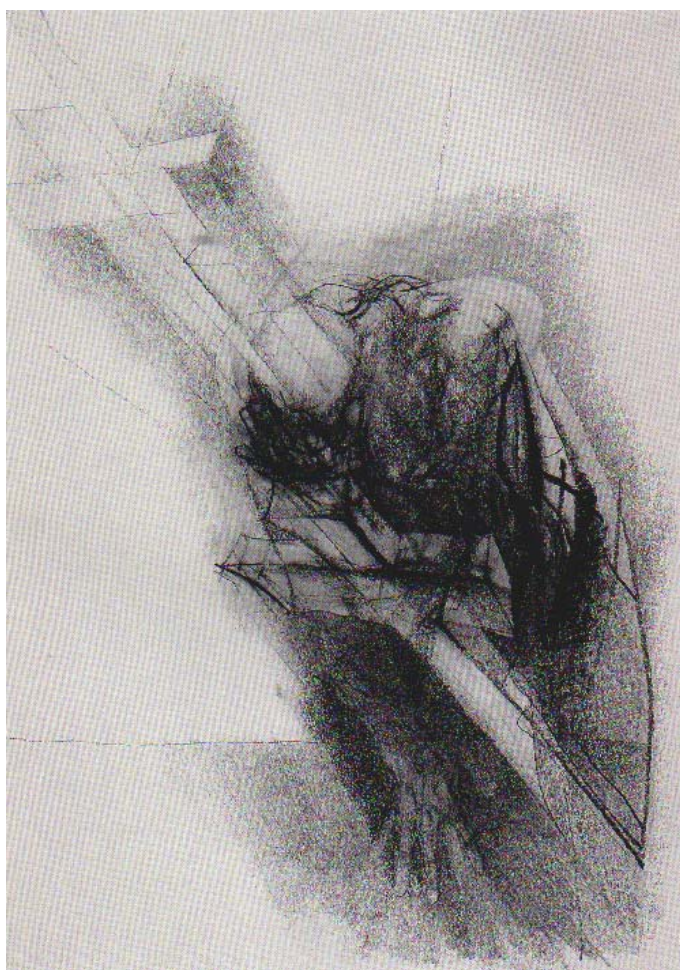
Még egy ütés a szívünkre!

*Igyunk áldomást barátok:
hogy ne fogjon rajtunk
tovább már
se gúny, se cselvetés,
se betegség,
se rágalom, se átok.*

Drága barátok!

1999. január 23.

GYURKOVICS TIBOR

Ebek harmincadja

*Sose lesz itt egység,
sose lesz itt, István,
széthúzó fejünket
verje meg az Isten!*

*Szétszaladó gondok
egybe nem állanak,
sose jön itt létre
az álom-állapot.*

*Az állam-állapot,
a bőséges ország,
lyukas asztaláról
széthullnak a morzsák,*

*ezer eb eheti,
ezer cipelheti
saját odújába,
mégse elég neki,*

*nem sajátja: zsákmány,
nem eledel: mérreg,
íze vész, szaga vész
Isten ebédjének.*

*Beléndekező bendő
nem nevel izmokat,
zabálhat, tűnődhet
reggelig is sokat.*

*Haj, ha egyszer magunk
rántjuk le az asztalt,*

*hogy a pór, hogy az úr
most már eleget falt.*

*Eleget egyezett
hamis egyezséget,
lappangó íze és
szaga lett a vérnek.*

*Büdös az asztallap,
büdös ez az ország,
jólforgó szájunkban
büdösek a morzsák,*

*hogy ki kell okádni
a patak partjára,
csahos gazdáinknak
arany portájára:*

*Hadd mossa az eső
s patakvíz pofánkat,
még egyszer hadd lássunk
büszkének, tisztának,*

*Európa őrzői,
nem csahos kutyái
voltunk, fogainkat
meg lehet számlálni,*

*vagy büszkén állunk ki
saját erdeinkben,
vagy mindkét kezével
verjen meg az Isten!*

1999. január 26.

Lekvár

*Én csak arra ügyelek már
ne robbanjon föl a lekvár
mi beragadt az agyamba
a jövőmbe a múltamba
lekötöttem gumipánttal
lefogattam celofánnal
csak a srác ki hatvan évvel
ezelőtt a speizban tűnt el
s maga se tudva mit művel
ne szúrja ki gombostűvel.*

Talán a föld

*E föld talán, mi életben maraszt,
ez a megszállott, legyötört paraszt-
tapodta föld. Hol éltem magam is,
mit elmosott lábunk alól a víz,
e füstszagú, fakószínű pokol,
ahol magam is égtem valahol,
talán e föld még életben maraszt.*

*A lány olajfák selymesfényű kertje,
a sziszegő kis szelekbe keverve
a fanyar illat, nádak ördögi
égre meredő rőt szuronyai
a vízszagon elúszó lassú csónak,
mint arany pengőt cipeli a holdat
a lány olajfák selymesfényű kertje,*

*A dél, a dőlt fény örült ordítása,
a nap, a kék ég örült óriása
ahogy kikel magából, tele torkig
a paraszti világon végigordít,*

*hogy zeng belé az ocsú és a mag
s a levegő üvege meghasad,
a dél, a dúlt fény örült ordítása.*

*A szőlőgyökerek paraszti karma
amit nem pótol glória, se karma
a föld mélyébe rejtett borona,
által se kivethető korona,
a mélyben nyugszik arany ékszerével,
hol magmák nyugszanak paraszti kéjjel,
szőlőgyökerek mély paraszti karma*

*Úgy tart e föld, emelve és lerántva
magához, ahogy egy pokoli dáma
s szorít, szorít, kiszorítja belőlem,
ami veszendő, léha, felelőtlen,
ölelve fojt, agyonölelve öl meg,
ágyából ne keljek fel soha többet,
ölel e föld, emelve és lerántva.*

*Az alkonyatban lebegnek a fák már,
az ereimben sok poroszka mászkál,
kifordulnak az akáclevelek,
szélpörögtetve, szeret nem szeret?
őriz a föld még, ez a vén paraszt-
asszony tapodta föld és itt maraszt?
vagy az alkonyban elszálltak a fák már?*

*Talán nagyapám ismeretlen álma,
paraszti álmok paraszt ideálja,
paraszt tenyérben összetört paraszt
ráncok hege, mi bő sebet fakaszt,
bőrpoharából kiszakad a vér,
egeket követel, ha égre kél,
talán nagyapám ismeretlen álma.*

*Föl-föl az égig vagy a földbe le,
kék ég köpenye, talaj vörhenye,
máriás zászló és földmélyi csárdás
remegtet haragot és megbocsátást,
kettős kereszt a homlokunkba verve:
pokol dárdája, az Isten keserve,
föl-föl az égig vagy a földbe le.*

Csak valaki egyszer már döntene

Vad

*Már bujkálok magam elől
ahogy vadász a vad elől
ha jó a puskavégire
ne kelljen elejtenie
mert nem a vadnak neki fáj
hogya a szívébe talál*

*De jön a vad kegyetlenül
a vadász életére tör
kitör az erdőből ahogy
a bozótból a vadkanok
gázolni letiprani
saját vadórét elemi
erővel betaposni a
talaj sötét zugaiba
örjöngve hogy megszabadult
az órétől a hosszú múlt
közös emlékétől hogy ők
ők ketten tettek ki egy vadőrt
együtt őriztek egy vadat
a puska-fényes ég alatt
de ne maradjon semmi nyom
a vad száguldjon szabadon
recsegtetve a fogait...
hogya végre megölt valakit*

*őt őt – aki őrizte őt
a féktelent az ösztönök
rabját őrizte zsigerét
és őrizte vadkan szemét
a borzalmát a balzsamát
a földet verő dobáját.*

*Már bujkálok magam elől
mint aki életére tör
a vadja által önmaga
legbelső hajlamaira
kit félt kit dédelget szeret
kerüli mit a célkereszt
a vad mellkasára jelöl
mint aki önmagára tör
nem a vad bujkál hanem a
vadőr befele éjszaka
hogyan ne bukkanjon föl a vad
kerüli a keresztutat
ahol majd találkoznia
kell azzal akinek maga
vadásza és áldozata –*

*mert nem a vadnak neki fáj
hogyan a szívébe talál.*

SZÁNTÓ T. GÁBOR

Szétszóratus

Kétszer fordította meg a kulcsot mindhárom zárban, majd lökött egyet az ajtón, hogy ellenőrizze, valóban bezárult-e. Liftet hívott, de amikor beszállt, váratlanul rossz érzés fogta el: nem emlékezett a mozdulatra, hogy miközben felhőrpintette a hideg tejtől kissé túlűlt neszkávéját, és rögtön utána az előző este levetett, de ki nem csomózott nyakkendőbe bújt, elzárta-e a gázt.

Dühösen szállt ki, és aktatáskáját úgy tette a földre, hogy a liftajtó ne csapódhasson be mögötte. Az előszobán át a konyhába csörtetett, ahol a gázt zárva találta.

Mire a földszintre ért, már ketten várakoztak a vasrács előtt. Miközben barátságatlan pillantást váltott velük, köszönésfélét mormogtak valamennyien.

Néhány perccel később indult, mint általában, mert nem a mindennapi ruhatárából vette elő fekete öltönyét, hanem létráról kellett utána nyújtózkodnia a gardrób-szobában, ráadásul le is kellett kefélnie róla a több hónapos port, ezért kissé aggódott, hogy elkésik a munkából, amit ezen a napon sem akart megengedni magának. A temetés miatt úgyszólván korábban kellett eljönnie. Utolsó rokona halt meg három hete, akivel kapcsolatot tartott, és a nagynéni végakarata szerint, a szerény hagyaték mellett neki jutott a feladat, hogy a temetés részleteit rendezze. Utóbb derült ki, hogy a vállalati évbúcsúztató is ezen a napon lesz.

Hiába sietett, mégis belekerült a Körút forgalmának sűrűjébe, és tehetetlen dühében, hogy mégsem ér be háromnegyed nyolcra, a kormányt csapkodta. Az autóban hetek óta rossz volt a fűtés: vagy ontotta a meleget, vagy fagyoskodnia kellett. Hol kikapcsolta, hol meg újra elindította a ventilátort. Minden nap elhatározta, hogy időpontot kér a szerelőtől, de csak halasztgatta a hívást, néhány napra sem akaródzott gyalogossá visszavedlenie. Izzadt a fekete télikabátban és a kétsoros öltönyben, ráadásul a kabát gallérja a nyakát is dörzsölte, hiába próbált fészkelődni, hogy ne érjen érzékeny bőréhez a spród anyag. Túl macerás lett volna vetkőzésbe kezdeni, ha már megfeledkezett róla, amikor beült, ezért inkább a nyakát meresztgette.

December huszonegyedike volt, péntek, az ünnepet megelőző utolsó előtti munkanap, kint metsző hideg, és még mindig sötét. A lépésben haladó kocsisorba beszorulva, a szmog miatt sem tartotta tanácsosnak letakerni az ablakot, inkább a melegben aszalódott, és szitkozódott, hogy el fog késni.

Mintafőnök akart lenni, aki nem fegyelmez, hanem személyes példát mutat. Mindig elsőként beérni, és mindig utolsóként távozni; a kötelező precizitást és fegyelmet előzékenységgel, és már-már kínos udvariassággal ellensúlyozni. Néhány éve, a privatizáció során, az új, holland tulajdonos jóvoltából emelkedett váratlanul magasra a vállalati ranglétrán, amit annak köszönhetett, hogy angolul és németül is tárgyalóképes volt, és a középvezetők közül egyedül ő érezte meg, hogy a külföldi partner képviselői nem udvariaskodásra vágytak, hanem a bizonytalan pontokat szeretnék átlátni a kissé megfeneklett, de nagy lehetőségekkel kecsegtető élelmiszeripari cég gazdálkodásában. Megtette, ami tőle tellett, bár olykor rossz érzés fogta el, hogy árulónak tarthatják, és neki magának is volt némi lelkiismeret-furdalása, noha a hollandok akkorra már dön-

töttek, bármi lesz is a cégröntgen eredménye, felállítják karosszékeikből a korábbi vezetést.

Őt magát is váratlanul érte a felkérés, munkatársai közül pedig mindenki csodálkozott, amikor néhány héttel később kinevezték ügyvezető igazgatónak, ugyanakkor reménykedtek abban, hogy amennyi hátrányt jelent a viszonyokkal tisztában lévő, s az új tulajdonosnak megfelelni vágyó új főnök, annyi előnyt is jelent a régi kollégával meglévő személyes ismeretség, és esetenkénti jó viszony. Bár kezdetben mindenfélét sugdostak a háta mögött, utóbb respektálni kezdték. Tény: mindent elkövetett, hogy a leépítés során minél kevesebb embert kelljen elbocsátani, és akit lehetett, korengedményes nyugdíjba küldtek.

Jókor jött a kinevezés. Négy éve, szinte ugyanakkor jutottak feleségével közösen arra az elhatározásra, hogy mindkettejüknek jobb, ha elválnak, amikor a hollandok megkérdezték tőle, nem lenne-e kedve kipróbálni magát a társaság élén. A felkérésről már nem szólt az asszonynak, aki házasságuk huszonhárom éve alatt, bár soha nem mondta ki egészen nyíltan, fokozódóan érezte vele elégedetlenségét. Különösen jellemző volt ez kapcsolatuk utóbbi tizegynéhány esztendejére, amikor kereskedelmi osztályvezető helyettes volt, de további előrelépésre nem voltak kilátásai. Anikó szívesen vette volna, ha változó gyakoriságú külföldi útjaira elkísérheti, de tőle távol állt az a törleszkedés és könyöklés keverékéből álló módszer, amivel kollégái kiharcolták a lehetőséget, ahogy az is, hogy politikai aktivitással szerezzen magának esetleges jópontokat. Felesége ezzel kapcsolatos célzatosságait rendre eleresztette a füle mellett. Az egyetem óta párttag volt, de megkeseredett, ahhoz azonban nem volt elegendő bátorsága, hogy kilépjen.

Szerelmes volt az asszonyba egészen addig, míg annak rátartisága nem tette végképp lehetetlenné, hogy egyenrangúnak tarthassa magát vele. Még azon túl is büszke volt nejére, aki feltűnő adottságaival: nyúlánk alakjával, vékony testéhez képest kihívóan dús keblével, hosszú, hirtelenszőke hajával, valószínűtlenül kék szemével, no és persze felvágott nyelvvel, derűjével és kirobbanó energiáival számára mindig is az ideális nő volt és maradt negyvennégy évesen is, válásuk után. Amikor kézhez kapta a kinevezését, és elfoglalta a felújított épületben hatalmas irodáját, csupán akkor kezdett tudatosodni benne, hogy a negyvenkilenc évesen megnyílt karrierlehetőség olyan elégtétel a magába fojtott évtizedes kisebbségi komplexusért, ami elhomályosítja a válás és az átmenetnek remélt magány miatti szorongását. A magány azonban tartósan bizonyult, s a tíz-tizenkét óra, amit azokban a hónapokban nap mint nap az irodájában töltött, sem tudta feledtetni vele, hogy a fennmaradó időben, ha éppen nem alszik, csak cselleng, nem találja sehol a helyét.

Amikor másodéves egyetemista fiukkal közölték, hogy különköltöznek, a gyerek arcán látszott a megdöbbenés, de igyekezett úgy tenni, mint akit nem ráz meg a hír. Egy lakásban éltek, nem volt számára újdonság, hogy szülei között megromlott a viszony, mindkét fél részéről hallhatta a másiktól elszenvedett sérelmeket, valahogy mégsem tudta elképzelni, hogy az ő szülei elválhatnak. A vállát vonogatta, és zavartan azt ismételte, tudomásul veszi a bejelentést, de ez végső fokon nem az ő dolga, döntsenek belátásuk szerint. Erre ők is zavarba jöttek, s aznap este már nem is tudtak tárgyalni a szétköltözés és a vagyonmegosztás részleteiről. Bűntudatot éreztek mindketten.

Néhány hét múlva, amikor ismét előhozakodtak a témával, és rákérdeztek, melyiküknél akar majd lakni, a fiú legnagyobb megdöbbenésükre közölte, hogy egyikükhöz

se megy, megpályázott egy bostoni ösztöndíjat, és ha ez nem is jönne össze, van még egy biztos lehetőség a berlini Humboldt egyetemen, reméli, hogy ezzel megkönnyíti mindannyiuk dolgát. Elnyúlt arccal fogadták a váratlan és határozott bejelentést, ám később mindketten úgy értékelték: ez volt az a pillanat, amikor későn érő fiuk felnőtté vált.

Aznap éjjel a felesége sírt, hogy talán mégis rosszul döntöttek, szétesik körülöttük minden, ám ő akkor már elszánt volt, ráadásul tudott az asszony új kapcsolatáról, s ezt fölényességet tetteve az arcába vágta. Készült erre, de nem gondolta, hogy ilyen hamar bekövetkezik, ezért meglepettségét durvasággal palástolta. A nő tanár volt a Testnevelési Főiskolán, s egy új kollégával vigasztalódott azokban a hetekben. Se nem szerette, se nem kívánta igazán új partnerét; magának se vallotta be, de leginkább azért volt szüksége a melegváltásra, hogy férje és talán önmaga előtt is bizonyítsa: még időben jött a válás, nincs veszve a jövő. Amikor férje dührohamában szemére vetette, hogy talán mégsem kellett volna ilyen hamar összefeküdni valakivel, és különösen ízléstelen, hogy még a közösen vásárolt gumióvszerből is hiányzik néhány darab a éjjeliszekrényből, mindketten megdöbbenek kissé. A férfi azon, hogy így fel tudja kavarni egy kis aljasság, az asszony férje felháborodásán. Hónapok óta várta, hogy egyszer üvöltjön vele a férfi, boruljon ki ő is, ám amikor végre bekövetkezett, visszahőkölt. Hiába bizonykodott, mentegetőzött önmaga számára is meglepetésszerűen, hogy nem komoly a dolog, és már abban a pillanatban halálosan szégyellte magát, hogy szándékosan provokatívan valóban belemarkolt a neszesszerben tárolt kotonokba, ekkor szólalt meg mindkettejükben a lélekharang, hogy útjuk valóban, végérvényesen kettéválik.

Kétségbeesetten szeretkeztek azon az éjszakán, s hogy milyen örömet nyújtottak egymásnak, csak hónapok múltán, a válás kínos procedúrájának lezárultával merték bevallani, kissé lecsillapodva a vagyonomegosztás huzakodásai után, ismét csak együtt ágyba bújva, hol egyiküknél, hol másikuknál. Az asszony maradt a közös lakásban, a férfi elhalt szülei korábban néhány hónapra kiadott lakásába költözött, de övé lett a közösen vásárolt balatoni nyaraló és az autó.

Nyílt kapcsolat, állapotok meg heti-kétheti gyakoriságú randevúikon, amíg nincs valaki, aki be tudná tölteni a másik helyét. Ez utóbbit, persze így, soha nem mondták ki. Merev mosollyal emlékeztették egymást mindig a fogadalomra, mintha tesztelni próbálták volna a másik tűrőképességét. Jobbat nálam úgysem találsz, mondta egy alkalommal évődő hangon, bár inkább reménykedve, mint bizonyossággal telve a nő, miközben meztelenül feküdt mellette az ágyon, súlyos mellét a karján pihentetve, és a halántékát cirógatta. A férfi sokatmondóan hallgatott. Anikó egy év alatt sokat öregedett, és mióta rászakadt minden hivatalos ügy, amit régen férje intézett, korábbi magabiztossága is alábbhagyott. Gyakran hívta fel a munkahelyén, a legcsekélyebb gondjaival is hozzá fordult, néha pedig nem lehetett tudni, nem egyszerűen csak a hangját akarta-e hallani, különösen akkor, ha néhány hétig senki nem kért tőle randevút. Igyekezett türelmesen fogadni ezeket a hívásokat, olykor azonban kurtán értésére adta az asszonynak, hogy elfoglalt, s akkor néhány napos mosolyszünet következett. A nő inkább új, felelősségteljes beosztására volt féltékeny, mint vetélytársaira. Futó kalandjai persze neki is voltak, de semmi komoly nem akart összejönni. Akkor, ott az ágyban mindenesetre érezte, hogy az asszony újra felnéz rá, és bár tudta, hogy volt feleségének igaza van, azzal is tisztában volt, hogy már nem lenne képes vele élni, mert ugyan rossz az olykor rátörő magány, a közös baráti kör szétesése, a fel-feltámadó

féltékenység, mégis minden jobb, mint az utolsó évek kényszerű, keserű összezártsága volt. Ugyanakkor azt sem tudta elképzelni, hogy megszakít vele minden kapcsolatot.

Fanyar utóíz hagyó, néhány hetes viszonyaiban képtelen volt valódi társként tekinteni nejenél olykor jóval fiatalabb partnereire, megosztani velük főként munkahelyi gondjait-bajait. Képtelen volt szórakozóhelyeken ismerkedni, ezért elvált vagy agglegény barátainak és ismerőseinek használt barátnőit próbálgatta sorra, a lehető legkisebb valódi eredménnyel. Ha olykor ki akarta önteni a szívét, ő sem tudott mit tenni, volt feleségére fanyalodott, neki telefonált, tőle várt olykor tanácsot, olykor csupán azt, hogy meghallgassa.

Megállapodtak abban is, hogy nem kérdeznek egymás újabb viszonyairól, amely megállapodást azután rendre megszegték, s olykor önkínzó módon, egészen részletekbe menően vájkáltak a másik immár különbejáratú magánéletében. Nem pontosan tudták, mire megy ki a játék: a féltékenység kényszeríti bele őket; a kölcsönös bosszú eszköze ez az elrontott évekért; így akarnak végképp elrugaszkodni közös múltjuktól, vagy tehetetlenségi erő hajtja mindkettejüket a tilosba, de az egyezés felrúgásakor olykor hetekre megundorodtak a másiktól a nagynehezen kizsarolt információk hallatán, s olyankor persze nem is keresték egymás társaságát.

Soha, egyetlen percre sem merült fel közöttük az újbóli összeköltözés gondolata. Legszebb pillanataikban is józanok tudtak maradni annyira, hogy kivívott biztonságukat ne kockáztassák, jóllehet az együttélés utolsó éveiben tapasztalt fásultság, kiüresedtség és érdektelenség, s az ebből eredő indulat, ami korábban felőrölte kapcsolataikat és megérlelte bennük a szakítás elhatározását, amióta különváltak, nem jelentkezett. Mégis, mindketten tudták, jobb külön, mint együtt.

Arról az egy dolgról viszont hullámozó hangulatuk ellenére is taktikázás nélkül tudtak beszélni egymással, hogy mindkettejüknek meglehetősen hiányzó fiuk mellett, a történetek dacára hiba volt nem vállalni a tíz évvel később fogant második gyereket, akiről ennyi idő után, minden kétséget kizáróan, magától értetődően állították, hogy lány lett volna, noha erről az égvilágon semmi bizonyosságuk nem volt.

Az Oktogontól a Blaha Lujza térig lépésben tudott csak haladni, s ott úgy döntött, ráfordul a Rákóczi útra, hátha a Kossuth Lajos utcán és az Erzsébet hídon át hamarabb ér célba. Bekapcsolta a rádiót. Ahogy az állomáskeresővel babrált, vészjóslóan recsegett a készülék. Két éve tervezte már azt is, hogy új kocsit vesz. Annak ellenére nem tudta rászánni magát, hogy a hat éves Mitsubishi-t lecserélve milliókat fizessen ki egy komolyabb modellért, hogy megengedhetne volna már magának, hiába ugratták az igazgatósági üléseken, hogy rontja a cég imázsát, ha a kis piros autóban mutatkozik.

A nyolcórás hírekben épp az alakuló új pártszövetség képviselő-jelöltjeiről beszéltek. Elfintorodott az egykori tévés újságírók nevének hallatán, akik néhány éve még a képernyőről hangoztatták főműsoridőben számára helyenként hátborzongató stílusú, olykor uszítóan szélsőséges, nacionalista nézeteiket. Azért maradt emlékezetes számára az a néhány alkalom, amit, szinte megbabonázva, mazochista módon a képernyő előtt töltött, az Orwell nyomán magában gyűlöletfélőráknak nevezett adások idején, mert amikor utóbb a vacsoraasztalnál szóvá tette a látottakat-hallottakat, Anikó csak legyintett. Azt mondta, túl érzékeny, próbálja más szemszögből értékelni a talán valóban sarkosan megfogalmazott kommentárokat, amikben, ezt azért ő is beláthatja, van némi igazság. Elveszítette a józan ítélőképességét, mondta akkor az asszonynak, aki úgy

vélte, éppenséggel férje a paranoiás. Nem félt egyébként akkor sem, csupán megdöbben, és undorodott attól, hol él, ezt azonban már nem mondta feleségének.

A hátralévő hónapokban, amíg még együtt éltek, nem politizáltak többet, ahogy igazából soha nem érdekelte kettejük a politika. Korábban tisztelték egymás érzékenységeit, nem élezték soha az esetleges nézetkülönbségeket, és alapvető kérdésekben mindig is egyetértettek. Ahogy közösen jártak táncházba egyetemista korukban, és bújták azt a néhány szamizdatot, ami olykor kézről-kézre járt baráti körükben, úgy nyilvánvaló volt számukra az is, hogy a romániai forradalom idején összekapkodják a nélkülözhető ruhákat és konzerveket, és maguk szállítsák Erdélybe, Anikó szüleinek kevés megmaradt ismerőiséhez.

A második szabad választáson, közvetlenül a válásuk után már nem ugyanarra a pártra szavaztak, de tisztában volt vele, hogy ez nem szakításuk következménye, mint ahogy azzal se vigasztalhatta magát, hogy ez lett volna az oka eltávolodásuknak.

Ujabb fél év múlva az új kormányzattól is viszolygott, akikben addig reménykedett, és úgy döntött, hogy a továbbiakban nem tulajdonít jelentőséget annak, ki van hatalmon, amint hogy utóbb azok se törődnek azzal, mit ígértek megválasztásuk előtt a szavazóknak. Amikor az asszony azon ironizált a szórványos együttléteik alkalmával fél szemmel figyelt tévéhíradót kommentálva, hogy talán már ő is látja, kiket segített kormányra a voksával, nem tehetett mást, mint bólogatott. Ahogy azonban most, az ismert nevek jelölése hallatán visszaemlékezett, még mindig nem tudta megérteni, hogy lehetett ilyen mély nézetkülönbség közte és Anikó között, s ha volt, hogy is nem tűnt fel korábban, legalább a politikai változásokat közvetlenül követő években. Elfinorodott, és kikapcsolta a rádiót.

A hídon már gyorsan haladt a kocsisor, s ő negyedórás késéssel gördült be végül a cég VIP-parkolójába. Minden egyes alkalommal kellemetlenül érezte magát, amikor a portás szalutált előtte, bizalmaskodó mosollyal mutogatott a számára fenntartott parkolóhelyre, és sietve lépett az autóhoz, hogy előzékenyen kinyissa az ajtót. Nem tudta, hogyan hárítsa el az alázatos gesztust, ezért, ha csak tehetett, megelőzte, és kiszállva még kezét is nyújtott neki. Igyekezete következtében, eleinte gyakran hagyott a kocsiban otthonról visszahozott iratokat, amiért később le kellett telefonálnia a portára, hogy küldjék fel második emeleten lévő irodájába, úgyhogy kénytelen-kelletlen beletörődött az új státuszának járó előzékenységbe.

Miután a legsürgősebb teendőit elintézte, küldött egy e-mailt a fiának Bostonba. Igyekezett a lehető legkedvesebben megfogalmazni szemrehányásait, hogy az elmúlt két hétben egyetlen üzenetet sem kapott, és legalább karácsonyra várt volna tőle egy rövid levelet. *„Anyadnak biztos nem felejtettel el írni, pedig hiába, bejglit csomagban nem lehet kuldeni.”*, ironizált búcsúzóul. Humorba akarta burkolni csalódottságát, de a sértett hang így is áthallott mondatain.

A fiú harmadik évét töltötte a Bostoni Városi Egyetemen. Változó sikerrel pályázott ösztöndíjai mellett apja, és annak New Yorkban élő unokanagybátyja neki juttatott apanázsából élt. Utóbbi támogatása szemeszterről-szemeszterre mindig kissé kellemetlen helyzetbe hozta, amikor kérés nélkül megjelent a bankszámláján, lévén az idős úrral mindössze két alkalommal találkozott; egyszer megérkezésekor az Államokba, amikor néhány napot együtt töltöttek, és még egy alkalommal, amikor feleségével vendégül látták, ám a rokonlátogatás kissé feszengősre sikeredett. Amikor megkapta a pénzt, kínosan udvarias hangú köszönőlevelet fabrikált, ahogy ezt egyetemi

társaitól eltanulta, akik hasonló forrásokból tartották fenn magukat, egyébként havonta, kéthavonta telefonáltak egymásnak. Beszélgetéseik során soha nem esett szó a pénzről.

Amikor eljött otthonról, a szülői kötelekeket gyorsan és határozottan vágta el, és a nagybácsi kezdeti hathatós segítségével (folyószámlanyitás, hitelkártya-kiváltás, betegségbiztosítás megkötése) kezdte meg önálló életét. Viszonylag hamar be is illeszkedett.

Az idős rokon először meglepődött, utóbb bizonyos elégtétellel vette tudomásul, amikor unokatestvére fia, akivel közel húsz éve nem tartott kapcsolatot, saját fia érdekében levélben fordult hozzá, mintha legalábbis hetente váltottak volna üzenetet. Mindenesetre segített, az ifjú rokon hálás volt ezért, lassan valóban egyedül is megállta a helyét, de nemigen nyíltak meg egymás előtt.

Hiába tudott azonban megkapaszkodni a fiú; hiába volt jónéhány barátnője és futó kalandja (gyors egymásutánban egy ukrán, egy dél-koreai és egy Chicagóba való lányon esett túl), ami egyébként nem volt jellemző a külföldi diákokra; képtelen volt érzelmileg tartós viszonyt kialakítani velük, s végül önmagától is megcsömörlött. Az utolsó egy évben ezért nem is közeledett senkihez. Ezekről a kapcsolatairól szülei éppúgy nem szerezhettek tudomást, miként korábbi barátnőiről sem. A téma, részéről mindig is tabunak számított családi körben.

Szenvedett a magánytól, az egyetemi társas kapcsolatok felszínességétől és az összejöveteleik egyhangúságától, amit mindenki széles mosolyokkal, harsánysággal, garantáltan koleszterinmentes salátatálakkal és egyenízű tortákkal igyekezett ellensúlyozni. Hiába akadt néhány kedvező állásajánlattal kecsegtető pályázat, amire már ő is jelentkezhetett volna, noha még nem szerzett diplomát; hiába volt jó esélye, hogy az idős rokon közreműködésével akár állampolgársághoz is jut belátható időn belül; képtelen volt elhatározni, hogy marad, és akkor végleg elkötelezi magát, vagy az egyetem befejezése után hazamegy, mert otthon mégiscsak voltak emberi kapcsolatai.

Tudta, hogy szülei szintén szenvednek távollététől, s ez bizonyos elégtételt jelentett számára a történetekért, ha mindkettejük hiánya egyben hullámozó hangulatingadozással nehezedett rá is. Mindezt persze ugyanúgy nem adta tudtukra soha, mint más lényeges életkörülményét sem. Anyja leveleire aprólékos részletességgel, hétköznapijainak naplószerű leírásával válaszolt, apja üzeneteire általában tömören: tanulmányainak, olvasmányainak ismertetésével felelt havi egy-két alkalommal, mindig gondosan elkerülve, hogy bármelyiküket is közelebb engedje valódi érzéseire, problémáikhoz.

Ezen a bizonyos délelőttön azonban, amikor apja gépbe ütötte szemrehányó sorait, ő is a monitor előtt ült, és épp levelet fogalmazott neki.

Az irodájából házon belüli hivatalos tárgyalásra távozó, majd déltájban visszatérő férfit bekapcsolva hagyott számítógépén új üzenet fogadta. Csodálkozott, hogy fia máris válaszolt, ám ahogy belepillantott a szövegbe, rájött, hogy leveleik keresztetkér egymást.

Kedves Apa!, vette kezébe, és kezdte olvasni a meglepően hosszú, ezért inkább ki-nyomtatott szöveget. Soha nem kapott még a fiától ehhez hasonló terjedelmű küldeményt, mely a kissé hivatalos indítás ellenére ezúttal valódi levél volt, hiába juttatta eszébe már a szokványos megszólítás a közöttük lévő, korántsem csupán fizikai távolságot. Mindenesetre kíváncsian futtatta tovább pillantását a sorokon:

Meglehetősen különös dolog történt velem a napokban, amirol, ugy erzem, be kell szamolnom. Harom hettel ezelott, a Halaadas napi osszegytemi partyn, ahol mindenki,

aki nem utazik haza az unnepre, megjelenik, legalabb illembol, egy pofafurdo erejeig, Daniel (New York-i, biologus csoporttarsam) bemutatott az ugyanitt mukodo Brandeis University rabbijanak, akinek a felesége Nagyvaradon szuletett, ezért a ficko is beszél par szot magyarul. Kisse feszengtem, de nem lehetett elkerulni a protokollaris aktust. Danielnek sokkal cikisebb volt a jelenet, mert amikor a rabbi a tomegben megpillantotta ot, szinpadiasan szettarta karjat, hangosan koszontotta es atolelte. Valami bibliai dumat nyomott az elcsatangolt baranyrol es hosszasan olelgette Danielt, aki olyan voros lett, mint a rak, de nem harithatta el az udvozlest. Akik korulottunk alltak, alig birtak elfojtani a rohogest. D., aki harom ev utan hagyta ott a Brandeist, utobb elmondta, hogy a negy ev alatt, miota itt tartozkodik Bostonban, ez volt a harmadik alkalom, amikor talalkozott a rabbival. Egyszer volt valami istentiszteleten, amikor unnepek volt, egyszer meg husveti vacsoran, de az sokaig tartott, es felidoben eljott, kovetkezo evben pedig mashova ment. A rabbi mindenesetre ugy adta elo magat, mintha szoros kapcsolatuk lenne.

Ismertess meg a baratoddal, mondta a ketmeteres, osz szakallas, akkor is, kesobb is kis szines sapkacska viselo ember D-nek, s felem fordult. Bemutatkoztam, D. roviden elmondta, honnan jottem, mivel foglalkozom. A pofa hosszasan razogatta a kezem, es ujra megkerdezte, hogy hivnak. Azt hittem, nem hallotta, vagy nem ertette eloszor, ezért elismeteltem. Ingatta a fejet, azutan varatlanul azt kerdezte, hogy tudom-e, mi volt a korabbi nevunk. Mi az, hogy korabbi nevunk, apa? Es egyaltalan, honnan vehette ezt? Raztam a fejem, mire azt mondta, ugy tudja, nalunk eros nevmagyarositasi hullam volt a szazad elejen, es a zsidok kozul sokan uj csaladnevet vettek fel, tobbek kozott olyanokat is, mint az enyem. Aztan anya nevet is megkerdezte. Probaltam udvarias maradni, de azért megdobbentett a feltetelezes es a tapintatlan erdeklodes. Itt kulonosen szokatlan, hogy igy probaljanak tudakozodni az ember mivolta utan. Megdobbentett, mert olyan volt ez, ahogy a nacik csinalhattak annak idejen, vagy a komcsik az osztalyidegenekkel. Mondtam neki, hogy tevedesben van, en ugy tudom, hogy ez az eredeti nevunk. Azt remeltem, ennyi eleg lesz, es erteni fogja a celzast, de o csak nem nyugodott, es azt mondta, tudja, hogy sem az ido, sem a hely nem alkalmas komolyabb eszmecsere, de szivesen beszélgetne velem nyugodtabb korulmenyek kozott, keressem fel az irodajaban. Lehet, hogy udvariatlanabb voltam a kelletnel, de nem ertettem, miért nyomul, ezért vegul azt mondtam, hogy lerazzam, amit toled hallottam mindig: a mi csaladunk nem vallasos, nem vagyunk se keresztények, se masok, hanem ateistak. A rabbi ekkor elnevette magat, odalepett hozzam, atolelt, es azt mondta, hogy ez is tipikus, majd titokzatoskodva hozzafuzte, hogy ahonnan en jovok, ott soha nem lehet tudni, ki mifele. Mi a fenet nem lehet ezen tudni, apa? Es mit akart egyaltalan ezzel mondani?

Akkor se derult egyertelmuen feny a dologra, amikor megbeszelesunk szerint tegnap felkerestem ot a Brandeis campusan, az irodajaban. Daniel nem volt hajlando velem jonni, csak somolygott, amikor kapacitaltam. O is volt ilyen kihallgatason, mondta, nekem is tul kell esnem rajta. A rabbinak ez a dolga, magyarázta, ezért probalkozik. Teritget mindenkit?, kerdeztem vissza, de csak legyintett.

Ne tudd meg, mi van abban az irodanak nevezett lukban! Elkepeszto. Meteres kupacokban konyvek, ujsagok, fenymasolt iratok mindenutt, beleertve az iroasztalt es a kanapet is, aminek csak a karfajan volt szabad hely, amikor a szoba egyetlen szekerol felallva es kezet nyujtva hellyel kinalt.

A foldon tornyosulo irathalmokon ovatosan atmaszva leultem vele szemben, s o egybol faggatni kezdett. Dedszuloikrol, nagyszuloikrol, ki mikor, hogyan halt meg, hol volt a masodik vilaghaboru alatt? Meseltem azt a keveset, amit toletek hallottam, s amire emle-

keztem, de a nagyiekról mindössze annyit tudtam mondani, hogy a pinceben veszletek at az ostromot.

Hosszasan hallgatott, és kezdtem kinosan érezni magam. Aztan azt kérdezte, elnek-e meg a nagyiek, vagy más közeli, idős hozzátartozóim, mire mondtam, hogy nem, csak anyá egy unokatestvéréről tudok, de ő valamiért mindig csak a te családról kérdezett. Hogyan temettek el őket?, tette fel a következő kérdést, mire mondtam, hogy nem értem, mire kiváncsi. Hogy pap temette-e őket. Nem, feleltem, családi temetés volt, hamvasztás után, és te beszéltél, legalábbis így meséltetek, mert én nem voltam jelen. Erre csóvalta a fejét, azután atmaszott a könyöküpecon és egy szekrényajtót kifeszegetve előhúzott egy nyolcágú gyertyatartót. A kezembe nyomta, és azt kérdezte, láttam-e már valakinél ilyet a családban? Nem emlékszem, mondtam neki. Tudom-e egyáltalán, hogy mi ez? Nyilván valami zsidó kegytárgy, feleltem. Az bizony, bólogatott. Amikor az okorban a zsidók a szír betolakodóktól visszafoglaltak a jeruzsálemi Szentelyt, egyetlen napra elegendo szentelt olajat találtak, am úgy tartják, hogy az nyolc napig egett, egészen addig, amíg friss olajat tudtak preselni. Ennek emlékeire ünneplik a chanukat, ami azt jelenti: felszenteles. Így magyarázta, majd hirtelen azt mondta, hogy masfel hét múlva lesz egy chanuka parti a nyolcadik gyertya meggyújtása alkalmából, jöjtek el én is Daniellel, ha van kedvem hozzá. Es meg azt is hozzátette, kérdezzem meg toled, vajon te nem emlékszel-e arra, hogy volt-e valamelyik rokonnal otthon ilyen gyertyatarto a te gyerekkorodban?

Kifele menet már egy újabb delikvens vart kihallgatásra, nagydarab szöke lány New Jersey-ből, aki a Brandeis-on tanul. Es ez a hülye rabbi képes volt ismét meglepetést okozni. Ha tul leszel a formaságokon, van egy nagyszerű menyasszonyjelöltem a számodra, mondta kacintva, ennek a tesztakepu nonek a füle hallatára, odavonszolt hozzá, és bemutatott minket egymásnak. Halál kinos volt az egész jelenet, a szerencsetlen csaj pedig meg vihogott is. Raadásul fogalmam se volt, mifele formaságokra gondol, és hogy jut eszébe ez az egész baromság.

Mindez tegnap történt. Amikor felhívtam Joshua nagybácsit, hogy mit szöl ehhez az egészhez, varatlanul belenevetett a telefonba, és mondott valamit, amit nem értettem. Jiddis kozmondas, magyarázta utobb, azt jelenti: a fokhagyma tovább buzlik, de hogy rá se rantsak, ez egy szabad ország. Mondd, te erted ezt a fokhagyma dolgot? Azt mindenesetre már sejtem, hogy a rabbi mire célzott, és azt hiszem, hogy a fentiekből már neked is sejtened kellene. Miért nem beszéltetek nekem eddig erről? Jogom van tudni, ki es mi vagyok, vagy nem? Tudnom kell, mi az igazság. Surgosen írj!

Anyát meg hívom, neked most kívánok boldog karácsonyt. Valaszolj mihamarabb!

Szia!

Andras

Egyre gyorsabban, és egyre felindultabban olvasta a sorokat. Mire a végére ért, remegett a keze. A számítógéptől az íróasztalhoz húzta magát görgős bőrkarosszéékében, és hogy addig se kelljen azon gondolkodnia, mit válaszolhatna, újra belemélyedt az asztallapra ejtett levélbe. Mechanikusan ismét sorra vette a mondatokat, de hiába kísérletezett, másodjára is ugyanazt olvashatta csak, és a kérdőjelek, meg a felkiáltójelek is fenyegetően meredeztek az utolsó mondatok végén.

Az utóbbi években, rossz pillanataiban olykor eszébe jutott, hogy egyszer talán válaszolnia kell azokra a kérdésekre, amiket ő és vele együtt egész nemzedéke annak idején többé-kevésbé elkerülhetett, vagy úgy tarthatta, hogy mindaz, ami ezzel kapcsó-

latos, pro és kontra idejétmúlt előítélet, ám most, hogy balsejtelme beigazolódott, mégis tanácstalan volt. Senkihez nem fordulhatott segítségért.

A hatvanas évek elején, amikor egy nap azzal jött haza az általános iskola hetedik osztályából, hogy barátjával közösen megkergették egy osztálytársukat, mert olyan irigy, stréber, és különben is csak egy büdös zsidó, apja elvörösödött. Magához rántotta, ráüvöltött, hogy nézzen jól a szemébe, mert itthon is láthat egy büdös zsidót, sőt, ha anyja hazaér a munkából, mindjárt kettőt is láthat. Aztán azt lihegte még mindig vöröslő fejjel, hogy a nagyapjait azért nem ismerhette, mert mások nemcsak verték a zsidókat, de mínusz harminc fokban vízzel locsolták és meztelenül kergették ki a hóba-fagyba, másutt meg lelőtték, vagy elgázosították őket.

Soha nem felejtette el apja lángoló tekintetét. Akár egy eszelőse. Rémület és felháborodás, szégyen és tehetetlen harag, sértettség és dac vált láthatóvá egy szemvillanásra az elkeskenyedő ajkak és a rángatózó arcizmok mögött. Ez a csupán utóbb megfejtetni próbált érzelmi sokk, s persze az ütésre emelkedő jobbkez maradt meg emlékezetében, ami megállt félúton és lehanyatlott. Akkor már újra nyitva volt a szeme, látta apja remegő szájszélét, könnyes tekintetét, és amikor az ijedtségtől és a meglepetéstől újra szóhoz jutott, számtalan, elméjébe toluló kérdés közül azt az egyet bökte ki csupán: Mi az, hogy elgázosítani?

Amikor később visszaemlékezett a jelenetre, jobban fájt neki darabos mozgású, medvetermetű apja rajtakapott gyengesége, mintha megütötte volna. Csak évek múltán jutott eszébe, hogy sem előtte, sem utóbb nem emelte rá soha a kezét. Ez volt az egyetlen alkalom, és úgy érezte, az apja is megbánta, hogy elragadtatta magát. Attól fogva mindenestre, egyetlen alkalom kivételével, nem ejtette ki száján többet a szót: zsidó.

Anikóval, tervezett házasságkötésük előtt két hónappal, sorsdöntőnek vélt beszélgetés keretében szándékozott tudatni aényt. Kötelességének érezte, hogy a másfél éves viszony e pontján felvilágosítsa arról, amit egészen addig nem tartott fontosnak, amíg kapcsolatuk nem vett ilyen fordulatot. Tudom, válaszolta a nő, amikor vőlegénye, hányingerével folytatott rövid küzdelem után, piruló arccal kinyögte a mondatot, ám ez el is került a férfi figyelmét, annyira lenyűgözte a válasz második fele: Ha hotentotta volnál is, hozzádmennék. Összebújtak, csókolóztak, s Anikó huncutul sutogta fülébe: Most már értem, miért mondta mindig anyám, hogy vigyázni kell a zsidó férfiakkal, mert aki egyszer beléjük kóstolt, az egy életen át szeretni fogja a „csokoládét”. A főbérlok elutaztak, így reggelig együtt maradhattak az albérleti szobában. Utólag értette csak meg, amikor felszabadult a nyomasztó teher alól, milyen súllyal nehezedett rá a régóta tervezgetett bejelentés; és csupán most, több mint húsz év után kapcsolta össze annak az éjszakának zsigerig bizsergető emlékét a szorongástól való szabadulással; most, amikor fia kérte rajta számon az elhallgatottényt, amivel neki egészen eddig szinte soha nem kellett foglalkoznia.

Megcsörrent a telefon. Ingerülten válaszolt a titkárnőjének, aki jelezte, hogy nem-sokára kezdődik az évfárá vállalati fogadás, indulnia kellene. Összehajtotta, és zakója belső zsebébe sülyesztette fia levelét. Felállt, kikapcsolta a számítógépet, majd újra az asztalához lépett, és hirtelen elhatározással volt felesége mobiltelefonjának számát tárcsázta. A készüléket ő maga vásárolta neki a második karácsonyra a válás után. *Hogy mindig tudjam, merre jársz*, írta a mellékelt ajándékkártyára, nem minden ko-

molyság nélkül, aminek olvastán a megajándékozott egy pillanatra mintha elérzékenyült volna, azután évődve csak annyit mondott: Feltéve, ha én is úgy akarom.

Három nap volt hátra karácsonyig, és eszébe jutott, még nem is beszéltek meg, hogyan ünnepelnek az idén. Valahogy természetesnek vette, hogy ugyanúgy lesz, mint a válás óta minden alkalommal. Volt úgy, hogy együtt töltötték az estét, az asszony valami különleges vacsorakölteménnyel lepte meg, s azután ott aludt Anikónál. Az is megtörtént már, ha egyiküknek éppen volt valakije, hogy a másik igyekezett úgy tenni, mint akinek mindez természetes, s akkor huszonnegyedikén délelőtt találkoztak csak, hogy átadják ajándékaikat. Épp egy ilyen alkalommal nyomta a nő kezébe a készüléket, amire az már házasságuk idején is vágyott.

Az üzenetrögzítő fogadta hívását. Igyekezett kimérten beszélni, ne érezhesse az asszony, milyen fontos lett volna nyomban megtudnia, lesz-e közös karácsonyesti programjuk. Kis szünetet tartott; átvillant az agyán, hogy tanácsalanságában megemlíti fia izgatott levelét is, végül mégsem szólt róla. Amikor letette a telefont, nem engedte el azonnal a kagylót. Tétovázott, felhívja-e unokanagybátyját New Yorkban, hogy segítsen, csakhogy vele épp azért szakadt meg a kapcsolata, mert Pesten járva rosszízű megjegyzést tett leendő feleségére, akit bemutatott neki.

Egy siksze a mi családkban, sziszegte fogai között a már akkor sem fiatal ügyvéd, míg Anikó kávéfőzött a konyhában, ez azért mégiscsak túlzás. Apád se nevezhető a legkevésbé se jó zsidónak, a Jóisten bocsássa meg neki, de eszébe nem jutott volna elvenni egy gajtét, mondta ajkát összepréselve és fejét csóválva. A kövér ember homlokán gyöngyözött az izzadtság, pedig a szobában nem volt különösebben meleg.

Ez az emléke maradt meg róla, merthogy attól fogva húsz éven át nem beszéltek egymással, és nem is váltottak levelet. Amikor azonban András néhány éve az Egyesült Államokba készült, erőtt vett magán, és levelet írt az öregembernek. Félretéve húsz év múltán is emlékezetes sérelmét és felháborodását az idős rokon embertelennek tartott megjegyzése miatt, ami különösen elképesztő volt számára egy auschwitzi túlélő szájából, segítséget kért fia kezdeti lépéseihez. Az ezerkilencszázötvenhatban kivándorolt ügyvéd tíz napon belül, hibátlan magyarságú, gyöngybetűkkel írt levélben válaszolt, hogy szeretettel látja egyetlen élő unokaöccse gyermekét.

Félt tőle, hogy a rövid New York-i találkozás is kellemetlen lehet a gyerekeknek, de amikor utóbb Bostonba érkezve András felhívta őt, fiának feltett keresztkérdései nyomán megnyugodhatott. A néhány nap alatt az öregúr nem hozta szóba a húsz év előtti affért, sem más egyebet, ami a fiút sokkolhatta volna.

Nem maradt ideje telefonálni, mert újra csipogott a házi készülék. Ingerülten halászott a kagylóba, majd kifelé menet elnézést kért a kissé sértett titkárnőtől, aki csupán azt jelezte, hogy most már tényleg neki is mennie kellene, mert a vezérigazgató, a holland tulajdonos és kísérete már elindult az első emeleti nagy tanácsterembe.

Az állófogadás előtt rövid beszédek hangzottak el, futólagos áttekintések a társaság éves munkájáról és várható nyereségéről, azután a hidegtálakkal rogyásig terített, hosszú asztalok köré tömörült a több mint százfős vendégsereg.

A beszámolók alatt suttogva szót váltott a cég PR-menedzserével, egy nála valamivel fiatalabb, fekete hajú, teltkarcsú asszonnyal, aki a tömegben látható célzatossággal mellé sodródott, ám ő kerülni szerette volna a feltűnést, ezért szájára téve mutatóujját és elnézést kérve odébb húzódott. Másfél éve egy ideig sűrűn találkoztak, de nem akarta, hogy a viszonynak a vállalatnál híre menjen. Munkahelyükön hűvös volt és

távolságtartó, kissé zavartan került a nő társaságát, ami nyilván sértette többre vágó partnerét, ezért a liaisonnak vége szakadt.

Egy pohár pezsgőt kezébe véve, ő is sorra koccintott mindazokkal, akikkel a protokoll szerint koccintania illett. Ha valaki figyelte, feltűnhetett neki, hogy egyik alkalommal sem emelte szájához a hosszúszerű, talpas poharat a benne gyöngyöző itallal, hogy kortyoljon belőle. Igyekezett persze viselkedni, de a cégnél sokan tudták róla, hogy absztinens, nem akad olyan szeszesital, amit leeresztene a torkán.

Kollégái régebben ugratták is ezért eleget, amikor egy-egy kávé, kóla, limonádé mellett üldögélt vállalati rendezvényeken, vagy amikor néha rászánta magát, és csatlakozott hozzájuk, ha a nap végén egy italra invitálták. Az elmúlt években, a privatizáció óta, s amióta volt munkatársai főnöke lett, megszűntek a közös kocsmázások. Azoknak, akik maradtak, megszaporoztak a feladataik, s ha a korábbi társaság elvétele összejárt is, már nem hívták magukkal.

A szűk körű vezetői értekezleteken azonban, melyek a tulajdonosváltás óta gyakran éjszakába nyúltak, a hollandoknak még imponált is a józansága. Sem ezért az ismerésért, sem a régebbi, kollégáktól eredő, ironikus megjegyzésekbe csomagolt rosszallásért nem tett semmit; absztinenciája mögött más egyéb nem húzódott, mint az alkoholtól való viszolygás. Ivott volna ő szívesen azokkal, akik ezt örömmel vették volna, ám már a szesz szaga, pláne az íze undort keltett benne, s ha csak egy kortyot a szájába vett, hányingere támadt.

Most sem ivott, csak evett néhányat a szalámis és a libamájás szendvicsekből. Mosolygott egy keveset a holland delegáció tagjaival és a magyarul már jól beszélő vezérigazgatóval, akinek korábban jelezte, hogy temetésre kell mennie az évbúcsúztató délutánján, melynek időpontját sajnos már nem tudja módosítani, majd a lehető legkisebb feltűnéssel igyekezett távozni. A protokoll szerint természetesen az utolsók között kellett volna elhagynia a helyszínt, főnöke ezért már három héttel korábban is kissé kelletlenül fogadta a hírt, de végül persze bólintott: a kegyelet az kegyelet, nincs mit tenni.

A kocsiból még egy kísérletet tett, saját mobiltelefonját előkotorva táskájából, újra az asszonyt hívta, hogy egyeztesse vele a karácsonyesti menetrendet. Ismét csak a hangposta jelentkezett, s ezúttal már kissé türelmetlen üzenetet hagyott.

Az Óbudai temető főbejáratánál azt mondták, nyugodtan guruljon beljebb, a szóratásos temetések parkjáiig jócskán kell mennie még. Háromnegyed négyet mutatott a műszerfal az óra; tizenöt perce volt, hogy odaérjen. Nem akarta felverni a temető csendjét a gépkocsi zajával, otromba dolognak tartotta volna, hogy a sírok között autózzon, ezért inkább visszatolatott a kapu előtti parkolóba, és gyalog indult el. A végén kissé loholnia kellett, mert valóban messze esett a parcella, de négy előtt egy perccel ott állt az épület előtt, ahol már várták.

A fekete egyenruhás szertartásvezető az elhunyt nevét tudakolta, segítőtje kisvártatva hozta az urnát, mire az első a jobbját nyújtotta és őszinte részvétét fejezte ki. Az őszinte kissé túlzás volt, gondolta magában, miközben kezét szorította vele. Hátrébb kellett lépniük. A segéd a virágágyásokkal szegélyezett, négyzet alakú gypsözönyeg közepére ment, és az urnát az ott felmeredő oszlop tetejére erősítette.

Míg társa dolgozott, a szertartásvezető a füves részen kívülre tessékelte, és bár ő egy szót sem szólt, egy mozdulatot nem tett, ami arra utalhatott volna, hogy sürgetné az eseményeket, türelemre intette. Amikor egyedül maradt, és farkasszemet nézett a tőle

jó húsz méterre lévő szürke urnával, megborzongott. Toporgott, elfordult, majd újra odavonzotta figyelmét a készülődés. Fázósan dörzsölte nyakához kabátja összehúzott gallérját.

Mindig irtózott a temetésektől. Képtelen volt az élet részének tekinteni a halált. Amikor szülei annak idején arról vitatkoztak, hogyan temetkezzenek, ő mindig kellenül állt hozzá, s olykor félbeszakította az egyébként nem is mindig szomorú diskurzust. Kamaszkorától kezdve egyre indulatosabban reagált, ha szóba hozták előtte a témát. Azt kérdezte ilyenkor, muszáj-e erről társalogni, máskor meg azt, vajon szándékosan irányítják-e erre a beszélgetést, csak hogy idegesítsék őt. Később előfordult, hogy némán kivonult a szobából, ha erre terelődött a szó.

Igenis szembe kell nézni a halállal, vélekedett az apja. Készülnie kell rá az embernek, aki csak akkor lehet nyugodt, ha élete minden percében úgy távozhatsz, hogy nem hagyott befejezetlen ügyeket maga után. S tovább folytatta a vitát feleségével, az ő anyjával, aki ragaszkodott ahhoz, hogy hamvasszák, ha eljön az ideje, őt ne fálják fel a bogarak, és különösképpen a kukacok ne férjenek hozzá, melyeknek már a látványától is undorodott. Apja, aki akkor már valamivel nyíltabban beszélt volna zsidóságról, átnyúlt az asztal fölé, megfogta anyja kezét, és fejét tűnődve oldalra biccentve, kissé hunyorogva csupán annyit mondott, mégiscsak furcsa, hogy egy zsidó Auschwitz után önként válassza a krematóriumot. Anyja csak legyintett: Porból lettünk, porrá leszünk, a kukacokat mindenesetre el kell kerülni. Később, amikor ő már egyetemre járt, és apja beleszikkadt, hogy csak úgy nyugodhat majd egyszer felesége mellett, ha, mint mondta mindig kis mosollyal, maga is postaládába téteti magát, már csak azzal tudta felheccelni a fiát, hogy a biztonság kedvéért előre rendezi a számlát, kifizeti az urnákat és megváltja a helyet a Farkasréti temető falában, mert nem bízik az ő ügyintézésében.

Évtizedek távolából emlékezve, ugyanúgy összeszorult a torka, mint akkor, mert saját fájdalomtól, a gúnyos megjegyzés mögött megérezte a valódi félelmet a végső bizonytalantól.

Sajnálta apját szorongása miatt, amit, óva atyai tekintélyét, rossz viccel próbált elleplezni, és őszintén fájt neki a ki nem mondott lebecsülés, hogy szerinte nem lesz képes méltón helytállni ott és akkor, ahol és amikor talán élete legszentebb kötelességét teljesíti az ember. Fogalma nem volt egyébként semmiféle szentségről, minden vallást egyaránt távol érzett magától, a végtisztesség aktusát mégis valamiféle szentséggel ruházta fel önmagában, noha nem tudta volna megfogalmazni, miért és miképp gondolja mindezt.

Ahogy önállósodni kezdett, és a saját lábára állt, mindenesetre gyakran volt része ilyen és ehhez hasonló megjegyzésekben. Később jött rá, hogy mindez arról a szülői tanácsalanságról és szorongásról árulkodik, hogyan is viszonyuljanak egy szem fiukhoz, aki már nem gyerek, nem szorul támogatásukra, egyenrangú partner, nem függ tőlük, sőt előbb-utóbb ő maga lehet támaszuk. Ezt a gondolatot, jött rá évekké később, szintén nem lehet egykönnyen elviselni. Mindig kínosan igyekezett, hogy a saját fiával kapcsolatban ne essen ebbe a hibába, és úgy érezte, nem is vallott kudarcot. Ebben nem.

Eszébe jutott tönkrement házassága, és nyomban ezután a délben kapott e-mail. Ugyan mit válaszolhatna rá? Hogy a huszadik század végén mégiscsak marhaság ez a nevetségesen ósdi törzsiség, különösen olyasvalakinek az esetében, aki saját jogon máshová is tartozik? Pláne Amerikában, ahol aztán senkire nem ütnek billogot; sen-

kire rá nem erőszakolják, hogy az legyen, ami nem óhajt lenni. Ezért fogadta végül is bizonyos örömmel, de legalábbis megnyugvással fia bostoni ösztöndíját, bár a szíve belesajdult, hogy így, az elkövetkező nem is olyan rövid időben, évente mindössze egyszer, legfeljebb kétszer látja. Ám a levél tanúsága szerint hiába Amerika, hiába a tökéletes szabadság, hiába, hogy nincs semmiféle kényszer, nem dörgölik az orra alá, hogy nem lehet más, csak az, aminek született, ő maga veti a szemére, hogy nem zárta gettóba. Talajgyökér, a vér szava, eredetmítosz! Ez nem az a sors, amit Andrásnak elgondolt, még ha itt, a Balkán nyugati részén most megint ez a divat, akkor sem.

Megzavarták az elmélkedésben. A szertartásvezető már másodszor köszörülte a torát, mire kissé összerezsent. Feleszmélt, észrevette, hogy rá várnak, és intett, hogy kezdhetik.

Verdi Requiemjének akkordjai törtek elő kissé recsegve a ház bejárata fölé függesztett hangszóróból, de ez sem tudta elnyomni azt a rémisztő, daráló zörgésére emlékeztető zajt, ami az urna felől hallatszott. Ha nem tudta volna, hogy az edényben csupán hamu van, semmi más, csontok őrlésének hangjait vélte volna kihallani a vezetékben nyomuló bugyborgásból. A gondolatra végigfutott a hátán a hideg, de a következő pillanatban vékony vízsugár lövellt felfelé az urna tetejéből, majd oldalirányba is spriccelni kezdett a víz, s ahogy a zene drámai dallamaira szökőkútszerűen kiteljesedett a jelenség, a rémisztő zöreje elcsitult.

Egy perc telt el, vagy tíz, amíg az utolsó, vékony vízsugár is lassan lekonyult, nem tudta volna megmondani. Meredten állt, megilletődve, csak akkor kapott észbe, amikor a szertartásvezető és társa kissé tolakodóan ismét hozzá lépett, hogy kondoleáljon. Zakója belső zsebébe nyúlt levéltárcájáért, előkotort két darab ezrest, és köszönettel átnyújtotta. Egy perccel később már nem látta sem őket, sem az urnát.

Csak akkor jutott eszébe a nagynéni, amikor magára maradt. Az urna látványa egészen addig blokkolta emlékezetét. Jóval idősebb volt az anyjánál, mégis ő maradt utoljára a családban a maga nemzedékéből, annak ellenére, hogy jó tizenöt éve halni készült. Hetente egyszer felhívta, majd azután, hogy elvált, kéthavonta meglátogatta az özvegyasszonyt, aki utolsó éveire teljesen szenilissé vált, és úgy beszélt neki bergen-belseni élményeiről, mintha nemcsak ő töltött volna ott közel nyolc hónapot, hanem a nála negyven évvel fiatalabb, már a háború után született unokaöccse is. Emlékszel? kérdezett rá egy-egy epizódnál többször is.

Hiába próbálta eleinte visszaterelni az idős hölgyet a való világ koordinátái közé, fokozatosan rá kellett jönnie, hogy mindkettejüknek egyszerűbb, ha sűrűn bólogat, és ráhagyja képzelgéseit. Nagynénje korábban soha nem beszélt a deportálásról, csak most, amikor már nem tudta kontrollálni mondandóját; helyszínek, események, személyek és időpontok keveredtek szürreális elbeszéléseiben, de mindig a láger jelent meg emlékezéseinek keretként vagy végső színtereként; mindig ide lyukadt ki zavaros történetei során, s itt végül mindig abba is maradt beszélgetésük, mintha onnantól fogva semmi nem történt volna vele több mint ötven éven át. A világ egyébként számára a bergen-belseni utazással nem csupán időben, de térben is véget ért; visszaérkezése után többé nem ült vonatra és nem hagyta el Budapestet, ahová a háború után költözött.

Bár sajnálta és segítette, nem tudta szeretni az anyjáról hagyatékként rámaradt idős rokont, emiatt viszont gyakran büntudatot érzett, és lelkiismeret-furdalása volt amiatt is, hogy megkönnyebbült, amikor a nyolcvankilenc éves asszony három héttel korábban egyik reggel nem ébredt fel. Könnyű halál egy nehéz élet jutalmaként, gondolta

akkor, néhány órával azután, hogy a bejárónő értesítette őt. Amikor kifelé ballagott a sírkertből, úgy érezte, a maga részéről mindent megtett, hogy nagynénje utolsó hónapjaiban ne érezze a magányt, s hogy végakarata szerint nyugodjon, ezért ő is megnyugodhat. Tudta jól, miért akarja ilyen sietősen elvégezni az előbb vagy utóbb mindig elkerülhetetlen számvetést. Most, ennyi idő múltán sem hagyta nyugodni az a végrendelet, aminek záradékában apja, anyjával hozott közös döntéséről értesítette, miszerint nem akarják terhelni őt *azután* sem, ezért a későbbi lelkiismeret-furdalásokat megelőzendő, s mivel az urnák amúgysem kívánnak gondozást, megtiltják neki a rendszeres temetőlátogatást, legfeljebb háromévente egyszer igénylik a kegyeletes aktust, első alkalommal unokájuk nagykorúvá válása idején. A mondatokat átszőtte apja ironiája. Szülei egyidősek voltak, anyja hetvenhárom évesen halt meg, apja fél évig kínlódott egyedül, búskomorságtól letaglózva, azután feladta. Nem volt hajlandó hozzájuk költözni, inkább halálba szenvedte magát.

Képtelen volt megbocsátani nekik jónéhány évvel korábban kelt végakarataikat, amiben apjának még arra vonatkozó, szellemeskedő tanácsai is szerepeltek, hogyan gazdálkodjon a hagyatékkal: a hatalmas körúti lakással, a balatoni villával, némi családi ékszerrel, és az utolsó években, apránként, egy bécsi és egy zürichi bankban elhelyezett készpénzzel.

Apja nem kívánt a textiliparral foglalkozni, amire a családi hagyomány predesztinálta volna; bankár akart lenni már a háború előtt, de ezerkilencszáznegyvenkilencről kezdve nyugdíjazásáig csak a Pénzügyi Központban dolgozhatott; ott ismerkedett meg feleségével is. Soha nem tudta túltenni magát azon, hogy a nácik után a kommunisták is elvették, ami addigra még a családi vagyontól megmaradt. Ezerkilencszáznyolcvankilenc után sem bízott a jövőben, évente kétszer csak azért utaztak, hogy amijük volt, illetve, ahogy ő mondta: amijük még megmaradt, biztonságba helyezték. Ezzel szemben fia elégtételt érzett, hogy ahhoz a pénzhez azóta sem kellett hozzányúlania, csak az fájt neki, hogy mindezt ők már nem tudhatják.

Amikor annak idején a végrendeletet újra és újra elolvastva, sápadtan előadta feleségének, mi szerepel a szinte teljesen egyforma méretű, nyomtatott betűkkel, kézzel írott lapokon, és az asszony csendben megjegyezte, hogy szülei még haláluk után is gondoskodnak róla, mert ő negyvennégy évesen is egy nagy gyerek, majd odalépett hozzá, és a nyakát átfogva, vigasztalóan a mellére hajtotta fejét, akkor érezte, hogy végképp megpattan benne valami. Lefejtette magáról a nő karját, aki azt hitte, hogy a gyász miatt levert és zárkózott, pedig neki akkor és ott telt be a pohár. Hogy még ekkor is, ebben a helyzetben is csak azt szajkózza, amit állandóan, olykor anyjával, apjával összemosolyogva közösen vagdostak a fejéhez. Elviselhetetlennek érezte mindig, hogy felesége, aki korán elárvult, beépülve a családjába, olykor nyíltan, többnyire alig észrevehetően, de következetesen szülei oldalára állt ebben az évtizedek óta zajló konfliktusban. Ezért is szerették mindig a „fess tornatanárnőt”, aki „olyan slágfertig”, és „szerencsésen kiegészíti” őt. Rühellte ezeket a mondatokat, rühellte, hogy hülyének nézik, és utálta, hogy olyan cinkosan tudott egymásra nevetni anyja és felesége, apja pedig sokatmondóan bólogatott, elismerően pislogva hatalmas termetéhez képest mulatságosan apró szemével menyé felé.

Egyedül akart maradni, emlékezett vissza egészen élesen és tisztán; teljesen egyedül, vállalva ennek valamennyi nehézségét. Meg kellett halniuk, hogy el tudjon válni a feleségtől, harapott ajkába a temető kapuján kilépve.

Kabátzsebéből előhúzta a telefont és az asszonyt hívta. Kellően lecsillapodott ahhoz, hogy normális hangon tudjon vele beszélni, de sem otthon, sem a mobilszámán nem jelentkezett. Amikor a hangposta szignálját meghallotta, dühbe gurult és fogai között sziszegve káromkodott. Megfordult a fejében, hogy nem vár karácsonyig, hanem még aznap felugrik hozzá, esetleg mégis elújságolja valamiképpen a fiuk levelét, a nagynéni temetését, isznak egy kávét, s ha kellő ideig sikerül nem veszekedniük, miközben beszélgetnek, Anikó összeüt valami vacsorát. Netán ott marad éjszakára is.

A terv persze így dugába dőlt, s ez még jobban elkedvetlenítette. Két nap volt hátra karácsonyig. A hét végére nem akadt különösebb programja, egészen pontosan semmilyen ötlete nem volt, mivel üsse agyon az időt. Évutó lévén, sürgős munkát nem talált, amit hazavihetett volna, társasági meghívás sem esett erre a hétvégére, harmadiknak pedig egyik baráti házaspár nyakába sem kívánt akaszkodni szombat estére. A válasz után már jónéhány hétvégeje ment tönkre így, és bár meghívói sosem mutatták, feltételezte, hogy azok sem érezték túl jól magukat ilyen alkalmakkor. Mindössze az aranyvasárnap kínált némi lehetőséget. Eredetileg azt tervezte, hogy ajándékot vásárol Anikónak, amit másnap este, de legrosszabb esetben délelőtt, egy presszóban átadhat neki, amikor ő is átveszi majd a maga ajándékát. Ebben soha nem volt nagy fantáziája az asszonynak; olykor egy elegánsabb nyakkendőt, máskor egy képzőművészeti albumot, vagy egy klasszikus CD-t bontogathatott ki a díszes csomagolópapírból, mert Anikó a külsőségekre mindig is adott.

A karácsonyok voltak számára a legnehezebbek, ha nem az ezúttal is tervezgetett módon zajlott az este. Aktuális barátnőjével ugyan megajándékozták egymást, és ha a hölgy nem volt férjnél s nem kellett rokonokat látogatnia, éppúgy egész nap nála volt és a konyhában sürgölődött, mint Anikó tette régebben, s valamiféle családi hangulatot csempészhetett a bejárónő által rendben tartott, ám alapvetően mégiscsak kissé kopár lakásba, de ez mégsem tudta pótolni a régi karácsonyokat. Az elmúlt hetekben azonban semmi nem mutatott arra, hogy ne együtt ünnepelnének, igaz, konkrétan nem is beszéltek róla.

Vaksötét volt, amikor beszállt a kocsiba. Mindig is utálta a telet, a délutántól dél-előttig tartó éjszakákat, a fény hiányát, ami, úgy vette észre, közvetlenül befolyásolja hangulatát. Egy-egy téli napon, amikor meglepetésszerűen mégis kisütött a nap, egészen felvillanyozódott, arcát a sugarak felé fordította, és mintha fotocellái lennének, akár a növényeknek, szaporán gyűjtötte, szinte habzsolta a fényt, akárha e pár óra, vagy csupán néhány perc emlékét ugyanúgy elraktározhatná sejtjeiben, mint azok a klorofilt. Ezen a télen, december eleje óta egyetlen ilyen nap se volt. Amióta meglehetett volna, minden ősszel elhatározta, hogy megfelel a sötét és hideg hónapokat valami egzotikus utazással, ám végül mindig meghiusult az elhatározása. Nyáron valahogy minden könnyebben működött, de ilyen tájt hol egy szakítás, hol egy bimbózó új kapcsolat reménye akadályozta meg, hogy nekivágjon, volt feleségével pedig úgy érezte, hogy képtelen lenne egy egész hetet összezárva eltölteni.

Nem volt hová sietnie, mégis idegesítette, hogy az esti csúcsforgalom miatt lépésben halad a kocsisor. Több mint fél órába telt, amíg hazaért. A Körúton persze nem talált parkolóhelyet, be kellett fordulnia a Dob utcába, ahol végre megállhatott.

Akkor ment vissza a Falk Miksa utcából szülei megüresedett, háromszobás lakásába, amikor a válás procedúrája lezajlott. Évek óta tovább akart költözni innen, Budára, csak képtelen volt rászánni magát a lakáscserével járó, számtalan elháríthatatlan

tennivalóra. A három szobából kettőt lakott, a harmadikban fia holmijai voltak, aki a nyári szünetekben lakott hol itt, hol az anyjánál.

Az előszobában ledobta a táskáját, és úgy ahogy volt, kabátban csörtetett be a nappaliba. Mintha megérezte volna, a telefonon vörösen villogó jel tudatta, hogy üzenet várja.

Az asszony hangján érezni lehetett a zavartságot. Pontosan tudta, mit jelent a közös karácsony, aminek intimitása néhány órára vagy akár napra is képes volt csökkenteni a közöttük lévő távolságot, ezért az egyszerű bejelentés határozottsága mögött képmutatás rejtőzött. Tömören közölte, hogy elutazik az ünnepre, s ha visszajön, majd ő jelentkezik. Mintha előre, pontosan kitalálta volna a szavak egymásutánját. Amikor befejezte, a kazettán tisztán hallatszott, hogy nyelt egyet. Lélegzetvételnyi szünet után, némileg mentegetőzve fűzte hozzá a mondottakhoz, hogy egészen mostanáig nem volt biztos az út, ezért is nem szólt róla korábban. Az utolsó mondatok spontaneitásához már nem fért kétség. Mielőtt letette a kagylót, erőltetett vidámsággal boldog karácsonyt kívánt.

Tudta, érezte, hogy valami készül, különben Anikó nem kapcsolta volna ki a mobiltelefont. Nyilván nem egyedül utazott el, ezt sem volt nehéz kikövetkeztetnie. Nem volt már féltékeny, csak sértett és dühös. Persze nem ez volt az első alkalom, hogy a válasz óta akár a nőnek, akár neki akadt valakije, azt viszont bántónak érezte, hogy az asszony nem jelezte időben előre, hogy az idén lőttek a közös karácsonynak. Nyilván tartott a kérdezősködéstől, zökkent le még mindig nagykabátban az állólámpa és a telefon melletti füles karosszékre, amiben nyugdíjas apja szunyókált mindig ebéd után, merthogy „az ember napközben nem fekszik le.”

Az agyonhasznált, nem is különösen értékes darabok közül néhányat kicserélt, ám még mindig a vastag, vörös tónusú, port nyeldekklő perzsaszőnyegek, oroszlanlábás, súlyos ónémet bútorok uralták a teret, és a plafontól a földig érő, aranyszegélyű, bordó brokátfüggöny a háromszárnyú ablak előtt, ami, bár csak félig takarta az üveget, nappal sem engedett be elegendő fényt a szoba belső felébe. Hiába kapcsolta fel a nyolckarú, kovácsoltvas csillárt, a hatalmas térben az sem adott kellő világosságot. Tudta, csak egy új lakást lesz képes berendezni alapvetően egységes stílusú bútorokkal, több, derűsebb hangulatot biztosító helyi fényforrással, ám hogy lesz-e ereje szabadulni a családi ereklyéktől, abban nem volt biztos.

Úgy ült ott, mint aki indulásra készen, perceken belül ígért telefonhívásra vár, csak hogy nem volt semmiféle ígéret, semmiféle hívás, és legnagyobb bánatára sehová nem kellett indulnia. Hirtelen felpattant, kisietett az előszobába, és az aktatáskájával tért vissza. Előhalászta telefonregiszterét, és lapozgatni kezdett benne. Kinézett egy nevet és a hozzá tartozó számot, de az illető hölgy, aki egy korábbi partnercégnél dolgozott, nem volt odahaza, a válaszoló férfihang pedig nem sok jót jósolt, ezért hívása tárgyában nem hagyott üzenetet. A következő próbálkozás is hiábavalónak bizonyult. Tízpercnyi beszélgetés után derült csak ki, hogy rosszul kalkulált, és a tenisz-edzésről ismert ügyvédnőnél, a barátságos csevegés ellenére nincsenek esélyei, mert ahogy az esetleges randevúra terelődött a szó, a vonal másik végén gúnyos kacagás volt a válasz, és az a durva hasonlat is elhangzott, hogy a hívott fél nem kesztyű, amit akármikor fel lehet húzni, majd akár hónapokra eldobni. A végén még elnézést is kellett kérnie a zaklatásért.

A V betűhöz lapozott. Vadas Zsuzsának hívták azt a kolléganőjét, akivel a délutáni fogadáson mindössze néhány szót váltott, vele közel egy időben vált el, és régebben,

egy ideig egymásra jártak. Negyvenkét éves volt, kissé már elvirágzott szépség, aki azonban hangsúlyozott nőiességével, olykor kihívó viselkedésével, extravagáns öltözködésével még mindig magára tudta vonni a férfiak figyelmét, így többek között az övét is. Bár délután elhárította a hosszabb eszmecsere, azt pontosan átlátta, a nő keresi az alkalmat, hogy a közelében legyen; hogy éreztesse, hiányzik neki a régebbi, intim viszony. Mélyen dekoltált blézere alatt, melynek színe finoman harmonizált szoláriumozott bőre és füle mögé fésült, melírozott haja színével, látszólag nem viselt semmit, miniszoknyája pedig érvényesülni hagyta füstszínű nejlonharisnyába bújtatott, még mindig első osztályú lábait. Közepes termetű volt, teltkarcsú, de fürgé mozgású. Ajkát mindig olyan kislányosan tudta beharapni, és mindig olyan izgatottan pislogott, ha valami sikamlós téma került szóba, mintha valóban zavarba jött volna tőle.

Szinte látta maga előtt a nőt, amint az felvette a kagylót és a hangjában meglepetés érződött. Nincs-e kedve együtt vacsorázni, kérdezte tőle minden kertetelés nélkül. Nem számított rá, hogy épp ő telefonál, mondta a nő őszinte bizonytalansággal, de nem elutasítván. Már levetkőzött, fűzte hozzá kisvártatva, s ebből arra következtethetett, hogy menni fog a dolog, csak kissé kéreti magát a másik, ahogy illik, sőt éppenséggel ezzel akarja felcsigázni érdeklődését, netán érzékeltetni a találkozó jelentőségét. Annál jobb, felelte, akkor máris indul. A nő felnevetett. Na persze, mondta jellegzetesen elnyújtott, éneklő hangján, amiből pontosan kitetszett, hogy tudja, mire megy ki a játék, kihallja ő az irónia mögül a valódi szándékot, de a konvenció és a játék megkerülhetetlen szabályai miatt ő sem eshet ki szerepéből. Majd sóhajtott egyet, és megkérdezte, hogy hol találkozzanak.

Túl könnyen ment, túl simán, gondolta, miután letette a telefont, és egy pillanatra, egyetlen röpké pillanatra az is átsuhan az agyán, hogy lemondja a randevút. Azután ő is sóhajtott, még egyszer tárcsázott és vendéglői asztalt foglaltatott. Felállt, kibújt a kabátjából, öltönyét a kétajtós ruhásszekrénybe akasztotta, egyúttal levett a polcról egy sötétkék inget, kiválasztott egy fekete szövetnadrágot és egy sötét, halszállás tweedzakót.

Zuhanyozott, és a Calvin Klein Eternity feliratú üvegséből, amit tavaly karácsonyra kapott Anikótól, parfümöt szórt a nyakára, némi tanakodás után ágyékára is, majd kissé túlzónak találva az illatfelhőt, nedves törülközővel dörögölte le a kesernyés kölni egy részét. A tükör előtt hosszasan igazgatta egy makacsul oldalra elálló hajtincset, amit nem sikerült lefésülnie, és idegesen nyomogatta a homlokán minduntalan lüktető eret. Úgy döntött, hogy nem borotválkozik, jól áll neki a borosta, és ha fogait összeszorítja, megfeszülő arcizma is férfias benyomást kelt.

Az évek során megszokta külsejét, megtanult együtt élni az öregedés sorra kimutató jeleivel, melyeknek csupán egy része volt mások számára is jól látható. Csak a halántékánál őszült, és a szája körül voltak mélyebb ráncok. Amennyire vissza tudott emlékezni, szeme sarkában a szarkalábak már az egyetem vége felé jelentkeztek, és annakidején, hülye fejjel még büszke is volt rájuk. Persze akkor is úgy gondolta, ezzel férfiasabb benyomást kelt, mondhatni, lányosan törekeny arca. Vonásai még mindig arra a kamaszra emlékeztették, akit annak idején váratlanul kezdett el foglalkoztatni külseje számos tökéletlensége. Vékony volt és maradt, mindig szüksége volt a jól szabott zakók váltóméreseire.

Egy dolog miatt sohasem panaszkodhatott a feleségére. Bár az asszony teste, életének ötödik évtizedében is hibátlan volt mondható, házasságuk alatt egyetlen tapintatlan megjegyzést sem tett az ő sportosnak aligha nevezhető alakjára. Ha gondolta is,

soha nem adott hangot bírálatának. Megismerkedésük előtt nemigen volt egyiküknek se komolyabb kapcsolata mással, és ő csak utóbb jött rá: ha odáig eljutott egy nővel, hogy meztelenül állnak egymással szemben, véznasága már nem jelent akadályt. Néha eltűnődött, vajon ha húszévesen is tisztában van ezzel, másként alakult volna-e az élete.

Ideges, vibráló tekintetet látott a tükörben. Az ő meleg, szomorú, barna zsidószei, mondta egyszer Anikó már a válás után. Több mint két évtizedes együttlét során soha nem aposztrofálta így, ezért mellbevágta a kijelentés, holott egy gyengéd pillanatban hangozott el, s a rossz szándék gyanújának árnyéka sem vetődhetett rá. Zavarba jött, tán el is fordult egy pillanatra. Ha a reggeli borotválkozásakor, vagy fogmosás után olykor vérző ínyét vizsgálgatva belenézett a tükörbe, magától eszébe nem jutott volna, hogy egy zsidóval néz farkasszemet. Hosszas vizsgálódás után sem látott szerencsére feltűnően szemita vonásokat ábrázatán.

Hideg volt az este, sálát, sapkát pedig gyerekkora óta nem viselt. Autóval ment a Károly körút és a Rákóczi út sarkára. A kapucsengővel jelzett egy hosszút és egy rövidet, ahogy megbeszélték, de öt percbe is beletelt, míg a nő leért a másodikról.

A nemrég nyílt Művészinasban foglalt asztalt a Deák téren. Úgy remélte, a gyertyafény és a halk zene megteszi hatását.

Partnere meglepően szolidan öltözött ezúttal. Rozsdabarna csizmát, bokáig érő, mogyoróbarna szoknyát, fehér vászoninget, s a szoknyához hasonló színű, kötött kardigánt viselt, nyakában tigrismintás, drapp selyemsállal. Széles karimájú kalapja volt hivatva kissé megbolondítani egyébként visszafogott ruházatát, amitől azonban, arra való hivatkozással, hogy nem látja az arcát, némi kérésre hajlandó volt megválni a vacsora idejére. Kicsit nyafogott, hogy fogyókúrázik, ezért csak egy salátátátat kér, de közben megivott két Camparit szódával, ő pedig roston sült csirkemellet rendelt.

Miközben turkált a tányérján, arra gondolt, hogy a kései ebédként délután fogyasztott szendvicsek miatt nem éhes. Félretolta a húst, és szórakozottan lögyölte poharában a frissen facsart narancslében olvadozó jégkockákat, miközben zsongó fejjel hallgatta a nő szüntelen fecsegését. Munkahelyi pletykák, a gyerek iskolai zúrjai, a fiókjában megtalált marihuánás cigaretták, volt férjével zajló örök konfliktusai; úgy öltötte egymásba a témákat, hogy monológját félbe nem lehetett szakítani. Csak akkor koncentrált kissé jobban a panaszáradatra, amikor az asszony fiával kapcsolatos nehézségeit ecsetelte igen érzékletesen, hogy úgy érzi, a gyerek elidegenedett tőle, jószerevével kezelhetetlen, pedig mindent megpróbált: szigort éppúgy mint engedékenységet, tiltást és célprémiumot, teljes zsebpénzmegvonástól ausztráliai nyaralással való kecsegtetésig. A lelkét kiteszi azért a kölyökért, de a kurvapeccér apja hatása érződik csak a rövidesen érettségiző fiún, aki dafke is küld neki pénzt, vagy havonta kiviszi magához Bécsbe, hogy együtt szórakozzanak és teljesen elrontsa a gyereket, akin persze így semmilyen nevelés nem fog.

Attól a tényről, hogy más is hozzá hasonlóan nehéz cipőben jár, felvidult, és monoton bólogatását megszakítva önkéntelenül el is mosolyodott. Áthajolt az asztalon, és végigsimított a kipirult asszony arcán. Az félreértette, és a részvevő együttérzés gesztusának véve a mozdulatot, lendületesen taglalta tovább problémáit.

Nem ez volt az első tönkrement kapcsolat az általa ismert párok között, ahol a gyerek valaha vágyott célból egymás zsarolása, vagy csupán az öncélú bosszú aljas eszközévé vált. Az jutott eszébe, vajon ők hogyan tudták volna mindezt megoldani;

lett volna-e bennük elegendő emberség civilizáltan, a gyerek érdekeit szem előtt tartva viselkedni, ha arra kerül a sor. Hálát kell adnia a sorsnak, gondolta, hogy képesek voltak kivárni, míg a fiuk nagykorú lett, és maga vágta szét a gordiuszi csomót azzal, hogy elment. Utolsó közös éveik persze idegőrlőek voltak, mert összezárva, titokban gyilkolták egymást, Andrást lehetőleg megkímélve viszályaiktól.

Lehet, hogy a füvet is ő veszi neki, s a végén még narkózt csinál a gyerekből, magyarázta széles gesztusokkal a nő. Figyelsz te rám egyáltalán? kérdezte felcsattanó hangon, mire összerezett és bólogatni kezdett. Néhányan a szomszédos asztaloktól is feléjük fordultak. Az ajkára tette mutatóujját, jelezve, hogy kissé halkabban kellene folytatniuk a diskurzust. Az asszony suttogóra fogta hangját, úgy folytatta: Legalább csinálj úgy, mintha nemcsak a testem érdekelne.

Az volt a különös, hogy bár meg is sértődhetett volna, egyáltalán nem úgy tűnt, mint aki valóban zokon veszi, hogy a férfi figyelme elkalandozott. Miközben szemrehányóan beszélt, gúnyos mosolya kihívóvá vált, mint aki maga is tudja, sőt valamilyen természetesen is veszi, hogy a másik nem igazán kíváncsi arra, amiről beszél, csak elviseli, hogy céljához érjen.

Nem tudott mit válaszolni az asszonynak, csak a fejét rázta, hogy nem, ő igazán nem így gondolkodik, ám közben izgatta, hogy partnere átlát rajta, mégsem játssza meg magát, nem háborodik fel, és nem utasítja vissza közeledését. A kis intermezzo mindenesetre kizökkentette a nőt szerteágazó monológjából, és ő hiába próbált azután már erejét összeszedve őszintén érdeklődni, minden mondatára csipkelődés volt a válasz. A csevegés elakadt.

Nem indulunk lassan? kérdezte a tőle telhető legsimulékonyabb hangon, hogy legalább valamit megmentsen a hangulat maradékából, és ismét végigsimított asztaltársa ujjain, melyet gyöngyházzsínűre lakkozott, keskenyre és hegyesre nyírt körmei voltak hivatottak kecsessé hosszítani, de gyengéden kérdő és kérlelő tekintetére fáradt pragmatizmus felelt: Csak hozzád mehetünk, nálam ott a gyerek.

A vendéglőből kilépve, kissé megenyhülve egymásba karoltak, úgy sétáltak vissza az autóhoz. A Dob utcába befordulva hajtott a Körút felé, amikor a Kazinczy utca kereszteződésében, felperdülő karimájú kalapban, sietős lépteiktől meglibbenő pajeszú, kaftános haszidok szaladtak át a hirtelen felbukkanó kocsni előtt a túloldalra. Az utolsó pillanatban fékezett az árkádok alól váratlanul kilépő gyalogosok láttán. Mindketten előre zökkentek, s amikor ismét gázt adott, hogy a motor le ne fulladjon, az üléshez préselődtek. Ahogy blokkolt, azután meglódult az autó, reflexszerűen utasa elé kapta a kezét, majd a combjára eresztette, hogy megnyugtassa. Nem tudta hányadán állnak, ezért az óvó mozdulatban valóban nem volt több, ám a nő combja közé zárta ujjait, és végigsimított kézfejen. Jólesett a cirógatás, melegség öntötte el, s mire a Körút sarkára értek, szívdobogása is lecsillapodott. Borzalmas, dohogta kényszeredetten, míg a lámpánál várakoztak, a huszadik század végén ilyen maskarát hordani. Az emberben a mosdatlanság benyomását keltik.

Bólogatásra számított, de egyetértés helyett az asszony a fejét rázta: Ezek legalább hisznek valamiben. És van tartásuk. Sőhajtott, azután, mint aki eldöntötte, hogy ha megszólalt, akkor már mindegy, folytatta: Azt még csak megbocsátotta anyámnak a család, hogy ezerkilencszázötvenben belépett a pártba, de azt már nem, hogy utána hozzámment az apámhoz, aki persze éppúgy nem volt már keresztény, ahogy az anyám sem volt már zsidó. Elmélázott. Talán ezért mentem hozzá én is egy gójhöz. Ugy kell nekem.

A kibukó vallomás hallatán elképedt. A balesetveszély másodperceiben viszonylag higgadt tudott maradni, most azonban egy pillanat alatt megizzadt a tenyere a volánon. Eszébe nem jutott volna, hogy az általa jó öt éve ismert, mindig szokított hajú, kihívó viselkedésű, éles nyelvű kolléganő zsidó lenne, igaz, nem is gondolkodott ezen soha, ahogyan az is elképesztette, róla honnan tudja ugyanezt. Mert abból a rohamból, ahogy fél perc alatt kitergette családtörténetét, nem következethetett egyébre, mint hogy a másik pontosan tudja, előtte őszinte lehet. Kiszáradt a torka, és érezte, hogy lüktet a halántéka. Képtelen volt bármit is mondani, csak meredt előre, ahogy a Körúton áthajtott.

Őszintén megdöbbenette a felfedezés és a lelepleztetés, ő legalábbis így élte át a történeteket. Soha nem firtatta más származását. Magától értetődő intimitásnak tartotta ennek részleteit, és nemcsak tapintatból kerülte el e témát, nem is érdekelte őt a genealógia. Pusztán annak alapján ítelt emberek felől, amit a velük kialakult viszonyban tapasztalt.

Nemcsak a frissen közölt tény lepte meg, hanem az a visszafogott, lakonikus tömörségű stílus is, ahogy történetét cifrázás nélkül, egy pillanat alatt adta tudtára a felszínesebb és fecsegőnek ismert kolléganő. Ugy érezte magát, mint akit olyan titokba avattak be, amit a legkevésbé sem kívánt megtudni. Kínos volt számára e cinkosság.

Miután leparkolt, még mindig nem szólalt meg, csak igyekezett részvevő arcot vágni. Valamit megintcsak elronthatott, gondolta, mert az asszony, akit a mellettük elhaladó autók reflektorainak bevágó fényében most idősebbnek látott, szomorkás mosollyal nézett vissza rá, és ismét szabadkozni kezdett. Tudja, hogy sokat beszél, és nyilván unja már, mondta sóhajtva, s amikor válaszképpen a férfi átölelte volna a vállát, hogy ha már szóban nem tud támaszt nyújtani, legalább egy gesztust tegyen, a nő ezt is félreértette, eltolta magától és megfricskázta az orrát. Azt is tudja, hogy nem lelkizni indultak, de talán menjenek fel a lakásba, kocsiban azért mégse akar, ahhoz kicsit forgalmas ez a hely, és ő is kényelmesebb már annál, magyarázta maradék rártatásával.

A lakásban néhány percnyi ténfergés, italkínálgatás, lemezkeresgélés, kissé feszen-gős terepszemle után a nappali kanapéján kötöttek ki. Még anyja rendszeresített egy sötétbarnára pácolt polcot a bordó bársonnyal bevont, széles ülőalkalmatosság fölött, ahonnan buja futónövények: páfrány, hibiszkusz, filodendron kígyóztak alá valódi trópusi hangulatot csempészve a lakás e szegletébe. A menetrendszerűen, heti egy alkalommal érkező bejárónő gondoskodása jóvoltából a zöldek túléltek a ridegtartást, amiben két takarítás között részük volt. A lakás egyetlen valóban meleg, hangulatos pontja volt ez, s a házigazda tanácstalanságában épp e növényekről kezdett beszélni, mennyire hangulatossá tudják varázsolni az ember környezetét. Maga is csodálkozott, hogy ez jutott eszébe, és miközben beszélt is érezte, milyen abszurd az egész, de vendége érdeklődését láthatóan felkeltette a téma, lelkesen figyelt, mosolygott és bólogatott.

Bár Vadas Zsuzsa nem először járt nála, neki mégis nehezebb esett, hogy ráhangolódjon az elkövetkezőkre. Máskor, mással pont az okozott gondot, hogyan jussanak el az ágyig, most épp az ellenkezője: miként lehetne lelassítani azt, amiről mindketten tudják, hogy megtörténik, de ő már nem akarta, hogy mindez olyan sietősen, triviálisan játszódjék le, keserű zaccot hagyva maga után. Másrészt ugyanazt élte át, mint házassága utolsó, elhidegülő éveiben, és az azóta eltelt idő alatt mindig, akár feleségével, akár újabb nőismerőseivel volt. Tudta, mi célból invitálja vendégeit a lakására,

vagy megy fel hozzájuk, kezében virággal és egy üveg itallal, esetleg elegánsan csomagolt desszerttel, aminthogy azok is tisztában voltak vele, miért fogadják el meghívását, vagy látják vendégül saját otthonukban; mégis, szinte áthidalhatatlan szakadékot érzett önmaga és az éppen aktuális másik között, és egyre nehezebben vágott bele a távolság leküzdésébe. Máskor legalább a szexuális vágy arra sarkallta, hogy közeledni próbáljon, most azonban hiába koncentrált, ez sem jelentkezett. Ezért inkább a virágairól beszélt, egészen addig, míg partnere, ráérezve kínlására, közelebb húzódott hozzá, és megfogta a kezét. Akkor elhallgatott.

Ugyanezt mondtad a virágaidról úgy két évvel ezelőtt is, villantotta ki mind a harminckét fogát szélesre húzódó mosolyában a nő. Nem volt ebben gúny, bár lehetett volna, inkább elnéző derű. Egy pillanatra emlékezni próbált, azután egyszerre nevettek el magukat. Mi tagadás, tényleg ugyanezt mondta. A vendég a táskájába nyúlt. Kis dobozát vett elő. Fű, mondta, a fiamtól csórtam. Kérsz?

Ismét sikerült meglepnie a házigazdát, aki megbabonázva nézte, amint elővesz egy szál vastagra sodort cigarettát, rágyújt, beleszippan, és felé nyújtja. Nem ellenkezett, bár soha nem próbált még ki semmi ilyesmit. Azok után, ahogy partnere volt férje és fia közös ügyleteiről beszélt, kissé megdöbbenette e váratlan fordulat. Kíváncsi volt, és úgy érezte, ezen a napon lehet, hogy ennek is meg kell történnie. Bátran beleszívott a spangliba. Soha nem dohányzott, ezért képtelen volt az utasításnak megfelelően letűdözni a füstöt, rövidesen pedig köhögőrohamot kapott, és rá való tekintettel elnyomták a csak félig égett szálát. Semmit nem érzett, csak a keserű ízt, és vendégén sem látott semmi elváltozást.

Míg a jointot adták egymásnak, az asszony ujjja többször is a szájához ért, térdük összesimult. Amikor erre sem reagált, a nő a combjára helyezte kezét, kacér mozdulattal beharapta alsó ajkát, és finoman szorított egyet a lábán. Erre már neki is reagálnia kellett, átölelte és megcsókolta. Lassan ölére küszött az apró tenyér, ő pedig a hajába túrt, majd keze a mellére siklott. Vetkőztetni próbálták egymást. Ismét a nő kezdeményezett. Pajkos mosoly kíséretében, játékos sietséggel lehúzott sliccébe nyúlt. A mozdulat felidézte benne a korábban együtt töltött estéket, amikor szinte pontról pontra így értek egymáshoz, és a lelkes kollegina ugyanígy vette finoman simogató ujjai közé már ágaskodó péniszét, és csúsztatta hirtelen ajkai közé, ahogy ölére bukott. Csakhogy most nem keltette benne mindez a csiklandó villamosság sejtek mélyéig hatoló érzetét; a váratlanul gyors, és e váratlanságtól felkavaróan közönséges mozdulattól ezúttal nem feszült pattanásig hímtagja, sőt a helyzethez messze nem illő módon elernyed, a rendelkezésszerűt észelve hiába feszítette meg néhányszor hasfalát és ölének izmait. A nő lelkesedése nem szűnt, megnyálazott markával és nyelvével egyaránt mindent megtett, hogy elháruljon az akadály, miközben lesve a hatást, kihívó és várakozó pillantásokat vetett arcára.

Időt akart nyerni. Lehámozta az asszonyról a kardigánt, az inget, lehúzta a csipkés melltartó vállpántját. Kibuggyantak az érett körtemellek. Máskor vonzották e dús, és kissé lomhán elomló idomok, most azonban az sem segített, hogy a nő elértérdelt, mellei közé igazította nyálától még nedves, félkemény állapotban veszteglő szerszámát, és halmait összenyomva, közöttük csuszatozta.

Behunyta a szemét, mint aki az élményre összpontosít, még mozgott is, felvéve a szükséges ritmust, de sem a rászegeződő másik szempárt nem csaphatta be, sem önmagát; mint ahogy hiába ölelte magához, döntötte a kanapé háttámlájához, simogatta, markolásza és csókolta végig a felhevült, ruganyos testet, ettől sem kelt életre saját,

tétova vágya. Amikor a szoknyát felgyűrve lehúzta a harisnyanadrágot és a bugyit, majd elsietett izgatás után megragadta az asszony tornával edzésben tartott, széles, de feszesen gömbölyödő tomporát, hogy magához rántsa, ráfeküdjön és beléhatoljon, már tudta, hogy leplezhetetlen és visszavonhatatlan a kudarc, s hogy a másik éppúgy érzi ezt, mint ő maga. Tett még néhány hiábavaló, kínos mozdulatot, végül melléhanyatlott.

Amikor néhány másodpercnyi fáradt szuszogás után, megemberelve magát, a nőhöz fordult, hogy átölelje, és elnézést kérjen indiszponáltságaért, észrevette, hogy hangtalanul potyognak a könnyei. Soha nem látta még sírni, nem is nagyon tudta elképzelni erről a mindig kihívó, csipkelődő, öniróniára is képes asszonyról, hogy így el tud gyengülni. A vigasztalás reflexszerű mozdulatával simogatta meg az arcát. Biztos én vagyok az oka, valamit rosszul csináltam, zokogta, és elmosódott szemfestékét dörögölte kézfejjével. Ugyan, dehogy, én vagyok a hibás! csitította idegesen, és magához ölelte a még mindig forró, de ernyedten rázkódó testet. Akkor pedig visszataszítónak találtsz, mert lötytyedt vagyok, nem olyan feszes már a mellem meg a seggem, csapott csipőjére, de hagyta magát tovább dédelgetni a másik. Mint mikor? bukott ki belőle, mert hirtelen nem fogta fel, hogy a múlandósággal perel a karjai közé remegve bevackolódott asszony, aki tapintatlan kérdése nyomán ismét rázendített a sírásra. Két éve, amikor először lefeküdtek, egyébként ugyanígy nézett ki, érettségében is kíváncsian, s akkor minden olajozottan működött. A lányokkal való harminc évvel korábbi, kezdeti, tapogatózó próbálkozásai óta soha nem voltak potenciazavarai. Ez volna a vénülés kezdete? futott át az agyán, de furcsamód inkább kíváncsiságot érzett, mint megrázkódtatást. Átfogta a nő vállát és magához szorította. Amikor hüppögése csillapult, és viszonzásképpen a derekára kulcsolta combjait, ölet pedig az övéhez nyomta, és reménykedve finoman mozgatni kezdte, egy pillanatra megbizsergette a vágy, de nem akart kockáztatni. Gyengéden, de határozottan eltolta magától.

Fordulj el, míg öltözöm, mondta váratlanul és szigorúan a még mindig könnyes szemű asszony, miközben bal karjával mellét takarva ruhái után nyúlt. Készségesen elfordult, de a helyzet abszurditása miatti mosolyát zavarában nem tudta elnyomni. A másik észrevehette, mert kalapját fejébe csapva még ingerülten rászólt: Annyira azért nem vicces, ami történt! Erre ismét elnézést kért, percek alatt immár sokadszor, és megkérdezte, hazaviheti-e. Nem szükséges, hangzott a pikírt válasz, és úgy vélte, jobb, ha ezúttal nem ragaszkodik a konvencióhoz. Mind a ketten sejtették, hogy utoljára voltak így kettesben.

Egy kissé tanácstalanul támasztotta az ajtót, miután kieresztette sértetten távozó vendégét. Ugy köszöntek el, hogy nem is néztek egymásra. Semmi vigasztalót nem tudtak mondani. Egy darabig idegesen járkált fel-alá a lakásban, feltett egy legalább húsz éves Illés lemezt, végül inkább a tévéállomások egybefolyó filmjei között keresgélt, és a mélyhűtőből kiemelt fagylaltot eszegette. Szinte soha semmi nem volt a frizsiderében, jószerével nem is kosztolt otthon, de fagylaltot mindig tartalékolt néhány dobozzal.

Tizenegy óra volt, amikor kellően lecsillapodott, és bekapcsolta a számítógépet. Azzal a szándékkal nézett farkasszemet a monitorral, hogy levelet fogalmaz a fiának, válaszolni próbál a délelőtti kapott e-mailre. Egyetlen épkézláb mondatot se tudott azonban kiötlöni, ami érdemben felelt volna annak kérdéseire.

Tudta, hogy sosem került még ilyen közel Andráshoz, aki távolléte éveit alatt, ha hosszabban írt, azt mindig anyjának címezte. Tudta, hogy olyasmit vetett fel a fiú, amiről ösztönösen (vagy nagybátyja közreműködésével már nem is csupán úgy) megsejtette, hogy azt tőle, csakis tőle, egyedül és kizárólag tőle kérheti számon, s neki kötelessége lenne válaszolnia, mégsem tudott élni a kényszer szülte lehetőséggel.

Tenyérébe támasztott arccal meredt az üres képernyőre, ahol csupán az a két szó vibrált, amit fél óra alatt képes volt lepötyögni a klaviatúrán: *Drága fiam!* Mindössze ennyi. Legszívesebben ezt küldte volna el neki abban a pillanatban válaszként, de nem tehette magát nevetségessé a fia előtt. Mert azzal pontosan tisztában volt, hogy András nem nyugszik bele a megválaszolatlan kérdésbe, merthogy neki mindig mindent részletekbe menően kellett tudnia, és ha valami nem volt világos, vagy úgy vélte, hogy méltánytalanság érte, kiskorától kezdve szigorúan összehúzott szemöldökkel kérdezett, érvelt, vitatkozott tovább. Ám azon túlmenően, hogy a gyereket ismerve, mindezt precízen előre látta, többre nem is volt képes. Úgy döntött, ad még egy esélyt a hallgatásnak, s ha néhány nap múlva sem csitul fia lázas érdeklődése, kitalál valamit. Kikapcsolta a kompjútert.

Harmadszor is lezuhanyozott aznap, még mindig testén érezve a saját, és a nő, számára beazonosíthatatlan parfümének erős illatát. Hosszasan csutakolta magát, majd megszáritkozva és pizsamát öltve, a reggel óta táskájában hurcolt Népszabadsággal dőlt a franciaágyra, a kézi szövésű, kopott faliszőnyegekkel teleagatott hálószobában, ahol hiába állt még egy nagyméretű tükör, egy komód, amiben ágyneműket tartott, egy éjjeliszekrény, amit anyja idegesítően mindig nachtkaszlinak nevezett, és egy óriási diffenbachia, legalább hatvan centi átmérőjű cserépben, még szintén anyja idejéből; ha megszólalt, kongva visszhangzott az így is szinte üres helyiség, akár egy táncterem.

A újságban háromhasábos, hosszú riport foglalkozott a Jeruzsálemben néhány hete arab terrormerénylet áldozatául esett magyarországi diákkal, aki, mint írták, egy óvárosi jesiva hallgatója volt. Egy Pesten élő nagybácsi dühös nyilatkozatát adta közre a lap, mely szerint hiba volt Izraelbe elengedni a fiút és testvérét, akit az izraeli állami temetésre utazott szülőiknek azonnal haza kell hozni. Máskor nem mélyedt bele a közel-keleti tudósításokba, legalábbis nem jobban, mint más külföldi híryanagba; nem érdekelték az iszapbirkózásnak tűnő csatározások Izrael és a palesztinok között, ezúttal azonban betűről-betűre végigolvasta a megrázó cikket, és magában mélyen egyetértett a túlélő fivér hazatérését sürgető rokonnal. Bár ismeretlenül is együttértett az áldozattal, különösen annak szüleivel, úgy érezte, hogy az arab negyedbe beköltözött, provokatív magatartású fiatalok maguk is felelősek a történetekért; vallási fanatizmusuk pedig legalább annyira ellenszenves volt a számára, mint a másik oldalon állóké. Még szerencse, hogy Amerika nem Izrael, sóhajtott, és az ágy mellé dobta az újságot.

Miután leoltotta az olvasólámpát, hosszasan hevert álmatlanul, azután nyugtalanul, zsongó fejjel forgolódott. Egy idő után nem kísérletezett tovább, az éjjeliszekrény fiókjából előkotort egy levél Dormicumot, kipattintott egy tablettát, a sötétben kibotorkált a konyhába, és a mosogatócsapból vizet kortyolva lenyelte.

Ritkán szedett altatót, viszolygott minden gyógyszertől, de most úgy ítélte meg, túl nehéz nap áll mögötte ahhoz, hogy egyedül küzdjön tovább álmatlanságával, ráadásul az is eszébe jutott, hogy másnap délutánra páros teniszbajnokságra ígérkezett a holland vendégekkel. Aludnia kellett. Ahogy szétáradt tagjaiban a kellemes ernyedtség, megbékélt a történetekkel; nem nyomasztotta sem Anikó váratlan húzása, sem a kissé kínos kudarc a kolléganővel, s végül, a lefekvéskor olvasott cikk hatására úgy érezte, helye-

sen döntött, amikor nem hamarkodta el a fiának írandó választ. Amint első felindulása lecsillapodik, lesz alkalom tisztázni a tisztázandókat, gondolta megkönnyebbülve, és elaludt.

Végül nem tudta rászánni magát, hogy válaszoljon fia kérdéseire, ám szórványosan küldözgetett e-mailjeiben az nem is hozta szóba újól a dolgot. Visszatért rövid, kissé kötelességszerűnek tűnő üzeneteihez, és a tavasz folyamán, amit régóta nem tett: két alkalommal is kézzel írott levelet küldött; rövid, száraz beszámolókat egyetemi mindennapjairól.

Egy április végi estén azonban volt felesége hívta fel, hogy megossa vele aggodalmát. December óta megritkultak találkozásaik, amióta annak komolyabb viszonya alakult ki egy számára ismeretlen, de a nő által jónevűnek mondott filmrendezővel, aki Anikónál öt évvel fiatalabb volt. Arra számított, hogyha az asszonynak egyszer valódi udvarlója akad, meg kell majd küzdenie féltékenységgel, de talán mert hosszabb idő telt el a sejtés és a bejelentett bizonyosság között, mégsem érte megrázkódtatás. Szinte biztosra vette egyébként, hogy új partnere előbb-utóbb faképnél hagyja a jó karban lévő, ám nála mégiscsak idősebb asszonyt. Titokban kárörömet is érzett minden egyes alkalommal, ha neje neki panaszolta el ilyen-olyan gondjait, mert ebből arra következtetett, hogy a másikkal folytatott kapcsolata mégse működik teljesen olajozottan, ha erről, ilyen formában, Anikó soha nem is ejtett szót.

Amikor azonban arról kapott hírt, hogy András hónapok óta az anyjához is csupán rapszodikus, kurta üzeneteket küldözget, balsejtelme támadt. Január óta egyetlen normális híradás sem érkezett tőle, és anyja egyre izgatottabb leveleit sem méltatja válasza; ha pedig ír, következetesen elkerüli a hogylétére, s különösen e változásokra vonatkozó kérdések megválaszolását. Szinte hivatalos, semmitmondó kommunikéket ad postára, pedig régebben heti két-három oldalas leveleket írt, amire akkoriban, bár maga előtt is tagadta, igencsak féltékeny volt.

Az asszony belelovallta magát a kétségbeesésbe, és szavát vette, hogy ő is megpróbál tapintatosan tudakozódni a helyzetről. Többször elküldött, szinte mindig meg egyező szövegű e-mailjeire azonban ő sem kapott választ, s amikor számos, hiábavaló, telefonos próbálkozása után András egy alkalommal visszahívta, bár derűs volt a hangja, minden kérdése elől elhajolt.

Mindkettejüket váratlanul érte, amikor a fiú május végén tudatta velük, hogy nem jön haza a nyári szünetben. Lehet, hogy valami komolyabb nőügy van a dolog mögött, csak amilyen gátlásos, nem képes tudomásukra hozni, próbálták elnyomni fokozódó aggodalmukat.

Felvetették, hogy legalább egyikük meglátogatná őt a nyáron, ám erre azt a választ kapták, hogy a vizsgák után évfolyamtársaival több hetes, nyugati parti kirándulást terveznek bérelt autóval, lehet, hogy Mexikóba is átmennek, ezért nem lenne szerencsés a szintén ekkorra időzített találkozás. Mindenesetre sikerült lebeszélnie szüleit az utazásról. Kissé keserű szájjal ezt is tudomásul vették, bár némiképpen megnyugtatta őket a nagyszabású vakáció híre. Ha a gyerekeknek nincs is szüksége rájuk, legalább jól van.

Amikor azonban augusztus végén több alkalommal egyikük se tudta elérni telefonon, és szeptember elején az anyja, addigra hozzá költözött élettársával véletlenül észrevette, hogy New York-i postabélyegző szerepel az Andrástól érkezett egyik levél borítékján, megrettentek. Anikó átrohant hozzá a nyár elejéig visszamenően össze-

kapkodott levelekkel (közel egy éve nem járt abban a lakásban), és remegő kézzel mutogatta, hogy megvizsgálták a kézhez kapott három borítékot, és New York-i pecsét szerepel valamennyi bélyegen a korábbi, bostoni helyett, holott András egy szót sem szólt arról, hogy bármi dolga lenne New Yorkban. Ez volt az a pillanat, amikor közösen írt, drámai hangú levélben követelték tőle, hogy adjon számot őszintén a körülötte, illetve vele történeteikről, mert aggódnak miatta, és nem tudják elérni telefonon, ahogy azt sem tudják, hogy kapja meg e soraikat, s egyáltalán elérkeztek-e hozzá az elmúlt hónapokban Bostonba címzett levelek.

Különös hangú válasz érkezett, amiben arról tájékoztatta ezúttal kizárólag apját, hogy otthagya Bostont, New Yorkban tanul tovább (hogy melyik egyetemen, arról egy árva szót sem írt), „jó úton halad”, aggodalomra tehát semmi ok, minden lényeges további fejleményről tájékoztatni fogja őt a későbbiekben, leveleiket postázzák csak nyugodtan a bostoni címre, minden küldeményt továbbítanak neki.

Anyja az érthetetlen üzenettől, amit volt férje, teljes tanácstalanságában, Astoria kávéházbeli randevújukon mutatott meg neki, sírva fakadt. Az ijedelem mellett volt ebben persze jó adag féltékenység is, és zavarodott önvád, vajon mit tett ilyen rosszul, hogy András, életének e nyilvánvalóan, és most már kétségtelenül válságos pillanatában elfordul tőle, és egyedül apjához intézi sorait, de mindketten úgy érezték, ezúttal nyomós okuk van az aggodalomra. Szorongásukban minden lehetséges szörnyűség felmerült: szinte látták a fiút maguk előtt, amint rongyosra szurkált vénával, lesóvanyodva, narkóért könyörög valahol a Harlemben egy dílernek; vagy egy önpusztító szekta tagjaként, ahogy egy vidéki farmon, elzárkózva a világtól, végül kollektív öngyilkosságot követnek el. Annyi ilyesmiről lehetett olvasni az utóbbi időben. Egymást sokkolták feltételezéseikkel. Türelmük utolsó cseppje is elfogyott. Bizonyosak voltak benne, hiába a kiegyensúlyozottnak és fölöttébb határozott stílusúnak szánt üzenet, András bajban van, lépniük kell.

Anyjának jutott eszébe és apja egyetértett: szeptember közepén hívta fel nagybátyját New Yorkban, aki azonban kórházban volt. Idős és nagyothalló feleségével tudott csak beszélni, miután elmagyarázta, ki is ő tulajdonképpen, s már amennyiben az meghallotta, illetve megértette, miről van szó.

Munkaszolgálatban elpusztult bátyja özvegyét rögtön a háború után vette el a rokon, hogy a hagyomány szerint fiúgyermeket támasszon elhalt testvére helyett, annak emlékére, de ebből a frigyből sem született utód.

Nem emlékezett az asszonyra, aki szintén ezerkilencszázötvenhatban hagyta el az országot, és a szokás is barbárnak tűnt előtte, amikor Joshua vagy huszonöt éve Pesten járva, erről is beszélt neki. Kínban volt, amikor az idős hölgy rögtön a bemutatkozás után a nevén szólította és tegezte, neki viszont sehogysem akarózott, hogy ugyanezt tegye, mert bár emlékezett rá, hogy Nuszbaum Eszternek hívják, de az égvilágon semmi rokoni érzést nem táplált vele kapcsolatban.

Óvatosan kérdezgetett; kissé kínos lett volna tudatnia, hogy semmit nem tud a fiáról. Azt mindenestre kihámozta az öregasszony szavaiból, hogy András járt náluk több alkalommal, egészséges, jól érzi magát, és szépen halad tanulmányaival. Miután a legfontosabb kérdésekre választ kapott (kivéve a gyerek lakhelyét és telefonszámát, mert azt, szénilitásáért elnézést kérve, a nagynéni nem tudta pontosan megmondani, csak azt, hogy valahol Williamsburg városnegyedben lakik is, tanul is a fiú), és úgy vélte, hogy megbízható forrásból értesült az Andrással kapcsolatos legalapvetőbb hírekről, márminthogy él és nincs semmi baja, mihamarabb igyekezett véget vetni

a számára terhes beszélgetésnek. Üzent a fiának, hogy jelentkezzen „kicsit gyakrabban”, és megkönnyebbült sóhajtással tette le a kagylót.

Elfelejtett jobbulást kívánni nagybátyjának, és csupán Anikó szemrehányására jutott eszébe, hogy azt sem kérdezte meg, tulajdonképpen mit tanul a fiuk. Tíz perccel ezelőtt már azért is hálásak lettünk volna, ha csupán annyit tudunk, hogy nem heroinfüggő! vágott vissza indignálódott hangon, miközben dühítette, hogy az asszonynak igaza van; mégiscsak furcsa, hogy sem a váratlan költözés és egyetemváltás okairól, sem a tanulmányok esetleges új irányáról nem sikerült megtudnia semmit. Restellte volna újra felhívni és kérdéseivel ostromolni az idős asszonyt, akire beszélgetésük óta próbált visszaemlékezni, de egyetlen gyerekkori rokonlátogatás képe se bukkant fel a homályból.

A következő hajnalon arra a kérdésre ébredt, ugyan honnan is tudná megítélni egy közel nyolcvan éves asszony, akinek soha nem volt gyereke, hogy egy huszonéves biológus jól halad-e a stúdiumaival. Lehet, hogy András őket is az orruknál fogva vezeti. Csak azért kedves és kommunikatív velük, mert szüksége van a segítségükre. Nyugtalanágában csupán annak örült, hogy ezt az ellenvetést nem Anikó szegezte neki telefonjuk során.

Azon a koraőszi reggelen szokatlanul korán ment be munkahelyére. Udvariasan kitessekelte a takarítónőket az irodájából, dupla adag kávéfolyatott egy bögrébe az automata kávéfőzőből a titkárságon, és azzal az elhatározással zökkent párnás forgószékébe, hogy határozott hangú levelet ír, mellyel kártyái kiterítésére bírja fiát:

Drága Andriskám!

Úgy fordulok most hozzád, mint férfi a férfihoz; mint apa a felnőtt fiához, aki már maga is teljes felelősséget visel sorsáért: önmagáért, tetteiért és másokhoz fűződő viszonyáért.

Aggódva próbáltunk tudakozódni felőled az elmúlt hetekben, miután úgy éreztük, hogy a nyár folyamán életedben olyan változások történtek, melyek során illetve következtében talán szükséged lehet anyádra és apádra. Meglehet, e változások éppen azt jelzik, hogy önálló lettél, és sorsod alakításában immár nem szorulsz külső, így szülői segítségre sem. Ebben az esetben tudomásul kell vennünk akár tanulmányaiddal, akár magánéleteddel kapcsolatos bárminemű és bármilyen irányú elhatározásod, és akaratodban nem korlátozhatunk, amint hogy ez nem is áll szándékunkban. Egy szülőnek tisztában kell lennie azzal, hogy gyermeke előbb-utóbb elrugaszkodik tőle, s mi nem is kérjük rajtad számon, ha életed mássutt, a korábban is jószerevével teljesen önállóan meghatározott iránytól eltérően, akár tőlünk távol kívánod folytatni. A jó szülő nemcsak azt érzi, mikor kell jelen lennie gyermeke életében, de azt is, mikor kell magára hagynia. Remélem, te is úgy érzed, hogy ennek az elvnek többé-kevésbé megfeleltünk az eddigiekben. Igyekeztünk megadni neked körülményeinkhez képest mindazt, ami az elmúlt húsz évben megadható volt szeretetben, gondoskodásban és anyagiakban egyaránt; büszkéek voltunk eredményeidre, tanulmányi sikereidre, készek vagyunk támogatni további terveidet, és nincsenek veled szemben olyan igényeink, melyek önállóságodat, szabadságodat korlátoznák.

Meg kell azonban értsd, hogyha feltett szándékunk szerint beavatkozni nem kívánunk is az életedbe, azt azonban mégiscsak tudni szeretnénk, hol vagy, hogy vagy és mivel foglalkozol; nem szenvedsz-e hiányt valamiben, nincs-e szükséged olyasfajta segítségre, amit még mindig inkább a szüleitől várhat el az ember, mint másoktól.

Pénzt kérni nemcsak idegenektől nehéz egy bizonyos életkoron túl, tehát ha gondjaid megoldásához, vagy terveidhez az eddigiek felett további anyagiakra lenne szükséged, magam ajánlom fel, ne érezd kellemetlennek, hogy szóba hozd.

Tudjuk, hogy megvan a magadhoz való eszed, megállod a helyed, bárhol vagy is, megbízunk tehát benned minden tekintetben, s ezért cserébe nem többet, mint egy kis bizalmat várnánk tőled mi is életednek e fordulópontján, mert abban bizonyára nincsen közöttünk vita, hogy körülményeid változásával – gondolom, te még inkább érezted ezt –, az elmúlt hónapokban (talán években?) viszonyunk is megváltozott. Az a néhány hét, amit az elmúlt években itthon töltöttél, megosztva a rövid szünidőt anyád és énközöttem, nem igazán teremtett alkalmat, hogy komolyabban beszélgethessünk. Ennek ellenére te talán úgy érezted, hogy azokban a napokban túlságosan rádtelpeztünk – elismerem, olykor jogosan vélhetted ekképp –, nekünk azonban gyakran így is szűkre szabottnak tűnt a veled töltött idő. (Hidd el, jogos a többes szám, anyáddal az elmúlt hetekben visszaidéztük ezeket az alkalmakat.)

Soha nem beszélünk veled erről, de válasunk bizonyára megviselt. Nem sokkal később el is mentél, ha nem éppen emiatt választottad a külföldi tanulmányok adta lehetőséget a távozásra. Tudom, egy gyerek soha nem bocsátja meg a szüleinek, ha bármilyen, ezzel kapcsolatos választásra kényszerül, mert ebben a helyzetben csak rosszul lehet dönteni, ugyanakkor – s ezt, lévén felnőtté, már mint férfi kell megértened – az életben számtalanszor adódik olyan helyzet, amikor nincs jó és jobb, csak rossz, vagy még rosszabb választás, és ennek ellenére talpon lehet – kell – maradni. Túlon túl bonyolult volna neked elmagyaráznom, legyen hát elég annyi: a mi esetünkben a válás volt akkor már a kisebbik rossz, még annak árán is, hogy fájdalmat okozott valamennyiünknek, és talán soha nem érted meg teljes egészében az anyáddal és apáddal történeteket. Nyugtasson meg a tudat, a „felnőttek” sem értenek meg mindent abból, ami velük történik, így mi magunk se tudunk mindent megmagyarázni, ami bennünk és közöttünk lejátszódott.

Történt ami történt: mi, anyáddal együtt, mindketten szerettünk és szeretünk, s ahogy együtt is azon voltunk, külön-külön is abban bizakodunk és teszünk érte, ha tudunk, hogy kiegyensúlyozott, boldog (no és persze tisztességes) ember légy. Ez utóbbit nem is kellett volna megjegyezzem, de jó leírni, mert annak ismerlek: kissé konok, de egyenes ember(ké)nek. Nagy dolog ez egy olyan világban, ahol gyakran nincs egyebe az embernek, mint a tisztessége. Igyekeztünk mindig a korodnál felnőtttebbként kezelni, szuverén személyiségnek tekinteni, és most is így nézünk rád. Beszélj angolul és németül, évek óta önálló életet élsz – és helytállsz egyedül –, sehol nem adhatnak el. Világpolgár lehetsz, ami nekünk nem adatott meg, s mi hálásak vagyunk a sorsnak, hogy neked már ez jutott osztályrészedül, és kívánjuk, hogy élni tudj e lehetőséggel.

Pusztán azt szeretnénk tudni: hol vagy és mit csinálsz? Talán nem eltúlzott igény ez, több mint hétezer kilométer távolságból.

Nem tudom, mivel vívtuk ki azt a bizalmatlanságot, amiben bennünket részesítesz. Anyád (akit az is nagyon bánt, hogy nem írsz neki) mindenesetre halálra igazolja magát, s én magam sem tudom a kellő információk hiányában megnyugtatni. Higgadságot próbálok erőltetni magamra, pedig aggaszt a sorsod, ahogy az is, mivel érdemeltük ki, hogy nyom nélkül eltűnj, felszívódj. Ki, vagy mi elől kell elbújnod, fiam? Biztos, hogy nem lenne célszerűbb szint vallani, rendezni dolgaiddat, beszélni a gondjaidról, megpróbálni számot vetni önmagaddal, és számot adni mindarról, ami az elmúlt hónapokban történt veled? Valóban olyan súlyú dolgot követtünk el ellened, ami indokolja ezt az elzárkózást, s ezt az egész bújócskát? S ugyan mi volna az? Meg ne bántódj, de mindez nem felnőttre vall, inkább egy

dacos kölyökre. Adj valami magyarázatot számunkra, s akkor talán a benned lévő megválaszolatlan kérdések is választ nyernek. S ha netán úgy érzed, hogy nem tudsz megbirkózni egyedül a gondjaiddal ott, ahol most vagy, gyere haza, vagy ha szükségét érzed, hívj fel bennünket, hogy mi mehessünk és segíthessünk. Nem lehet olyan nagy a gond, hogy közösen ne tudnánk megoldani.

Csak akkor értheted majd meg, mit élünk most át; mit érzünk veled kapcsolatban általában, és különösen ezekben a napokban, ha egyszer magad is apa leszel. Mint ahogy arról is csupán akkor szerezhetsz majd tapasztalatot, hogy egyedül a szülői szeretet képes elviselni és túlélni bizonyos megrázkódtatásokat. Jelezd hát, hogy mi van veled.

Fentebb azt írtam, azon voltunk mindig, hogy kiegyensúlyozott, boldog és tisztességes ember légy. Az első kettő, őszintén szólva adottság és szerencse dolga, az utóbbi esetében pedig bármilyen jelző (az enyém is) csak elvesz a fogalom egyetemességéből. Ember légy tehát, ezt kívánom, akárkivel állsz is szemben, beleértve bennünket is jóanyáddal.

Ijedten látom, kissé hosszúra nyúlt és meglehetősen parainéziyszerűre sikeredett e levél. Talán túlon túl szerteágazó, olykor talán érzelgős is, ami – úgy sejtem – nem lesz ínyedre. Bevallom, annak idején magam sem szerettem a szentenciózus, lelkiző, szülői szózatokat, ám most a helyzet kényszeríti ki belőlem e stílust, és rég nem beszélgettünk komoly dolgokról, te is tudod.

Remélem, mihamarabb eljutnak hozzád e sorok, és abban is bízom, hogy válaszra készítenek, legalább annak erejéig, hogy tudasd, hol vagy és hogy vagy. Adj hírt magadról, fiam!

Ölel szerető apád

Erős szívdobogás jött rá, miközben megállás nélkül püfölte a számítógép billentyűit, és a keze is remegett, amikor a levél végére ért. Nem kellett volna meginnia az összes feketét, gondolta nyakkendőjét lazítgatva, és kitárta az ablakot. Végigdőlt a vendégfogadásra szolgáló irodai kanapén, de továbbra is hevesen vert a szíve, és levegőt is nehezen kapott. Pár percet pihent, azután a táskája aljából előkotort egy doboz Seduxent, amit hónapok óta nem szedett, bekapott egy szemet, majd újra visszacdólt. A biztonság kedvéért talán e-mailen is el kellene küldeni a levelet, nemcsak légipostán, töprengett. Legfeljebb egy hét, mire hagyományos úton odaér, és néhány napon belül bárhová kézbesítik, ha meghagyta a címét, latolgatta az esélyeket.

Amint kissé csillapodott szapora szívverése, maga ballagott le az irodaház földszinti postázójába, és nyomta a kezébe az egyik kézbesítőnek a levelet, hogy sürgős, szaladjon el és adja fel azonnal. Az ott dolgozók tátott szájjal figyelték a jelenetet. Soha nem fordult még elő, hogy a igazgatóságról bárki is személyesen átlépte volna a postázó küszöbét.

Semmitmondó New York-i cím állt a válaszlevélben, egy Williamsburg negyedbeli utcanév és házszám. Október elején érkezett a fiú néhány soros üzenete, ismét csak apjához, melyben az állt, hogy jól van, a jelzett címre írhat neki, és rövidesen, talán még a hónap vége előtt hosszabb híradással lesz tanulmányainak alakulásáról, és válaszol a legutóbb kézhez kapott levélre is. Hat sort írt összesen, de végre közölte a címét, minden kommentár és exkuzálás nélkül. Szó sem esett viszont arról, hol és mit tanul; ahogy anyjáról se tett említést, egyetlen utalás erejéig sem, noha korábban gyakorta intézett közös üzeneteket mindkettejükhöz, akár rajta, akár anyján keresztül.

Lehet, gondolta, hogy mindez a levele hatása. Csupán most jutott el odáig András, hogy felnőtt fejjel megértse és elfogadja a történeteket. Csak most tudatosodott benne a tény: apja és anyja kizárólag miatta kommunikál egymással mostanság, mióta anyjának új élettársa van. Talán neki külön írt, nyúlt a telefon után, amikor a földszinti postaládától, ahol a félhomályban felszaggatott levelet silabizálta, felért a lakásba, és volt felesége számát tárcsázta.

Az asszony nem kapott semmiféle üzenetet, ő pedig, jóllehet magának sem tudott magyarázatot adni rá, elhallgatta előle fiához intézett hosszú levelét, miként azt is, hogy András egyetlen szó erejéig sem említette anyját rövid válaszában. A mind hisztérikusabb faggatózásra azt hazudta, hogy végül cége New York-i képviselte révén kutattatta fel a fiú elérhetőségét; jól van, tanul, és azt ígérte, hogy rövidesen részletesen tájékoztatja majd őket körülményeiről. Aldotta a sorsot, hogy az asszonyt nem avatta be munkájának részleteibe, így az azt sem tudhatta, hogy tengerentúli partnereik nincsenek, vállalata kizárólag európai ügyletekkel foglalkozik. Kell a címe, vagy sem? kérdezte fagyosan, elvágva így az asszony kérdezősködésének és követelőzésének útját, hogy mutassa meg neki a levelet, azután bediktálta az utcanévet és a házszámot.

Miközben lerúgta a cipőjét, és nagyot sóhajtván, félig fekvő helyzetbe nyújtózott a füles karosszékekben, hogy behunyt szemmel pihenjen egy keveset, elégtételt érzett, hogy higgadt tudott maradni a telefonbeszélgetés során éppúgy, akár az elmúlt hetekben, amikor korábbi válsághelyzetekben mindig hűvös és kemény neje, aki őt mindig kissé puhánynak tartotta, láthatóan elveszítette a fejét.

Ő maga megnyugodott kissé, hogy András kézzelfogható életjelet adott. Jóleső büszkeség töltötte el, hogy neki sikerült megtudnia a címét, és kommunikációra készítenie, ám aggasztotta, hogy nem tudja, mi történt az anyja és közöttük, amiért a gyerek ennyire közönyösen, ha éppen nem elutasítóan viselkedik vele. Furcsállotta a dolgot, és igyekezett elnyomni magában a dölyfös elégtételt, hogy András annyi év után most hozzá áll közelebb.

Úgy érezte, hogy a lehetőségekhez képest korrekten járt el. Ahogy eddig is bármelyikük írhatott neki, ő ezúttal is biztosította az esélyegyenlőséget. Most már alapvetően Anikón múlik, megtalálja-e újra a hangot a fiukkal. Furdalta oldalát a kíváncsiság, ám miután meglehetősen rossz hangulatban tették le a telefont, nem hívhatta fel az asszonyt, hogy tudakozódni próbáljon nála, mi történt közöttük; nem sejt-e legalább, vajon mi lehet az oka András merevségének.

Az ígért valódi válasz november elején érkezett, a borítékon október 26-i keltezésű postabélyegző állt. A sokoldalú levél első lapjának jobb felső sarkában, számára érthetetlen hieroglifák éktelenkedtek. Felismerte, hogy héber betűket lát, cége izraeli partnereinek levélpapírján is látott hasonlókat, csak azt nem értette, mit keresnek ott.

Ahogy azonban belemerült a lendületes kézírással, nagy betűket hurkoló és kissé felfelé tartó sorokba, ha nem is tudta megfejteni a rövidítést, lassan elsápadva felfogta, mindez mit jelent.

Kedves Apa!

Néhány héttel ezelőtt azt ígértem, rövidesen részletes híradással leszek körülményeimről, tanulmányi előmenetelemről. Ez az idő most érkezett.

Mindenek előtt azonban gmar haszime tajve: jó évre való bepecsételtetést kívánok neked az élet könyvébe a 5759. esztendőben!

Még az őszi ünnepek előtt körülmetélkedtem, és a Tajro vöJiro jesiva Bész Din-je (rabbinikus bírósága) előtt került sor betérésemre, amitől fogva a Jót-remtő segítségével a zsidó közösség egyenrangú tagjának számítok. Nevem Avrohom ben Avrohom, a jövőben, kérlek, e néven szólíts.

Svát, azaz február eleje óta tanulok itt a rabbim, Rabbi Joel Schick irányításával, aki nek javaslatára csak akkor tudathattam címemet, merthogy immár beköltözhettem e falak közé, amikor már megtörtént a giur (betérésem). Rabbi Schick büszke rám, és azt mondja, büszke lehet a családom is; ilyen kevés alappal, ilyen rövid idő alatt kevesen produkáltak hasonló eredményt a keze alatt, mint én. Már be tudok kapcsolódni a normál tanulásba, bár persze nálam jóval fiatalabbak közé, és egy keveset egyedül is tudok haladni. A Chümešt (Mózes Öt Könyvét) szótár nélkül olvasom, és valamit jiddisül is beszélek már, érteni pedig lényegesen többet értek annál, mint amit magam is el tudok mondani. Rabbi Schick erre azt mondja: minden zsidóban, még a legmegátalkodottabban is ott rejtőzik a I-teni szikra, ami adott pillanatban lángra lobbanhat. A Rabbi toleráns ember, nem tekint minden apikajreszre végleg elveszett emberként, bár ezzel bizonyára kisebbségben van Szatmáron belül.

Bizonyára kíváncsi vagy, hogyan kerültem a jesivába.

Tavaly decemberben – talán emlékszel –, amikor a Brandeis rabbijával folytatott beszélgetésemről írtam neked, Joshua nagybácsit hívtam fel, hogy világosítson fel mindarról, amit akkor csak sejtettem. Josh bácsi azt mondta, ez nem telefontéma, menjek át hozzájuk New Yorkba egy hétvégére. Röviden elmondta, hogy mi zsidók vagyunk „hetedíziglen”, ráadásul a nagy Teitelbaum dinasztia oldalági leszármazottai, s ugyan már nagyapáék szülei is asszimilánsok voltak, te vagy az első, aki egy sikszét vett el.

Azon a péntek estén elvitt a lakásukhoz közeli zsinagógába, ahol szatmáriak is voltak. Ott mutatott be egy barátjának, akinél azután a sabszi vacsorát elköltöttük. Eddigi életem talán legszebb estéje volt ez. Akkor még nem tudtam volna megfogalmazni, de éreztem, hogy valami jelentőségteljes dolog történik velem, annak ellenére, hogy az imákból és áldásokból egy szót sem értettem, és a szokások is idegenek voltak még. Mindazonáltal hajnalig maradtunk, és az alatt az éjszaka alatt megfordult velem a világ. Mintha a fejemről a talpamra állítottak volna.

A házigazdánk, Jöchezkel Ungar, aki vallásos könyveket ad ki, Máramarosszigetet nevezte meg szülőhelyeként, és bár nem strájmilis (nem hordja ünnepkor sem a jellegzetes prémes fejfedőt), azért a gyerekkori „iskola” ma is meghatározza gondolkodásmódját. Az egész család ott ült az asztalnál, lehetek vagy húszan az unokákkal együtt, és olyan szeretettel fogadtak, engem, az idegent; olyan magától értetődő volt számukra, hogy alapvető dolgokat is elmagyarázzanak nekem, az ambórecnek, hogy egy pillanatra az az érzésem támadt, mintha a saját családomra bukkannék; rokonaimra, akiket korábban nem ismertem, vagy akikre személyesen nem emlékszem, olyan régen szakadtunk el egymástól, és mintha ők is ugyanezt élték volna át velem kapcsolatban. Annak a vacsorának ma is érzem valamennyi ízét és illatát (sőt, ma már a gefilte fish is ízlik, ami akkor, finoman szólva, szokatlan volt.) Szigorúan vették a szombatot, mégis valami olyan bensőséges nyugalom és derű jellemezte az estét, amiről ma már tudom, hogy a Sekhine, és a hetedik nap kegyelmes békéjét őrző angyal jelenlétét tanúsítja.

A legfiatalabbak már nem beszélnek magyarul, csak jiddisül és angolul, de a Szól a kass már-t ők is magyarul énekelték a tiszteletemre. Meghatódtam és meglepődtem, merthogy akkor tudtam meg azt is, hogy a dallamot a kállói Rebbe, Jicchok Eizik Taub, „vásárolta” egy pásztorfiútól, aki a furulyáján játszotta a mezőn, s hogy ez a „magyar” népdal héberül

fejeződik be, kifejezve az Erec Jiszroel utáni vágyakozást, és fohászkodva, hogy érjen véget száműzetésünk, és épüljön fel újra a Bész haMikdos, a lerombolt Szentély hamarjában, még a mi időnkben.

Másnap délelőtt ismét a sílbe (zsinagógába) mentünk, majd Josh bácsiéknál ebédeltünk. Akkor végre elárulta, korábban miért nem beszélt velem soha zsidóságról. Bár ők a munkaszolgálat, illetve a deportálás óta (aminek következtében felesége soha nem szülhetett) nem élnek már olyan vallásos életet, mint a háború előtt, de azért nem felejtették el, honnan származnak. A szatmári Rebbe pedig szigorúan tiltja a térítést. Ha valaki (újra) zsidó akar lenni, ám legyen, jöjjön, tegyen próbát, de ők senkit nem hívnak, csak azokat engedik beljebb, akik maguk döngöttek az ajtón, hosszasan és kitartóan, mint ahogy én megtettem.

Bár Esther néni kóser háztartást vezet, ma már nem eszem náluk. Kissé liberálisabbak, mint amit itt a jesivában megszoktam, és ebben jobb a biztonság. Izraelről sem igen tudunk szót váltani, mert ők legalábbis hallgatólagosan támogatják a cionistákat, és azt hiszem, alapjában ez az oka, hogy mégiscsak eltávolodtak Szatmár szellemétől. Nekik az I-tentelen ország, amit emberi erő játszott az eltévelyedett zsidók kezére, nem a Tóra és Erec Jiszroel szentségének, a Mosiach eljövételének tagadása, ahogy a mostani Rebbe, Majse Teitelbaum mondja; nem bűnös vétek, lázadás a Világ és a Történelem Ura ellen; nem illetéktelen és vétkes beavatkozás a Megváltás szent művébe. Ha olykor szóba hozza, és vitatkozna velem, Josh bácsi olyan érveket hangoztat, amelyek elfogadhatatlanok és értelmezhetetlenek vallásos szempontból, ezért gyakran kell kitérnem az erről való társalgás elől.

Januárban még nem beszélgettünk ilyesmiről. Náluk töltöttem az egész szombatot, sőt még másnap is ottmaradtam. Reggeltől estig hallgattam őt. Mesélt a gyerekekről, az ő jesiváéveiről, nagyapáékról, meg az ő szüleikről, az egész debreceni neológ rokonságról, akikkel nemigen tartottak akkoriban kapcsolatot (merthogy azok csak jankiperkor nem ettek szalonnát), s azután arról is, hogy annak idején ellenezték a ti házasságotokat, mert már akkor látszott, ahogy ilyen esetben mindig, hogy mi lesz ennek a viszonynak a vége.

Melave malkera (szombatbúcsúztatásra) egyébként még egyszer visszamentünk a sílbe, és a fiúk engem is bevettek egy körtáncba, pedig akkor még szaglott rólam, hogy tréfli vagyok, hiába kaptam kölcsön egy fehér inget, meg egy zakót.

Amikor visszamentem Bostonba, úgy éreztem magam, mint akit beengedtek pár percre melegedni a hidegről, azután újra kilöktek. Kóvályogtam a váratlanul megkapó élménytől, miközben nem találtam a helyem sem a laborban, sem a kollégiumban. A rákövetkező héten volt chanuka. Átmentem a Brandeis campusára, ahová még az ottani rabbi hívott, de a farmeros, gitáros ceremónián, ahová ráadásul valahonnan női rabbinövendékek is érkeztek, nem éreztem jól magam. Bár a nemtudás nem mentség: akkor még nem tudtam, milyen szentségtörés, amiben osztozom, de tény: semmit nem éreztem ott abból a felszabadult örömteli, mégis ünnepélyesen komoly, „intellektuális” élményből (ha azt írom, vallási, talán nem egészen érthető számodra, s akkor magam sem tudtam volna még így átélni és nevén nevezni pontosan), amiben az előző héten Brooklynban volt részem. Bizonyára azt is hiába magyaráznám most neked, mi a különbség Szatmár és az úgynevezett reformzsidóság között. Akár a bor és a víz között. Egy másik vallás. Rosszabbak, mint a teljesen vallástalanok, mert ezek szándékosan és tudatosan meghamisítják és megszenteltelenítik a Tórát és I-ten szent Nevét.

Január első hétvégéjét ismét New Yorkban töltöttem. Josh bácsi akkor ismertetett össze Rabbi Schick-kel, aki már az első találkozásunk alkalmával mély benyomást tett rám. Ő kisvárdai születésű (amit Klájnverdajn-nak mond), de a harmincas évek közepétől még Szatmárnémetiben járt jesivába, egyszóval igazi szatmárer chaszid. Jiddisül beszéltek, amit

akkor persze nem értettem, azután hol magyarul, hol angolul folyt a néhány perces társalgás. Nyilván ketteseben is tárgyaltak már rólam, mert kisvártatva véget vetett a kihallgatásnak, és azt mondta, másnap délután jöjjenek el, nézzem meg, hogyan tanulnak, és maradhatok este, a szijemre. (Ez a vacsora és ünnepség neve, amit egy Talmud traktátus tanulásának befejezésekor tartanak.)

Persze ott is jiddisül beszéltek, alig értettem valamit a német tudásom segítségével, de addigra legalább felfedeztem, hogy ha koncentrálok, valamit mégiscsak el tudok csípni a beszédfoszlányokból. Néha azért az egyik fiú, maga is baltsive (visszatérő), egy Baltimore-i orvos fia, összefoglalta nekem angolul, miről szól a tanult szakasz, és mi a vita tárgya. Bár te talán próbálnál magyarázatot kérni, nem tudok (ahogy valójában nem is szükséges, hisz végsőfokon magától értetődő) magyarázatot adni arra, miért nyuggózott le a hangulat, és az akkor sem nyelvileg, sem tárgyát tekintve nem követhető vita, hiszen tagadhatatlan, akkor még nem az élt bennem, hogy micvó (parancs) tanulni, hanem megragadt az az izzó szenvedélyesség, ahogy a szöveget énekelték és vitatkoztak. Emlékszem, arról a Kiddusin traktátusban felvetett kérdéstről folyt a vita, hogy ki lehet sliach (más küldöttje). A példa úgy szólt: ha az egész nép egy áldozatot mutat be a Szentélyben, lehet-e sliach (e parancsolat teljesítésére) a pészachi áldozati bárány levágása esetén az, aki vág, mert hiszen magának is teljesíti a micvót, részese a dolognak. Megfelel-e ez a küldött általános státusára vonatkozó követelményeknek? A válasz pedig így szól: Kétszer szerepel a Tórában, hogy a korban (az áldozati állat) résztulajdonosa is lehet más sliachja. Mivel azonban a Tórában semmi nem felesleges, a második állítás „felesleges”, nem szükséges a tétel bizonyításához, tehát teljesen idegen is lehet sliach. Ezt azóta magam is tanultam, akkor értettem meg.

Ittragadtam New Yorkban másnapra is, és délután megint bejöttem volna beszélgetni Boruch-hal, a Baltimore-i fiúval, de Rabbi Schick behívatott az irodájába, és szigorúan azt mondta, a jesiva és a zsidóság nem kerékpár, amit az ember egyszer használ, máskor meg nekitámasztja a falnak; döntsem el, mit akarok: zsidó akarok lenni, vagy sem, mert ha igen, akkor el kell kezdenem komolyan készülni a dologra. Tekintettel a Teitelbaum rokonságra, és a Joshva nagybácsi jelentette referenciára, tudják, hogy nem a semmiből kell kiindulni, mondta, ezért lehetek egyáltalán jelen az intézményben, vállalhatok munkát, takarítást, vagy mosodai teendőket, s ha valamelyik bócher hajlandó rá, akkor segíthet a felkészülésben, de miután anyám nem zsidó, tudomásul kell vennem, hogy egyelőre én is gójnak számítok. Ha komolyan veszem magam, és látják rajtam az elszántságot, lehet még belőlem a közösség teljes jogú tagja, de akkor szigorúan kell vennem a szabályokat.

Egy hét gondolkodási időt kértem. Mint utóbb kiderült (persze Josh bácsitól tudtam meg), az, hogy gondolkodási időt kértem a döntésre – jöllehet Rav Schick éppúgy látta rajtam, mint ahogy én is sejtettem már, mi lesz a válaszom –, szimpatikus volt neki.

Josh bácsi is azt mondta, komolyan fontoljam meg, hogyan határozok, de nem állta meg, hogy hozzá ne tegye, ők mindenesetre már félretették a szükséges összeget költségeimre, amivel – pozitív válaszom esetén – az egyetemi ösztöndíjat helyettesítenék. Amikor szabadkoztam, azzal hárította el, végsőfokon úgysem engem támogatnak, hanem a jesivát, mert hogy annak úgyis adnának pénzt, ahogy eddig is rendszeresen megtették. Éreztem, hogy komolyan gondolja, amit mond, egyúttal saját elkötelezettségét igyekszik megpecsételni, mulasztásait pedig megváltani az összeggel, ha már nem él hétköznapijaiban aktív és teljes zsidó életet.

Fél év halasztást kértem az egyetemen. Január végén már New Yorkban voltam, februártól a jesiva konyháján takarítottam és kisegítettem, és egy szomszédos házban laktam albérletben. Borzasztó volt a hajnali kelés és a késő éjszakai fekvés, amellet, hogy napköz-

ben tanulnom is kellett, mégis, ez egészen más volt, mint annak idején a csellózás a katonaságnál, és egy idő után már nemcsak Josh bácsi, de egy-egy fiú is hajlandó volt velem tanulni kicsit. A nyáron még egyszer halasztottam.

Rabbi Schick kétszer behívatott, és feltette a kérdést, komolyan gondolom-e a betérést. Figyelmeztetett, ne hamarkodjam el a döntést, inkább menjek el, és fontoljam meg újra. Végül őszintének és megalapozottnak látta elhatározásom. Most, kilenc hónappal később, a Bész Din előtt azt mondta: szív és értelem együtt, ez jellemző rám. Másoktól tudom, milyen nagy dolog, hogy a formális mondatokon túl, valami személyeset is hozzáfűzött az ott elhangzottakhoz, és ez büszkeséggel tölt el.

Hajnaltól éjszakáig tanultam, tanulok. Persze tudom, húsz év hátrányt nem lehet ledolgozni, de mikor tanulnék, ha nem most? S ugyan a legfőbb tudásom, hogy egyre inkább csak azt látom, mennyi mindent nem tudok, és talán soha nem is hozhatom be a lemaradást, minden erőmmel azon vagyok, hogy ne hozzak szégyent mestereim fejére. Így tanultuk az Atyák Tanításaiban: Rabbi Tarfon mondja: Lo aléjho hamlajcho ligmojr, völo ato benborin löhibojszél. Nem rajtad a sor a munkát befejezni, mégsem szabad, hogy elvond magad tőle. Ami azt jelenti: annak ellenére, hogy én magam nem végezhetem be teljes eredménytel, amit elkezdtem, tennem kell a dolgom. Az a feladatom, hogy a magamét megtegyem: a magamét, nem másét, mert ezt kéri majd egyszer számon rajtam.

Méltányolják is a törekvésem, aminek következtében – kilépve az egyetemről – rövidesen a jesiva „állományába” kerülhetek. Nem lesz más dolgom, mint lilmaid ulelajmed: tanulni és majdan tanítani, ha – I-ten segítségével – elérem azt a tudásszintet, amivel kezdetben legalább a hajderban (az elemiben) a gyerekeket oktathatom. S aztán majd meglátjuk. Bár hosszú idő kell elteljen addig, soha semmivel kapcsolatban nem éreztem még ilyen elszántságot, mint hogy a jövőben megszerzendő tórai tudásom majdan másokkal megosszam.

Amióta néhány hete, Rabbi Schick-kel is tanulva, egy-egy talmudi szigénél én jövök rá a probléma megoldására, vagy a szerteágazó vitában egy-két lépéssel előre tudok gondolkodni, mert érzem, hogy mi lehet a megoldás, a Rabbi mindig megdicsér és mosolyog. Ész és szív, bólogat olyankor, és bár tudom, hogy ő is tudja, annyit talán soha nem fogok már megtanulni, amennyi egy végzős bóchernak a fejében van, díjazza a lelkesedést.

Bizonyára ez is meglep majd, de rövidesen megnősülök; a Rabbi és Joshua bácsi ez ügyben is tettek már bizonyos lépéseket, bár az én esetem nem könnyű: a baltsivéket egy valódi frum családban nem szívesen látják, de bizonyára lesz olyan família, ahol akad lány, aki maga is visszatérő, és megértéssel fogadnak egy hasonló háttérű vőlegényt.

Valamiről kell még írnom, amiről nehéz szólni, de a távolság és az írásbeliség hozzásegít, hogy mégis megkísérelhessem megfogalmazni.

Nincs bennem harag, bár lehetne. Nem azért, mert közel egy éve írott levelem leglényegebb kérdéseit válasz nélkül hagyta, és persze nem is azért, mert – mint írod – egy gyerek a szülei válását sosem bocsátja meg. Úgy hiszem, ami közöttetek történt, természetes; a furcsa az, hogy ilyen sokáig együtt maradtatok. Azt kérdezted leveledben, nem lenne-e célszerű számat vetnem önmagammal, és számat adnom mindarról, ami bennem, és nyilván ennek következtében velem történt és történik. Egyebet sem tettem az elmúlt hónapok szűkre szabott idejében, amikor éppen nem tanultam, vagy öt-hat órát aludtam, mint számat vettem és számat adtam önmagamnak, az őszi ünnepek Félelmetes Napjai idején pedig a Jót-remtőnek: hol voltam, mit tettem, illetve nem tettem mostanáig.

De Apa, vajon nem úgy van-e írva, hogy „beszéld el fiadnak”?

Mindenki maga dönt és választ, milyen életet él. Most már tudom, te sem kaptál megfelelő nevelést, de te legalább tisztában voltál azzal, amivel én nem, ám te az esélyét is elvetted annak, hogy magam tájékozódhassak, s ebben nyilván az a bűnös, aki leginkább meggátolta, hogy te is az lehess, ami vagy.

Valamit megtaláltam, illetve rábukkantam anélkül, hogy kerestem volna. Egészen pontosan rám talált valami, részévé lett az életemnek, ami mindeddig hiányzott, anélkül, azelőtt, hogy nevén (Nevén!) tudtam volna nevezni, sőt magamnak sem tudtam volna megfogalmazni, mi is az. Ma már tudom, tilos Nevén neveznünk: ez az a tudás, ami hiányzott.

Ahogy egyszer meséltem, nektek régebben a szabadság hiányzott. A gondolkodás, a véleménynyilvánítás, a szerzés és a birtoklás szabadsága. Nekem mindez már nem jelentett annyit, mint számotokra, nyilván mert amikor szükségét éreztem, akadálytalanul gyakorolhattam jogaimat. Ahogy most visszaemlékszem, mindig is úgy véltem, ez csak keret, üres keret, amit kreatív módon meg kellene töltenem, szellemileg belaknom és otthonossá tennem, túl azon, hogy tisztességes munkát végzek, és ezzel jó fizetéshez jutok. Amikor szabad akaratomból rendelem alá magam a hagyománynak (olyan törvényeknek, amelyek számodra e pillanatban talán nem is lennének érthetőek), és szembeszegülök az ösztönök korlátlan kielégése lehetőségének, legyen az testiség, falánkság, bírvágy, vagy más efféle, valami ilyesmit teszek. Nemcsak hűségesebb és pontos szabályok megszabta élet ez, de magasabb rendű is, mintha a korlátlan szabadság bálványait kergetném. Emberi mivoltom szentelem meg ezekkel a törvényekkel, melyek az állatias ösztönlétekből emelkednek ki.

Én nem akarok világpolgár lenni, csak az, ami vagyok, és ami mostanáig nem lehettem, mert titok volt előttem. Tudom, nem helyes, hogy vitába szállok veled. A hagyomány szerint legfeljebb úgy világíthatnák rá cselekedeteid és neveltetésem hiányosságaira, hogy megkérdem tőled, nem így, vagy úgy van-e előírva a helyes magatartás, és legfeljebb, ha továbbra sem aszerint jársz el, nem kell alkalmazkodnom, sőt: ellen kell szegülnöm, ha ne adj Isten engem kényszerítenél a Törvény megszegésére. Az aggodalom merőben elméleti, a feltetelezés pedig talán alaptalan; ha így van, máris elnézést kérek: miután távol vagyunk egymástól, ez a veszély amúgy sem fenyeget. Mindazonáltal örülnék, ha tudnám, megbocsátod nekem, hogy nem tudom olykor elfojtani a keserűséget, és akárcsak ezzel azt az érzést keltem, hogy számonkérek rajtad bármit is. De értsd meg apa, csak akkor tudnék maradéktalanul hű lenni a hagyományhoz (az ötödik parancsolat miatt, mely a köteles szülői tiszteletéről szól), ha magad is így tennél, ezért gyakran órlódom emiatt. Mert ugyan csak most tanulom a helyes cselekvés és gondolkodás micvóit, de máris ezek szerint élek. Mint ahogy írva van: „Megtesszük és meghallgatjuk!”, azaz: megcselekedvén értjük meg a Tóra szavát. S mert nem csupán az ismereteim frissek, de a fájdalom is, hogy e tudásban csak most lehet részem.

Nem kell aggódnod: anyám iránt is megőrzöm a tiszteletet, persze mindarról, ami velem történt és történik, aligha tudnék olyan részletességgel beszélni vele, mint ahogy itt próbálok. A hozzád való viszonyom más, noha bizonyára több dologgal nem értesz egyet, amiről itt írok, és félek tőle, ha találkozoznánk, alig lenne olyasmi, amiben egyetérténénk.

Nem akarok túlzásokba esni, de nem megy a fejembe, hogy voltál képes így leélni egy fél életet, azzal együtt, hogy tudatában voltál mindannak, ami elválaszt és megkülönböztet. Mert ahogy Josh bácsi mondta annak idején: Der knobl schmekt noch vajter. Bizony apa, tovább büzzlik. Ha az ember nem is érzi önmagán, mások kiszagolják róla, nevetéses lesz, és a bűnéért, hogy odahagyta a Tórát és népét, ez csak az „emberi” büntetés. És ebből a szem-

pontból komikus magyarázkodás, nem mentség, hogy diktatúra volt; hogy a KISZ-ben jöttek össze, és hogy még egy jó darabig kommunisták voltak.

Azt hiszem, ugyanazt nem értettétek akkor, amit ma sem vagytok képesek megérteni. Fiatalon „kommunizmusról” álmodoztatok, ma „világpolgárságról” írsz nekem, és jócskán akadnak zsidók, akik hasonlóképpen gondolkodnak, pedig közvetlenül az egyetemhez nem vezet semmiféle út. Utólag, ha az ember rádöbben, mit mulasztott, hidd el, minden világos lesz, és magyarázatot nyer. Száműzetésben élünk, s ez mindaddig így lesz, amíg valamennyien nem leszünk méltóak a Megváltásra. Ti menekültök önmagatok, a sorsotok és a küldetés elől, az egyetlen valódi esélyt lökve így el magatoktól, ami egy zsidó számára nem csupán választható lehetőség, de valamennyiünkre kötelező micva: I-ten parancsolata. Akár teljesítjük, akár nem: létezik. A mi utunk az egészhez csak a mi részünkön, a ránk, kizárólag ránk rótt elhivatottságon: a saját sorsunkon át vezethet. Lehet címer, lehet bélyeg: akármit hisztek, vagy tesztez, ez a mi küldetésünk, s aki gyűlöl is, emlékeztet a mi kötelességünkre. Meglehet: nekik éppen ez a dolguk. Az I-teni terv részletei kifürkészhetetlenek.

Ember legyen, jelző nélkül, írod. De hiszen ez megint egy absztrakció, apa, ezúttal a „humanizmusé”. Am ez is hiábavaló. Vedd észre, ami történik, sosem véletlen. Megpróbálhatsz ezerszer is távozni a zsidóságból, de a zsidóságot nem távozik belőled. Nem elgondolkodtató, hogy ez mégsem egészen olyan, mintha holland, albán vagy magyar lenne az ember?

Abba kell hagynom, amúgy is mértéktelenül sokat fecsegtem értelmetlen világi dolgokról. Mindössze az ment fel, hogy te kérdeztél, én csak tisztelettel válaszoltam. Nem az a lényeg, honnan és hogyan jutottam ide, az a lényeg, hogy megérkeztem és itt vagyok. A jövőben biztos, hogy nem írok ennyit és így, de ez kivételes alkalom volt, nyilván te is így látod. Mellékeltlen küldök egy fényképet, nemrég készült, a betérésem estéjén rendezett szüde micve (ünnepi lakoma) alkalmából.

Azt írtad leveledben, büszke vagy rám. Azt hiszem, most már okod is lenne erre, ha e pillanatban nem érzed is így, de remélem, idővel megérted, miért. Meg azt is írtad, rég nem beszélgettünk komoly dolgokról. (Lehet, hogy eddig még soha?) Most, talán mégis pótolunk valamit. És talán lesz még rá alkalom, feltéve, ha te is jónak látod, és persze, ha a F-nnvaló is úgy akarja.

Ölel szerető fiad

Avrohom

Mire a tizenkét oldalas levél végére ért, remegett a keze. Égett a szeme, torka kiszáradt, ajka kicserepesedett. A borítékban egy kisebb borítékot talált, amit addig észre se vett. El is szakította, amikor ideges mozdulattal kirántotta a nagyobból, és ingerülten próbálta feltépni.

Mint egy gyászjelentés, ez jutott eszébe a fekete öltönyzakó, a kunkorodó pajesz és a fiú homlokára feltolt, fekete kalap láttán. Egyébként ugyanaz az élesen metszett, vékony arc, a szemüveg, kissé mélyen ülő, barna szempár, enyhén elálló fülek, és a hetyke mosoly mögött is vibráló nyugtalanság, mint huszonöt évvel korábban, a saját fekete-fehér portréján, ami a diplomaosztáskor készült.

Ez színes fotó volt, a fiú arcának színe mégsem volt sokkal élénkebb a nyakáig begombolt fehér ingénél. Talán a ruha tette, talán a ritkás, vörösesbarna szakáll, ami először feltűnt másfél éve nem látott fia ábrázatán, de összeszoruló torokkal, könnyeit nyelve kellett rádöbbsennie, hogy a tekintet, ami a portréről visszanez rá, mégiscsak idegen a számára.

PETŐCZ ANDRÁS

Lesz-e csendesség?

ismeretlen perzsa költő-variáció

*Ha jársz-kelsz városodban, Nagyúr,
van-e megnyugvás Benned? Hát itt
jársz miközöttünk, Nagyúr, ha itt,
közöttünk lépdelsz, miként mi,
egyszerű polgárok, Nagyúr, van-e
nyugalom Benned, van-e kicsinyke
elnyugvás bensődben, Nagyúr,
van-e még apró puhaság Benned,
ellágyulás, bármi, ami bennünk
oly gyakori, valami lazaság,
valami ellazulás, Nagyúr, van-e
még Benned valami tisztaság,
vagy nem is volt soha? És, ha
sokára, elhagyod városunkat,
mondd, Nagyúr, marad-e csend
utánad? Marad majd csendesség,
Nagyúr, ha elhagyod a Várost,
csend lesz, és megszűnik majd
a remegésünk? És a fegyveresek,
Nagyúr, ha erős fogsorú, gyönyörű
lovaikkal messzire mennek, ők
majd emlékeznek-e ránk? És Benned,
Nagyúr, lesz-e csendesség végre?*

A játék, miként a foci is

Orbán Ottónak

*A játék, miként a foci is,
mintha mindez bőrlabda lenne,
a játék, a szélén, vezetem,
viszem a labdát, a játék.*

*Új és új labdákat kapok,
igyekszem valamit kezdeni,
új és új akciókban, ha lehet,
ha kapok labdát, ha újat.*

*Angyali üdvözetek! Magához
ölel, magukhoz ölelnék, szin-
te szótlantul, üdvözet, majdnem.*

*Köszönöm, köszönöm, köszönöm.
Játék ez, miként a foci is,
játék ez, örökös, örökös.*

A fejedelmi parkban

Turai Tamásnak

*A fák között, a fák között
meglapul a sűrű köd.
S a Kastély, a fák mögött,
fehér kabátba öltözött - - -*

*A hó: az lustán elterül,
az egész táj elcsöndesül,
s a Kastély: észrevétlenül
eltűnik a fák mögül - - -*

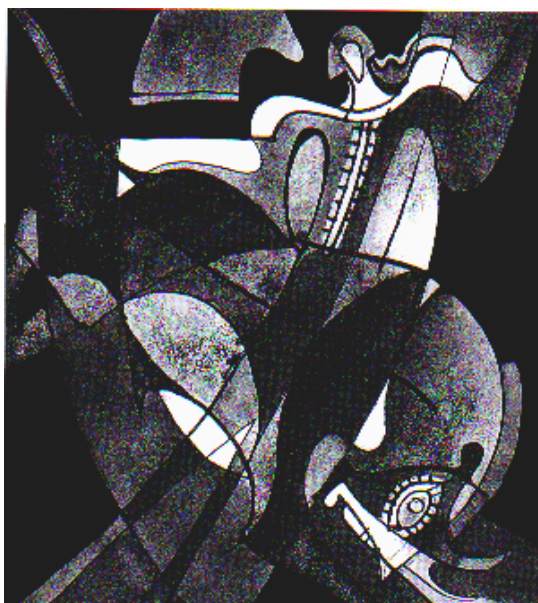
Tavaszi jön, homályos versezet

*Rejtélyes versezet, homályos, tavaszi nap,
érkezik versezet, ezredvég, homályos,
tavaszi nap, gyönyörű, ködpárás hajnalok:
rejtélyes-homályos-gyönyörű.*

*A Duna karcsú gőzösökre. Izgatott víz-
felület, nyugtalan tavaszi víz, versezet
szinte alig, sőt, szinte semmi, formai
bukfencek, nyugtalan.*

*Tavaszi ez, gyönyörű! Hajnali ragyogásban
nyugtalan vízfelület, sokszínű remegés,
karcsú gőzösök körbeölelése.*

*A versezet homályos ugyan, majdnem rejtélyes,
de a téren galambok repültek közel a verebekhez,
és mindenütt volt: éles napsütés.*

PÜNKÖSTI ÁRPÁD

Két vagon kalap begyűjtve

NAGY IMRE MINISZTERELNÖKSÉGE, EGY PÁRTHATÁROZAT ELSÜLLYESZTÉSE*

Moszkvai biztatásra született a Rákosi-rendszer alapjait megrengető 1953. júniusi párthatározat, ám nyilvánosságra kerülését már sikerült elszabotálni. Mégis ez a csak regősök útján terjedő dokumentum lett a Rákosi-kor legnagyobb hatású határozata. Sőt a sírásója is. Uralmon lévő kommunista párt első esetben dadogott, habogott valamit arról, hogy súlyos hibákat követett el, hogy politikai és gazdasági koncepciója téves. Mivel 1953-ra Kelet-Európát már megtanították a sorok közötti olvasásra, amikor a Szabad Népben megjelent, hogy a Központi Vezetőség ülésén Rákosi Máttyás és Nagy Imre közösen számolt be a „helyzetről” a legtöbben tudták, hogy valami véget ért, és valami más kezdődik.

1953. június 30-án reggel, 5.30-kor a rádiós lapszemlében is említés történt az MDP KV kibővített üléséről. Egy éber valaki gyanút fogott, és a rádióknak igazoló jelentést kellett írnia. Eszerint a lapszemle után „Kiss József Verbunkos és friss című dalegyvelegét sugározták. Igaz, hogy a verbunkosok jellegzetes lassú ütemű dallamával kezdődik, de egy-másfél perc után pattogóbb ütemű dallamba csap át, semmiképpen sincs gyászinduló jellege.” A minden sarkon leselkedő éberség ellenére egyre szélesebb körben vált ismertté, hogy igaza van a rikkancsnak: „Ludas a Matyi, ludas!”

Az 1953. júniusi határozatnak a címe is szokatlan: „Az MDP Központi Vezetőségének határozata a párt politikai irányvonalában, és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról, s az ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról.” Némi ízelítő az elsősorban Gerő által fogalmazott dokumentumból.

„A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének teljes ülése megállapítja, hogy az utóbbi évek folyamán a párt vezetése, élén Rákosi Máttyás elvtárssal, politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában komoly hibákat követett el.”

„I. A legfontosabb hibák a következők voltak: 1. ...a túlzottan gyors iparosítás”. „2. A párt vezetése... túlzottan gyors ütemben folytatta a mezőgazdaság társadalmasítását.” „3. ... elhanyagolta... a lakosság életszükségleteinek kielégítését.” „4. ...önkényeskedés a lakossággal szemben.”

„II. 1. Az összes elkövetett hibák és tévedések egyik fő forrása: a kollektív vezetés hiánya.” „Csak igen kis számban vittek előre magyar származású vezető kádereket a legfelsőbb funkciókba és ezeket is inkább formálisan, mint ténylegesen. Valójában a vezetés klikkszerű volt és mindössze négy elvtárs – Rákosi, Gerő, Farkas, Révai elvtársak – kezében összpontosult. Ezek az elvtársak lényeges kérdésekben nem bírálták egymást... a bajokra és a hibákra gyakran fátyolt borítottak.”

„2. ...a felső vezetéshez... nem jutottak el a... kisemberek panasza”. „A gazdaságpolitikában elkövetett súlyos hibákért elsősorban Gerő elvtárs a felelős.”

* Részlet a szerző Rákosi bukása és halála, 1953-56, 1971 című készülő kötetéből.

„3. ...a pártvezetés nem kutatta ki az adminisztratív intézkedések elharapódzásának mélyebben fekvő okait”.

„4. ...Az ideológiai kérdéseket... a párt vezetése szinte albérletbe adta egyetlen elvtársnak – Révai elvtársnak.”

„5. ...helytelen volt, hogy Rákosi elvtárs közvetlenül utasításokat adott az Államvédelmi Hatóságnak arra, hogy hogyan nyomozzon, kit tartóztasson le, utasítást adott letartóztatottak fizikai bántalmazására”.

„III. Az... elkövetett hibák sürgős, halaszthatatlan kijavítása érdekében...” „Gyökeresen meg kell változtatni a párt gazdaságpolitikáját.” „Minden téren, minden eszközzel helyre kell állítani a megrendült törvényességet.”

„IV. ...A bírálat és önbírálat kifejlesztése... segíteni fogja a pártot abban is, hogy ... népünknek nemcsak elismert, de forrón szeretett vezetője is legyen.”¹

Úgy tervezték, hogy már a KV-ülés másnapján, 1953. június 29-én, hétfőn ismertetik a határozatot a megyei, a honvédségi, az AVH pártaktíváin, a pártközpont, a Szabad Nép munkatársai előtt és a rádió taggyűlésén, majd kedden a minisztériumokban. Július 10-ig minden párttaghoz eljuttatták volna az új ígéket. „Ahol a megyebizottság titkárának a politikai színvonala nem kielégítő vagy a titkár még új, kíváncsi, hogy a KV képviselje magát.” Minden harmadik megye ilyennek számított.²

Bár Rákosi a KV-ülésen bejelentette, hogy a „jobb felkészülés” miatt néhány nappal elhalasztják a tájékoztatókat, ezekben a napokban mintha megkettőződött volna Rákosi lelke. Pártkatonaként azon kellett volna lennie, hogy gyorsan és érthetően megmagyarázzák a tagságnak, miért került fordítókorongra a párt. Ám őt az izgatta, hogy „illetéktelenek” tudomására jut mindez, hogy Dobi fecseg: „két nappal a KB-ülés után már felelősségre kellett vonni két KV-tagot, mert vendéglőben és magán-összejövetelen, női hozzátartozóik jelenlétében nyíltan tárgyalták a KB-n történeteket”. Egyikük, Gáspár Sándor azzal védekezett, hogy partnerei – minisztériumi tisztviselők – részletekbe menően tudtak mindenről.

- Hallottad a legújabb rémhírt?
- Nem. Mi az?
- Minden igaz.

Jóllehet néhány napja maga Rákosi is azt mondta, hogy súlyos hibáik kijavítása csak akkor fog sikerülni, ha nem félnek őket a párt és a nép elé tárni, mégis hajkurászták a „fecsegőket”. A nyilvánosságnál jobban csak azt kívánta, nehogy kiderüljön a szerepe a perekben. A felemás intézkedések már sejtették a jövőt. A nyilvánosság kizárásával, ez a program, bukdácsolásra volt ítélve. Rákosi visszaemlékezése szerint a gonosz Nagy Imre „gőzerővel követelte, hogy rögtön, minden késedelem nélkül vigyük ki a tömegek közé a határozatot, s e téren a legkisebb halasztást is abból a szempontból nézte, hogy nem sütheti-e rám azt a vádat, hogy szabotálom e határozatokat... Így aztán a határozatok, illetve a vele kapcsolatos aktívák beszámolóit elég hevenyészve és át nem gondolva kerültek a párt tömegei elé”. Meg egyre csonkábban, hamisabban. A program megvalósítását lehetetlenné tette, hogy a szovjet vezetés a helyén hagyta Rákosit és Gerőt. Nem lehetett elvárni tőlük, hogy saját hibáik, bűneik beismerése

¹ Forrás: Propagandista, 1986. 4.

² Verbunkos: Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 276. fond 71/19. PTO jelentés a határozat „leviteléről”: 88/146.

arán kiállnak a homlokegyenest ellenkező politikai gyakorlat mellett. Ha tényleg a párt és az ország érdeke lett volna elsődleges – ahogy ezt Rákosi szüntelen hangoztatta –, nos, akkor a saját megbuktatásán fáradozott volna.

Az ÁVH állományát az elsők között tájékoztatták. Farkas Vladimír (1925) állítja: – A júniusi KV-ülés után tartott pártaktíván a testület felelősségéről egy szó sem hangzott el, sőt hangsúlyozták, hogy továbbra is a párt és Rákosi irányításával dolgozunk.

A nehéz napokban Rákosi elment a budapesti pártválasztmány ülésére, ahol „kevésbé értették a tsz-re vonatkozó részt, Nagy Imre miniszterelnökségét, azt, hogy mindezt ő a parlamentben ismerteti”. Ráadásul „Földvári annyira kihangsúlyozta a zsidókérdést, hogy az már az antiszemita agitáció határát súrolta”.³

– Kibővített pártválasztmányi ülésen azt mondtam el, ami a moszkvai tárgyaláson elhangzott – állítja Földvári Rudolf (1921), volt első titkár. – Tudtommal a PB-ülésen kívül ez volt egyetlen hely, ahol ez elhangzott. A párthatározat lényege azonban nem jutott le a tagságig a huzavonák miatt, meg azért sem, mert a meghökkentő dolgok levitelét senki sem szívesen vállalta.

A megyei ülésekről készült jelentésekből egyre inkább kiérződik, hogy közben felhívták a pártbizottsági vezetők figyelmét, hogy vitassák meg, „helyileg, konkrétan hogyan áll a kollektív vezetés, a bíráló, önbírálat”. Ez talán még jobban is feküdt nekik, mint az istenségek leleplezése. Az önkritika kevésbé veszélyes, különben is „ha Rákosi széke meginoghat, velem mi lesz!” Az efféle fejen átbucskázások után nyilvánvaló volt, hogy a pártapparátus gyűlölni fogja, és ha lehet, elszabotálja a határozatot. Így kezdődött a Rákosi-féle vezetéssel és irányvonalát kritizáló dokumentum hatástalanítása. Szolnok és Heves megyében a beszámoló még megdöbbenést keltett. De a pártvezetés felelősségét a hozzászólások már itt is elkenték, akárcsak Veszprémben. Rákosiék magasába sehol sem merészkedtek. Egy szabolcsi felszólaló megemlítette: az FM-ben szóvá tette a hibákat. Mire azt felelték, hogy opportunisták és 12 revizort küldtek a nyakára. Baranyában Egri Gyula megyei titkár beismerte, hogy korábban Pécsen 184 hentes volt, jelenleg 20 van.⁴

A felszabadultság kísértete mégis besettenkedte Magyarországot. A Borsod megyei tanácselnök például elmondta: nem fogadták el, hogy nem lehet vetni, mert víz alatt a föld, így a Vattai ÁG-ban 200 holdon vízre szórták ki a búzát és egy kalászt sem termett. A Vas megyei DISZ titkár egyenesen az ÁVH-sokat bírálta: az ő feleségeik hordanak hasított jampec szoknyát, egyikőjük ruhát csináltatott és megtiltotta a szabónak, hogy még egy ilyen szabású ruhát varrjon. A Somogy megyei kapitány beismerte, mivel sok rendőrnek nincs lakása, mondvacsinált okokkal telepítik ki az embereket. A Zala megyei aktíván szóvá tették: „valóságos kultusz keletkezett, hogy mondjunk le a pihenésről, a feleséggel, családdal való foglalkozásról, a vasárnapi szórakozásról, a jobb öltözetéről”. Egy baranyai ügyész megemlítette: januárban elítéltek egy 5 holdas parasztot, mert egy napra elég „kenyeret vásárolt fel”. Bácsban szóba került a begyűjtés elmélete: „Vedd, ahol éred!” A megyei tanács mezőgazdasági osztályán 112-en dolgoztak, így egy községi tanácselnök egyszerre 117 ügyiratot is kaphat, amit el sem tud olvasni. A Heves megyei PB mezőgazdasági osztályvezetője bevallotta, hagyta, hogy fenye-

³ Rákosi Máttyás: Visszaemlékezések, 1940–56, Napvilág Kiadó, Bp. 1997. 1–2. k. 933. old. (a budapesti pártválasztmányi ülés).

⁴ A „konkrét” kollektív vezetés: 276. f. 53/130. PB, 1953. augusztus 8. uo. 88/146., 147. (a PTO tervei és jelentései az aktívaülésekről)

gessék a parasztokat: ha nem lép be a tszcs-be, kicsapják a fiát a középiskolából. Az esztelen begyűjtés során közel két vagon kalap gyűlt össze a megyében.⁵

Miután a KV-határozatot egybecsúszttatták Nagy Imre miniszterelnöki székfoglalójával, a Politikai Bizottság Rákosi, Gerőre és Hegedűsre bízta a Nagy Imre-beszéd jóváhagyását. Bár két hét óta azt bogarászták, mikor és hogyan sérült a kollektív vezetés, a Központi Vezetőség helyett a skizofrén állapotba jutott PB döntött arról, hogy új szervezeti szabályzatot készítenek.⁶

Mivel a párthatározatból egyelőre csak „a pozitív intézkedéseket” kívánták nyilvánosságra hozni, méghozzá a parlamentben, nem kellett attól tartani, hogy szóba kerül, hogy a pártvezetés „komoly hibákat követett el”. Hegedűs András szerint e kompromisszum balul ütött ki Nagy Imre számára, hisz bő másfél év múlva emiatt vádolhatták azzal, hogy „súlyosan megsértette a kollektív vezetés elvét is. A Központi Vezetőség 1953. júniusi határozatát helytelenül, elferdítve ismertette és az Országgyűlésben a párt határozatától független saját kormányprogramját adta elő”.⁷ Ilyen alapon anyagi alkossággal is vádolhatták volna, hisz a beszédet Rákosi, Gerő és Hegedűs hagyta jóvá. Rákosi utólag azt írta, hogy Gerővel komolyan bíralták is, mivel csak kritizál és hiányzik belőle, hogy továbbra is támogatják a tsz-eket. Szerinte Nagy magából kikelve mondta: „úgy látom, kezdték újra, így tartjátok be a megállapodást! Mi azonban nem engedtünk, s amikor semmi sem használt, közöltem vele (minthogy közben öreg este lett), hogy még az éjjel összehívatom a PB-t, és oda visszük a kérdést, mert e nélkül a beszéd meg nem tartható”. Erre Nagy engedett. Gerő úgy emlékezett 1954-ben, hogy ő volt a kritikus és Rákosi a megalkuvó. Rákosi: „A 23 oldalas beszédben a 18. oldalon szerepelt egy mondatban a párt. Igen élesen felvettem, hogy ez lehetetlenség. Ennek eredményeként egy-két szót beszúrtak, de végleges szövegben a párt csak formálisan volt benne. Én felvettem, hogy nincsen benne pozitívum, nincsenek benne a párt eredményei, a munkásosztály, a dolgozó nép eredményei. Nagy elvtárs igen éles formában utasított vissza és engem egyedül hagytak a négytagú bizottságban.” Egy héttel a parlamenti beszéd után tartott a budapesti pártaktíván viszont Rákosi azt mondta: „Nagy elvtárs által az országgyűlésen előterjesztett javaslatok pártunk Központi Vezetőségének határozatai alapján készültek”⁸

Tegyük fel, hogy Nagy Imre valóban erőszakos, és ragaszkodik a szervezeti szabályzatban rögzített ügymenethez, hogy előbb hozzák nyilvánosságra a párthatározatot, aztán lépjen csak színre ő a kormányteendőkkal. Ennyit még itthon is kikövetelhetett volna, akkora helyzeti előnye volt. Tegyük fel tehát, hogy Rákosi Mátyás bűnei nyomban kiderülnek és olyan közutálattal váltanak ki, hogy nem tudja megfújni Nagy Imrét. Tegyük fel, hogy Nagy miniszterelnöki, netán első titkári székben éri meg a Sztálin bűneivel leszámoló XX. kongresszust, 1956-ot...

⁵ 276. f. 88/409. KV Párt- és Tömegszervezeti Osztály (PTO) 22 sz. Tájékoztató, 1953. júl. 11. (a megyei aktívaértekezletek felszólalásai).

⁶ 276 f. 53/124. PB-ülés, 1953 július 2. (az új minisztertanács, a KV határozat módosítása).

⁷ Hegedűs András: A történelem és a hatalom ígézetében, Kossuth, 1988. 204. old., ill. Szilárdítsuk meg pártunkban a demokratikus centralizmust. Szabad Nép, 1955. május 22. (kompromisszum: csak a pozitív intézkedéseket)

⁸ Rákosi Mátyás és Gerő Nagy Imre székfoglalójáról: Visszaemlékezések 934. old. ill.: 53/1618. PB, 1954. április 14. Pártaktíva: Szabad Nép, 1953. július 12.

Ám a történelem más úton járt. Talán nem tévedünk abban, hogy az előbbi Nagy Imre nem lehetett volna az a Nagy Imre, akivé a végzete és a tisztessége tette. Még vezetőtársai (Vas Zoltán, Földvári Rudolf és mások) is Rákosi zsenialitásának tulajdonították, hogy sikerült megakadályoznia a számára végzetes határozat nyilvánosságra hozatalát. A Hegedüs említette kompromisszum – ha az esetet annak lehet nevezni – balul sült el Rákosi számára is. Az, hogy átengedte Nagy Imrének a kezdeményező szerepet, sorsdöntővé vált mindkettőjük számára: Rákosi nagy taktikai hibát követett el. Am őt csak a határozat róla szóló passzusai érdekelték, hogy ne lepleződjön le. Arról elfeledkezett, hogy mit jelent az ellenfél presztízsének, ha a „pozitív intézkedések” az ő miniszterelnöki fellépéséhez kötődnek. Meg sem fordult Rákosi fejében, hogy ez a parlamenti beszéd teszi Nagyot naggyá. Nagy Imrévé. Sőt, részint ez a beszéd tette mártírrá is (amit persze Rákosi a legkevésbé sem sajnált).

Elképzelhető a történeteknek egy rafináltabb változata is. Rákosi megfontoltan csőbe húzta Nagy Imrét. Azzal, hogy a parlamenti szószerkeztetést kényszerítette a határozattal, lehetetlenné tette, hogy kiterjedjen az ő „pártbűneire”, tehát időt nyert, másrészt a KV-határozat és a miniszterelnöki székfoglaló műfaji különbségei támadási felületet adtak Nagy Imre ellen, amit aztán kiaknázhathatott, sőt később az egészet a miniszterelnök fejére borította. Zseniális lépése mégis rövidlátó volt. Mert a „pozitív intézkedések” bejelentése annyira megnövelte Nagy Imre nimbuszát, hogy Rákosi majdnem eltűnt a térképről. Ha mindez szándékos volt, rosszul számította ki, hogy a miniszterelnök milyen magasba röpködhessen a tőle kapott és általa megnyirbált szárnyakkal. Hamar rá is jött a baklövésre, visszaemlékezései írása közben kitalálta: „Az orosz elvtársak követeléseai között az is benne volt, hogy a határozatokat... nem a párt titkára, hanem az új miniszterelnök, Nagy Imre fogja nyilvánosságra hozni... a parlamentben... Ez a követelés számunkra teljesen érthetetlen volt, de egyébként jól vágott azzal, amit Berija a párt szerepéről fejtegetett.” Ám ez az ukáz nem szerepel sem Szalai Béla, sem Földvári Rudolf jegyzeteiben. Szalai Béla (1922) és Földvári (1921) utólag is állítja, hogy nem volt ilyen utasítás.

– Itthon dőlt el, hogy Nagy Imre hozza nyilvánosságra az új programot – erősítette meg Földvári Rudolf is –, mégpedig az után, hogy Molotov azt mondta, ácsi.

Rákosit annyira foglalkoztatta ez a balfogás, hogy egész legendát szőtt köré. Éjszakai forgolódása közben is azon törte a fejét Moszkvában: „Mért Nagy Imre, a miniszterelnök ismertette – és a parlamentben – a párt határozatait? ...mindebben talán az ellenség keze is benne van.”⁹

Az összetöpreődött Titkárság (Rákosi Mátyás, Ács Lajos és Vég Béla) az első ülésén elvágta a tájékoztatás menetét. Eredetileg kibővített aktívaüléseken kellett volna ismertetni a KV-ülés határozatát: Budapesten 300–400, a megyékben 100–120, a járásokban 40–50 fő, összesen vagy 800 „aktíva” előtt, s annak rendje-módja szerint nekik kellett volna tájékoztatni az alapszervi titkárokat, így értesülhetett volna a tagság a történetekről. A Titkárság – vagyis Rákosi – úgy határozott, hogy a tagságot csak a parlament ülése után igazítják el. Az országgyűlésre megbízható hallgatóságot hívtak, Nagy Imre beszédének jelentőségét visszhangzó hozzászólókat kértek fel... A miniszterelnöki székfoglaló előtt kétezernyi ember tudhatott arról, hogy fordulatra készül

⁹ Miniszterelnök-csere: Visszaemlékezések, 919. old., Nagy Imre hozza nyilvánosságra a határozatot: 921. old.

a párt. Nemhogy a tagság, hanem a pártapparátus zöme is felkészületlen volt a váltásra, és a suttoágások miatt feszülten várakozott.¹⁰

1953. július 4-én, szombaton megválasztották az új kormányt. A Szabad Nép nem említi, hogy Rákosi Mátyás és kormánya lemondott volna, csupán betejesztették az új minisztertanácsra és miniszterelnökre vonatkozó javaslatot. Szegeden, egy párttaggyűlésen valaki elmondta: „amikor Rákosi elvtársat megválasztottuk, azt gondoltuk, hogy nekünk is van egy Sztálin elvtársunk, aki képes a pártot és a kormányt is vezetni, de tévedtünk”. Abban is tévedett, hogy ők választották meg Rákosit.

A rádió vasárnap közvetítette Nagy Imre miniszterelnöki beszédét, a Rákosi-korszak legnagyobb hatású szónoklatát. Mai olvasó számára jóformán megmagyarázhatatlan a hozsánna. A sorok között bújt volna meg az a jelentés, amit csak a kortársak értettek? Igen is, nem is. A székfoglaló hatását a nehezen elviselhető terror magyarázza, hogy nemigen volt család az országban, amelyet ne sújtott volna az önkény és a törvénytelenység.¹¹ Nagy Imre beszéde felszakította a sóhajt az emberekből, visszaadta reményt. Szavaitól felszabadultabbá vált az ország, felemelkedtek a fejek.

A beszéd a kor szokásának megfelelő, jellegtelen bevezetésének a sorai mögött sincs semmi. Am egyszer csak szokatlanná vált a hangnem: „Bizton mondhatjuk, hogy a most összeült országgyűléssel fejlődésünkben új szakasz veszi kezdetét, amelyben fokozottabban kifejezésre kell jutni a népszuverenitásának, a parlament nagyobb szerepének az állami élet törvényes irányításában, a felelős kormányzás alapelveinek és célkitűzéseinek meghatározásában, valamint az országgyűlés alkotmányos jogainak gyakorlásában.” Az utóbbi években nem emlegettek olyasféle kifejezéseket, hogy „népszuverenitás”, „felelős kormányzás”, „alkotmányos jog”, vagy „új szakasz”. (Az utóbbi elnevezés az NDK-ban hangzott el először, de politikai program csak Magyarországon lett belőle.)

Nagy Imre: „A kormány feladatainak ellátásában fokozottabban kíván támaszkodni az országgyűlésre... amelynek a kormányzás terén kifejtett tevékenységéért, a haza jó vagy balsorsáért, dolgozó népünk boldogulásáért teljes felelősséggel tartozik.” Az utalás az állítólag leváltani kívánt Himnuszra mást jelentett 1953 derekán, mint ma. A kormányfő a Parlament előtt már az államélet demokratizálásáról is szólt. Szóvá tette a hivatalok bürokratainak „tűrhetetlen, durva, rideg és lelketlen” magatartását. Nem hazudta az életszínvonal szüntelen emelkedését: „az ország színe előtt őszintén meg kell mondani, hogy a felemelt ötéves terv célkitűzései sok tekintetben meghaladják erőnket... sőt az utóbbi időben az életszínvonal romlását vonta maga után. ...lényeges módosításra van szükség. A szocialista nehézipar fejlesztése nem lehet öncél”.

A székfoglaló a „titkos” júniusi párthatározat III. fejezetére, annak közvetlen teen-dőkre vonatkozó részére épült. Ezt fogalmazta át, bővítette a saját szemléletének megfelelően. A későbbi vádak képtelenségére mutat, hogy kétszer is utalt rá: forrása a Központi Vezetőség irányelve. Nagy Imre életrajzírója, Rainer M. János szükségesnek tartotta megjegyezni: „A szöveg lényegében teljesen Nagy Imre művének tekint-

¹⁰ 276. f. 54/249. Titkárság, 1953. jún. 29. (A KV-határozat „levitele”).

¹¹ 276 f. 88/150. (Nincs Sztálinunk.) Vásárhelyi Miklós: Ellenzékben. Szerk.: Tóbiás Áron. Szabad Tér Kiadó, 1989. 264. old.

hető.”¹² Mint láttuk, az új program alapját Moszkvában rakták le, párthatározattá formálását elsősorban Gerő végezte, majd ennek egy részét dolgozta át kormányprogrammá Nagy Imre. Mindkét esetben Rákosi felügyelte a munkát, s Hegedüs András is részt vett a „lektorálásban”, inkább a miniszterelnök, mint Rákosiék oldalán. A nyilvánosság a háttéreseeményekről nemigen értesült, de jó érzékkel Nagy Imre nevéhez kötötte a szakítást az addig folytatott politikai vonalvezetéssel. Ezt tették a szovjet vezetők is.

A kormányfő elsőrendű feladatnak minősítette „az egyéni gazdaságok termelésének felkarolását”, „a paraszti termelés és tulajdon biztonságát”. Bejelentette: „A kuláklisztát meg kell szüntetni, fenntartva a kizsákmányoló kulákok korlátozására irányuló gazdasági rendszabályokat.” Továbbá: teret kell, kapjanak a magánvállalkozások – ezen akkor a kisipar üzését értették. Mindezek az intézkedések elsősorban Nagy Imréhez köthetők, mint ahogy az is, hogy fellépett az értelmiséget övező bizalmatlansággal szemben: „különösen a régi értelmiség nem részesül kellő megbecsülésben”. „Nagyobb türelmességet kell tanúsítani vallási kérdésekben.” Meglepő, ahogy az oktatásról, a majd-hogy-nem erőszakolt felsőfokú képzéssel szemben a „népiskolák” szerepéről beszélt: „minél jobb feltételeket biztosítsunk a jövő reménységei, a kis magyarok elemi oktatásának”. A politikai madárnyelvből kiugró „kis magyarok” egyenesen a szívekbe sétáltak.

Nagy Imre nem a szokásos zsargonban szólt a jogrendről, a törvényességről, vagy az igazságügyi, rendőrségi szervek, a helyi tanácsok mulasztásairól és megváltozott szerepéről sem. Pedig akárhová nyúlt, omlott a fal, anélkül, hogy a pártélet torzulásait, az ÁVH vagy elvtársai törvényfeletti szerepét említhette volna.

– A parlamenti ülés végén, a Kossuth téren lévő Munkásmozgalmi Intézet ablakánál álltam – idézte fel Rákosi Sándor levéltáros –, és láttam, hogy Farkas Mihály a lampaszos tábornoki egyenruhában gyalogosan ballag. Azt mondtam: gyerekek, itt nagy a változás!

Gerő is vált. Ő a két lábon járó törvényesség a belügyben. Kinevezése másnapján javasolja, vizsgáltság felül annak a két halálraítéltnak az ügyét, akiknek a kivégzését elhalasztotta. Sőt, a precíz és szigorú hivatalnok valamiféle rendet is teremt ebben az istállóban.¹³

A szovjetek egyedül Magyarországon lazítottak a totális diktatúra béklyóján. Jogosan állapította meg Nagy Imre, hogy a program „új fejezetet nyit a szocializmus építésének munkájában”.¹⁴ Várhelyi Miklós szerint: „Az 1953-as kormányprogram volt az első nagyszabású, átfogó tervezet, amely a szocialista rendszeren belül szándékozott új, a sztálini modelltől eltérő társadalmi-gazdasági berendezkedést létrehozni. Ez volt az első reformkísérlet a kommunista táborban.” Gyurkó László: „Ez akkoriban mérhetetlenül sokat jelentett, noha mai szemmel gyermekded reformocskának tűnik.” Kende Péter: 1953 nyarán egyfajta ébredésen ment át a közhangulat. „Olyan vezetésnek hitt folyamatról, mint például a szövetkezesítés is kiderült, hogy visszacsinálható... rajtunk kívül még a lengyelek, a csehek, a kínaiak éltek meg ilyesmit.” A meg-

¹² Rainer M. János i. m. I. 531. old. (A szöveg Nagy Imréé.)

¹³ Gerő tüsténkedik: 66/83. ill. A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései (Kajári Erzsébet kézírata)

¹⁴ Nagy Imre beszéde, Szabad Nép, 1953. július 5. Visszaemlékezések, 934. old. (Rákosi Máttyás a beszédről).

gyötört országban a többség helyesléssel fogadta a beszédet. A nyugati politika csupán propagandamanővernek tekintette mindezt a csőd leleplezésére.¹⁵ 1956 pedig még inkább kitörölte az '53-as kormányprogramot az emlékezetből is.

De Nagy Imrére azért már 1953-ban felfigyelt a világ. Tito érdeklődött Fejtő Ferencnél, az AFP tudósítójánál: „Mondja csak, ki az a Nagy Imre?” A The New York Times az első pillanatban jól közelítette meg a kérdést: „Hiba volna arra a következtetésre jutni, hogy Nagy Imre, az új miniszterelnök csupán báb. Úgy tudják, erős akaratú ember, aki nem egyszer szembe helyezkedett pártbeli főnökeivel. Mindazonáltal száz százalékgig hű kommunista.” „Az utca emberére – az átlag magyarra – mély benyomást tett Nagy miniszterelnök ígérete a jobb életéről.”¹⁶

Eletrajzírója szerint ezt a júliusi napot Nagy Imre „azért tarthatta élete talán legsze-
rencsesebb és legboldogabb pillanatának, mert végre úgy érezhette: hosszú távú meg-
győződése, »áttelettetett« egyéni véleménye végre összeér magasabb politikai akara-
tokkal”, talán a mozgalom is képes valamiféle önkorrekcióra, változásra. Nagy Imre
közvetlen munkatársa, Vásárhelyi Miklós is ezt a pillanatot emeli ki a politikus életé-
ből: az 1956-os „mítosz mögött háttérbe szorul a hős igazi arculata, a valóságosabb, hitele-
sebb, 53-as reformer Nagy Imréé”.¹⁷

Nagy Imre hangütése megzavarta a funkcionáriusokat. Czett József, a KV-póttagja a beszéd után levelet írt Rákosinak, hogy a „Párt háttérbe kerül... a szocialista iparosí-
tás, vagy a mezőgazdaság területén elhagytuk a párt eddigi tanításait”.¹⁸ Utólag Rákosi
még az első mámoros pillanatokat is tagadva azt írja: bár a kommunista képviselőket
előre tájékoztatták a beszédéről, mégsem sikerült ellensúlyozni a „leverő hatást”. Ko-
vács István (1911) ott volt a Parlamentben: – Amikor meghallottam Nagy Imre beszé-
dét, rögtön az volt a véleményem, itt valami durva baklövés történt, ezt a beszédet
nem Nagy Imrének kellett volna elmondania, ebből még baj lesz! Megmondtam Ráko-
sinak: Mátyás ez nagy hiba volt, ezzel leértékelődik a párt, zavarba hozza az embere-
ket. S Rákosi akkor nem hivatkozott Berijára, nem védekezett azzal, hogy Berija je-
lölte ki Nagy Imrét erre a szerepre.

A párttagok, főképp a pártapparátus megzavarodott attól, hogy a hibákat és a ten-
nivalókat a kormány ismertette. Hol a párt? És mi lesz velük?¹⁹ Ezt a hangulatot lova-
golta meg Rákosi. Utólag a pártban szokásos utat választja Nagy Imre lejárására:
„idézni kell a beszámoló néhány jellegzetes mondatát, s ha lehet, hozzá az ujjongó
kapitalista visszhangot, valamint a párthoz befutó hangulatjelentéseket”. Innen érke-
tek az első vészjelzések. S a hangulatjelentések, akár az aszpirin, mindenre jók. Kovács
István nyomban megérezte, hogy a villámcsapásszerű kormányprogram lesújtja az
apparátust. Görcsbe rándulnak, hogy valami fontos dolgot nem Rákosi jelentett be,
vagy, hogy a közös műnyulat – a kulákokat – el akarják tőlük venni.

¹⁵ Az első reformkísérletről: Vásárhelyi Miklós i. m. 239. old. Gyurkó László: 1956. Szabad
Tér, 1996. 501. ill. Kende Péter: A párizsi toronyból. Cserépfalvi, 1991. 30. old. A Nyugat és
1953: Vásárhelyi i. m. 242. old.

¹⁶ Rainer M. János i. m. 537-42. old. (A Nagy Imre-beszéd visszhangja.)

¹⁷ Vásárhelyi i. m. 240. old. (Nagy Imre igazi arca.)

¹⁸ 276. f. 65/65. (Czett József levele).

¹⁹ Szabó Bálint: Az „ötvenes évek”. Kossuth, 1986. 93. o. (Mi történt a párttal?)

A népi demokrácia vívmánya, hogy a dolgozó rétegek tehetséges gyermekei számukhoz közeli mértékben jutottak oklevélhez, diplomához. Ez az ellentmondásuktól sem mentes folyamat is egyre szembetűnőbbé tette az apparátusok tudatlanságát. Már őket is kezdte zavarni. 1953-ban újabb javaslat készült a funkcionáriusok műveltségének gyarapítására. A cél, hogy általános iskolában tanuljon a tisztségviselők egyötöde, technikumban és gimnáziumban 12%-a, egyetemen 8%-a (430 fő). Az MNDSZ egyik kádere, a szabadabb júliusi légkörben fel is vetette: „Elvtársak, ki a felelős azért, hogy én több mint három éve itt vagyok és nincs egy szakképzett-ségem?”²⁰

Noha a pártfunkcionáriusokat többnyire reakciósoktól mentes közegekből válogatták, a pártban a PTO – a párt és tömegszervezeti osztály – volt a reakció (a haladás ellenesség) legerősebb bázisa. Aki munkás, netán paraszt volt korábban, az a gazdasági osztályokra került, aki semmihez sem értett, de öntudatos volt, az maradt PTO-s. Nekik volt a legjobb pedigéjük, a legszilárdabb meggyőződésük. Képzetlenségük, kirívó műveletlenségük és butaságuk folytán még inkább változásellenesek, azaz reakciósook akkor is, ha impregnáltak voltak, az akkor reakciónak nevezett nézetek ellen.

A hangulatjelentéseket – a „párt véleményét” – az apparátusnak ez a legbalosabb, legretrográdabb csoportja kotyvasztotta. Az ötvenes években fel sem merült a közvélemény tudományos vizsgálata. Egyszerűbb, kockázatmentesebb volt a tájékozatlannak és ostobák reakcióiból szemezgetni. A funkcionárius gárda ezt a kazlat kezelte párt(köz)véleményként. Ezzel manipulálta magát. Tőlük Nagy Imre nem sok jóra számíthatott. Az alábbi jelentésekből azért kiderül, hogy Rákosiék nem is sejtették, mivel jár, ha egy kemény diktatúrában, hipp-hopp megszimogatják az emberek fejét. Nem csoda, hogy akadt, aki megijedt, azért kedveskednek, mert itt a háború.

A PTO jelentette, hogy Nagy Imre beszéde után az Andrásdai ÁG-ban megszervezték a párttagokat, mert úgy gondolták, hogy puccs tört ki. A dabasi járásban egy volt partizán megkérdezte, mikor fogunk felfegyverkezni a párt védelmére. A porosz-lói titkárt azzal keltették: mi lesz, forradalom? A besenyőteleki párttitkár ki sem mer menni az utcára. Petőfibányán, a Bélaapátfalvi Cementgyárban, Dormádon, Nógrád megyében felvetődött: hol van Rákosi, Farkas, Révai? Borsodban is megkérdezték: miért nem Rákosi mondta a beszédet, vagy miért nem szólalt fel. Megbukott a kormány? (A szocialista országokban ismeretlen volt a kormánybukás, a miniszterelnök-váltást nem így hívták – P. Á.) Rendszerváltozás lesz? Amióta Sztálin elvtárs meghalt, ott is más politika van, ott is vissza fogják adni a földeket, és a tőkéseknek a gyárat. Nálunk még csak az iparendélyt adják vissza.

Veszprémben meg sem várták, hogy kivigyék az újságot, kerékpáron mentek érte. Dunaföldváron a kulákok örömeikben berúgtak. A vasutasok terjesztik, hogy jugoszláv-útra tértünk, ott is a kulákoknak adtak először engedményt. A kitelepítettek csomagoltak, hogy mennek haza, a régi lakásba. A falusi párttitkárok úgy látják, a kuláklista megszüntetésével a fejükre nőnek a kulákok. A keszthelyi járásban elterjedt, hogy Rákosit és Farkast letartóztatták, Nemesbörzsönyen, hogy Rákosit Moszkvába vitték. Pápakovácsházán feloszlott a Petőfi tszcs. Balatonfüreden a református pap a templomban ismertette a kormányprogramot és a hívek közül többen sírva fakadtak örömeikben. Sokan úgy vélik, hogy végre lesz a faluban elég borbély meg cipész. Cegléden több párttag otthagya a rádióhallgatást, mert nem hitték, amit Nagy Imre be-

²⁰ M-KS-276f. 89/17., ill. 88/150.(a funkcionáriusok iskolázottsága.).

szélt, amíg Rákosi meg nem erősíti. Encsi járás: Nagy Imre Nagy Ferenc (kisgazda miniszterelnök 1946–47 – *P. Á.*) öccse, és jaj lesz a kommunistáknak. Az egyik községben vasárnap 150 liter tejet szolgáltatnak be, kedden 25-öt. Cigándon 44 kulák bevitte a beadási könyvét a tanácsra: javítsák ki a beadási kötelezettséget, mivel már nem kulákok. A mezőkövesdi járásban egy pártbizalmi kijelentette, nem szedi a tagdíjat, úgyis megszűnik a párt. A Nagy Imre-beszéd után az ózdi martinban Endrész László letépte a falról a Rákosi-képet. Ózdon a faluról bejárók közül többen bejelentették, hogy vissza akarnak térni a földjükre. Győr megyében kenyér, hús és tejhiány van. Vas megyében az ellenség azt terjeszti, hogy Rákosi már senki, Nagy elvtárs a vezér. Pókaszeptken, Nemesládonyban, Zalavégen egy-két gazda hazahajtotta a tszcs-ből a lovát, a tehenét. Tápiószecsőn a vallásos asszonyok elmentek a tanácselnökhöz és a párttitkárhoz, hogy hozzák vissza a faluba „reakciós papot”. Nagykőrösön a Szabadság Tszcs titkára végigsírta az egész napot: fél az emberek közé menni, nem tud mit mondani nekik; Nagy Imrét a Nyugat emberének hiszi. De akadt a falusi titkár, aki kérte a párttagokat, hogy lépjenek fel a félreértésekkel szemben. Zala: a dolgozók lelkesen fogadták a kormányhatározatot. Az ellenség azt híreszteli, hogy Rákosi és Farkas Moszkvába szöktek. A ceglédi járásban azt terjesztik, hogy megbuktak a kommunis-ták, ezért hallgatnak, ami „a dolgozók körében ugyan nem kelt komolyabb nyugtalan-ságot, de várják a párt magyarázatát”. Váci üzemek: ha termelési problémáról volt szó, naponta többször is tartottak röpgyűlést, most miért nem tartanak.

Budapest: a MOM-ban az egyik népnevelő megkérdezte: hogy álljon az emberek elé, mikor évek óta azt mondogatja, hogy emelkedik az életszínvonal. Eddig Rákosi jelentett be minden jelentős eseményt, mi van vele? Az érdemeit méltatni kellett volna. Telefongyár: nyilatkozzon Rákosi elvtárs az új programról. A kitelepítettek lakásában élőket érdekli, hogy ki kell-e költözniük? Az üzlethelyiség lakói: az ipar-engedélyek kiadása után nem szorulnak-e ki onnan? A Láng Gépgyárban 35-en kérték az elbocsátást, visszamennek földművesnek. Telefongyár: ha a párt megvalósítja a programot, nagyon elégedettek lesznek. A Szabad Nép hazudik: azt állította, a munká-sok kérték, hogy húsvéthétfőn, pünkösdhétfőn is dolgozhassanak. Amikor 4,60-ról 8 forintra drágult a liszt, arról írtak, hogy Jugoszláviában mennyivel emelkedett a liszt és a kenyér ára. Vég Béla titkári iratai között egy nem tudni ki által készített jelentés azt állítja, hogy a kormány azért mondott le, mert félti a bőrért, végre belátták, hogy így nem lehet egy országot vezetni.²¹

A szedett-vedett véleményekből az egyértelműen kiderül, hogy a vezérkar – Rákosiól Nagy Imréig – amatőr, hogy ne mondjuk, csapnivaló módon próbálta beadni az országnak a változásokat. Fogalmuk sem volt intézkedéseik hatásáról. Bár a PB-tag Nagy Imre is megkapta a PTO fenti tájékoztatóit, ebben az önkritikus légkörben sem saját hibájukról beszéltek. Ahelyett, hogy kötelezték volna Rákosit: azonnal álljon ki a kormányprogram mellett, engedték, hogy Rákosi és nem egy társa azt kezdje duruzsolni, hogy az ellenség – a jobboldali elemek, a volt csendőrok, kulákok – magyaráz-zák a parasztoknak a programot, ócsárolják a kommunistákat, a helyi vezetőket. Ez az alapállás azért is válhatott uralkodóvá, mert a káderek féltették a határozattól az ered-ményeket – „saját” eredményüket: egzisztenciájukat.

– Aktív közéleti szereplésem 1952–53-as szakasza egész életem legellentmondásosabb időszaka volt – említette Gyuricza István (1924), a gyönki járási pártbizottság

²¹ PTO jelentés a Nagy Imre beszédéről: 88/149., vélemények a kormányváltozásról: 71/49.

hajdani osztályvezetője. – Brigádokban osztva nem csak én, hanem a feleségem is hetekig szerveztük több-kevesebb sikerrel egy-egy községben a tsz-eket. 1953-ra a járás parasztgazdaságainak bő harmada szövetkezetbe tömörült. Ekkor jött a Nagy Imre-féle fordulat. Utólag jó lenne azt rögzíteni, hogy örültünk annak, hogy a párt felismerte a hibáit. De mi csak a kínos, keserves munkával elért „eredményeinket” féltettük, és szidtuk Nagy Imrét, mint a bokrot. Annál is inkább, mert voltak a felsőbb szerveknél, akik kimondottan igényelték a Nagy Imre-ellenes kifakadásokat. Valami-féle elégtételérzésem volt, amikor Nagy Imre megbukott.

A testidegen Nagy Imre nem találhatta meg annak a módját, hogy jó viszonyban legyen a pártapparátussal. Még azt is a rovására írták ebben a körben, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó párt- és kormányhatározatot szakemberek széles körének bevonásával dolgoztatta ki.

Talán még a parlamenti ülés napján kapta Rákosi (és nem Nagy Imre) a táviratot, hogy haladéktalanul küldjenek – feltehetően július 7-re – egy kis delegációt Moszkvába. Rákosi állítólag elhatározta, hogy elmondja, „ez az előkészület nélküli, szokatlan körülmények között nyilvánosságra hozott, nem egy tekintetben érthetetlen és helytelen intézkedéssorozat” mennyire megrendítette a rendszerbe vetett hitet, mennyire felbátorította az ellenséget. Am ez elmaradt. Nem csupán azért, mert Gerőn kívül Nagy Imre is jelen volt, hanem mert mellettük ültek a román és bolgár párt vezetői is, és Hruscsov azzal kezdte, hogy letartóztatták Beriját, a nép ellenségét...

Egy hónappal ezelőtt Moszkvában leginkább Berija leltározta Rákosi hibáit: „Nem helyes, hogy Rákosi elvtárs ad utasítást arra, hogy kit kell letartóztatni, megmondja, hogy kit kell megverni.” A letartóztatás híre kedves volt hát Rákosi szívének: „aki még három héttel előbb olyan szuverénül rendelkezett a magyar népi demokrácia legfontosabb kérdéseiben, népellenesség”. Híre járt, hogy Berija azt is mondta: „a magyaroknak már sokféle királya volt, de zsidó királya még nem, úgy látszik, Rákosi, maga akar az lenni”. Urbán Károly szerint a Sztálin utáni szovjet vezetés nem volt antiszemita, a zsidó király csak legenda. Barcs Sándornak (1912) Dobi mondta, hogy Berija durván odavágta Rákosinak: „Fogja be a pofáját, mert szétmorzsolom a gerincét.” Hegedüs András úgy emlékszik, hogy Berija a bizonyítványát magyarázó Rákosinak azt mondta: „magának tudnia kell, mint öreg bolseviknak, hogy mi igazán értünk ahhoz, hogy valakinek megtörjük a gerincét”. Maga Rákosi is megemlítette a rokonainak, hogy amikor a szemére vetették a metróépítést, ő megjegyezte, ha Kijevben metró épül, akkor indokolt a kétakkora Budapesten is. Mire Berija brutálisan közbeszólt: maga tudja, hogy keményebb embereknek is összeroppantottuk már a gerincét. A rokon emlékezet szerint Rákosi erre azt felelte: engem így nem lehet megijeszteni. Földvári Rudolf feljegyzése szerint Berija azt mondta Rákosinak: ha betart „letörik a derekát” – és semmi zsidó király, és semmi válasz.

Mint kiderült, Beriját néhány órával a budapesti KV-ülés kezdete előtt vették őrizetbe. Jókora késéssel bejelentett fátumán Rákosi nyíltan csemegézett. Pedig Lavrentyij Pavlovics Berija épp annyira volt népellenesség vagy imperialista ügynök, mint ő. De nem Berija a témánk. Rákosi nem érzékenyült el a figyelmességtől, hogy Molotov, Berija letartóztatása után azonnal felhívta: „ez azt mutatta, hogy... felismerték a baj jelentőségét, amit okoztak”. Ha Molotov a KV-ülés derekán közli, hogy mi történt Berijával, akkor más határozatot hoznak, és más lett volna Nagy Imre „annyi bajt okozó” beszéde is!

Hruscsov szerint Berija valósággal fogva tartotta az elnökség tagjait, lehallgattatta a telefonjaikat. Rákosi elégtétellel idézi, hogy Berija leleplezéséhez hozzájárult, „ahogy a magyar kérdés tárgyalásánál viselkedett”, hogy háttérbe akarta szorítani „a pártot”. Hruscsov kétszer is említette, hogy Berija „szemtelen (naglo) volt” Rákosival szemben. Rákosi örült, hogy elszabotálta a határozat nyilvánossá tételét, mert ha a „pokoli ügyes” Berija keresztülviszi, hogy kiáltványban tudassák: „a pártban eddig a zsidók elnyomták a keresztényeket” lehetetlenné vált volna az egész régi vezetőség helyzete.²²

Hruscsov helytelenítette „Berija azon kijelentését, hogy a párt főtitkárának nem szabad beleavatkozni az államvédelem kérdésébe”. De miért nem tették ezt szóvá a tárgyaláson? Mert fenn akarták tartani az elnökség egységének látszatát, s nem akarták felkelteni Berija gyanúját. (1962-ben, tehát a bukása után Rákosi már úgy emlékezett, hogy Hruscsov azt mondta neki: kutyakötelessége volt beleszólni az állami vizsgálatokba, „igenis tudnia kellett a fontosabb ítéletekről, foglalkoznia kellett vele”.²³)

Rákosi megkérdezte Hruscsovot, hogy mi marad a három héttel ezelőtti megállapodásokból. A „helyes politikai célkitűzéseket, a pártélet lenini normáinak helyreállítását, a népjólét emelését, a szocialista törvényességet stb. természetesen meg kell valósítani” – vagyis nem „tisztára negatív” a korábbi értékelés, amint Rákosi állította. Igaz, egyértelművé vált, hogy a hej de kollektív szovjet vezetésben is folyik a hatalmi harc, lehet tehát keresnivalója Nagy Imrével szemben. Még Moszkvából intézkedett, hogy július 11-ére hívják össze a budapesti pártaktívát a Sportcsarnokba, hogy szüneteltesék a helyi pártaktívákat, hogy új szellemben tudják folytatni őket. Megjelent az új politika „új szelleme”.

A nyomban összehívott PB helyeselte az SZKP vezetői egységét és gyorsaságát „az imperialista ügynök Berija” ártalmatlanná tételében. Egy füst alatt megtárgyalták a KV-határozat hazai visszhangját is. „A magyar néphez intézendő felhívástól persze azonnal eltekintettünk, Révai nagy öröme, aki kínlódva dolgozott rajta, s a zsidó kérdésnél egyszerűen elakadt.” Jóváhagyták a július 11-i budapesti aktíva összehívását: előadó Rákosi Mátyás, első felszólaló Nagy Imre – a rádió közvetít. Rákosi azt írja: megbízták, hogy a beszédben „hozza egyenesbe” a dolgokat. Emelje ki, hogy a hibák mellett „a pozitívumok a döntők”, mert Nagy Imre beszéde „szinte kizárólag negatívumokat tartalmazott”. Ezzel a hamis váddal kezdődött a Nagy Imre elleni csata. Berija letartóztatása is beleszólt a magyar történelembe.²⁴

– Rákosi helyzetén alapjában véve nem változtatott Berija letartóztatása – mondja Hegedüs András (1922) –, mert a szovjet elnökség minden tagja élesen bírálta őt. Ezért is került többször depressziós állapotba. ’53 júniusáig sosem láttam depressziósnak, ám ezután olyasmiket mondott, hogy úgy érzi, mintha puszkaporos hordón ülnék.

– A júniusi moszkvai látogatás szinte 180 fokal fordulatot okozott a vezetésben, általánossá vált a bizonytalanság, a tétovázás, heves viták folytak és teljes volt a remény-

²² A „zsidó király”: Zsille kérdez rá a Hegedüs könyvben, cáfolja: Urbán Károly: Nagy Imre és G. M. Malenkov két miniszterelnök Sztálin után. Múltunk, 1996. 1. A zsidók „elnyomják” a keresztényeket: Rákosi i. m. 922. old.

²³ Pizskozat. Aczél György–Nógrádi Sándor beszélgetése Rákosival Krasznodarban, 1962 (jegyzőkönyv) I/6. old. (Aczél-hagyaték).

²⁴ Hegedüs András: Élet egy eszme árnyékában. 220. old. (gerinctörés) Visszaemlékezések, 938–39. old. (Molotov telefonja). 936–38. old. ill. MOL 276 f. 53/125. 1953. július 9-i PB-ülés (Berija népellenség). 940. old. (elmarad a felhívás a néphez).

telenség – állítja Vég Béla (1922) –, mi fiatalabbak csak kapkodtuk a fejünket. 1956-ig többé-kevésbé ez a zavart helyzet jellemezte a vezetést, Rákosi már soha nem nyerte vissza magabiztosságát. Már nem az a határozott, következetes, akaratát érvényesítő ember volt, aki korábban. Egy négyszemközti beszélgetés során felvettem, hogy miért nem olyan határozott, mint megszoktuk, azt válaszolta: hogy legyen határozott, ha nem tudja, hogy Moszkvában mi lesz, hogy őt választják vagy Nagy Imrét. Ha június előtt valaki megpróbálta volna lekicsinyelni bármilyen tekintetben őt, biztos megütötte volna a bokáját, ettől fogva viszont minden erejével azon volt, hogy bizonyos tekintetben ő maga kicsinyítse a szerepét.

1953 tehát cezúra, gyökeres változás az életében. Dimitrov hajdani segédtisztjét, Lenin és Sztálin munkatársát sokkolja a leminősítés, elveszti a lába alól a talajt, összezavarodik, menti a bőrét. De bármekkora is a krízis, küzdött az életéért, belekapaszkodott még a szalmaszálba is.

1953. július 11-én közölte a Szabad Nép, hogy Beriját leváltották, kizárták a pártból, s „ügyét a Legfelsőbb Bíróság elé utalták”. Ezen a napon rendezték a helyreigazító párttanácskozást az építők székházának híres, hírhedt 1300 személyes nagytermében. Ide a fővárosi aktivistákon kívül meghívták a júniusi KV-ülés résztvevőit is, csupa olyan elvtársat, aki nem csak Nagy Imre székfoglalóját ismerte, hanem a KV porba sújtó határozatát is. Nekik lehetett volna önálló véleményük erről a szellemjárásról. Rákosit Berija bukása, és apparátustestvérei jajongásai is fűtötték. Révai József tanácsolta, hogy a beszédet Rákosi ne csapja össze, „ne legyen elbeszélő jelleg!”. Javasolja, hogy az aktíván likvidálja az „új gazdaságpolitika”, a „gyökeres fordulat”, meg az ehhez hasonló szókapcsolatokat. Ezeket „az egyszerű, de hozzánk hű proli” nem értelmezheti másképp, mint a a szocialista iparosítás politikájával szemben végrehajtott „fordulatot”. „Likvidálni kell... az elmúlt esztendőket egyetlen nagy hibaként való beállítását.” Ez volt Rákosi muníciója, aki utólag úgy vélte, hogy beszéde nem volt elég kemény. Nem tudta feledni és feledtetni, hogy: „elvesztette Moszkva bizalmát, Moszkva helyteleníti a népi demokrácia eddigi útját, a párt és ország vezetésére Nagy Imre kapott megbízást”.²⁵

Noha a pártaktívát a KV-határozat ismertetésére hívták össze, Rákosi javarészt gazdasági kérdésekkel foglalkozott. A határozat velejéből csak azt említette, hogy „pártvezetésünk munkája közben súlyos hibákat is követett el” – „az alkotómunka hevében”. Beismerte, hogy a tennivalókat először a párt nevében kellett volna közölni, mert a párttagság sem tudta, hogy Nagy Imre parlamenti javaslati „pártunk Központi Vezetőségének határozatai alapján készültek”. Ez a megnyugtató beismerés azt sugallta: nyugalom, a vezetés továbbra is a párt, az ő kezében van, ebben nincs változás.

Rákosi ekkor fektette le a következő évek szkizofrén gazdaságpolitikájának alapjait. Eszerint: a) lassítani kell a nehézipar fejlesztésének ütemét, b) azért jövőre is „több acélt akarunk termelni, mint az idén”. Kötötte magát ahhoz, hogy leginkább a munkásság helyesli a javaslatokat. Tőlük fegyelmet, normatелjesítést, munkalendület követelt. Figyelmeztetett, hogy gyors fordulatra nem lehet számítani: az októberben letört kukoricából ősszel nem lesz disznóhús. Ha a szövetkezetek szervezésénél megsértették is az önkéntességet, fel kell lépni azok ellen, akik az aratást megzavarva „rögtöni feloszlást követelnek”. Kitalálta: „Azok lépjenek ki, akik gyengítik a téeszt.” A kulákok

²⁵ A budapesti aktívaülés: Révai József levele Rákosinak (1953. júl. 10.): 65/41., Rákosi Mátyás elégedetlen: Visszaemlékezések, 939. old., tudósítás: Szabad Nép 1953. július 12.

ne higgyék, hogy „eljött az ő idejük”. A beszéd legtöbbet idézett mondata: „a kulák kulák maradt listával vagy lista nélkül (derűtség, taps)”. Megmagyarázta, azért nincs borbély, kovács, cipész, mert a szocialista ipar szívóhatására a kisiparosok elhagyták a falut, de a párt nem fél az ő kapitalizmusuktól: visszakapják az iparendélyt. A közönség percekig éltette a pártot – az előadót már nem volt szabad.

Nagy Imre „A Központi Vezetőség határozata iránytű a kormány számára” című felszólalását azzal kezdte, hogy a legfőbb érték az ember. Az ő szájából ez talán még nem volt közhely. Kinyilvánította: „A párt és a kormány egységes a feladatok megoldásában.” Sőt – elfogadva a kihívást a keménykedésre –, azt üzent a tszcs-ból nyomban kilépni akaróknak, hogy „az lesz, amit a kormány akar, nem az, amit az ellenség”. Apatikus beszédében nem is próbálta érzékelteni, hogy a KV-határozat elsősorban a gazdasági fejlődésről, a káderek kiválasztásáról, a törvénytelenégekről szól, és nem a vesszőparipaként meglovagolt kulákkérdésről, vagy a tszcs-feloszlásról. Persze a kommunista kádereket lefüggönyözött tereken belüli mozgásra, a nyilvánosság kerülésére nevelték. Aki ukmukfukk színre elé lép, az, pártszerűtlen. Nagy Imre Rákosival szemben sem vetemedett erre.

Rákosi véleménye, kivételesen már akkor hasonlíthatott a Visszaemlékezésben leírtakra: „Sehol... nem került sor olyan nagy károkat okozó, teljesen negatív, hisztérikus, csak hibákat látó, nyilvános kritikára sor, mint amilyen nálunk, Nagy Imre miniszterelnöki bemutatkozó beszéde volt, [é]s sehol nem került sor olyan tisztára negatív KB-határozatra sem, amelyet mi, a moszkvai tárgyalások alapján hoztunk.” Ebben tulajdonképpen igaza is volt: a rehabilitáció először Magyarországon vált tájékoztatók, beszélgetések témájává. S minél nyilvánosabbá váltak a törvénytisértések, annál keményebbek lettek körötte a politikai harcok. Mert Rákosinak igaza volt bűnei beismerésében is. 1960-ban és 1962-ben mégis visszavonta 1953-as önkritikáját Aczél Györgyék előtt.²⁶ Pedig az '53-as beszámolója volt az egyik legigazabb megnyilatkozása (a másik lemondó levele). Nem magas fokú önértékelése, hibáinak felismerése folytán volt egyik esetben sem ilyen önkritikus, hanem azért, mert kötelezték rá. De miért épp ilyen jelentős dologban, ne Moszkvában határozták volna meg, hogy mi a teendő?

A budapesti pártaktívával harc kezdődött Rákosi és Nagy Imre – az általuk megtestesített irányzatok – között a néhány napos párthatározat értelmezéséről és végrehajtásáról. Ők ketten kétféle elképzelést és gyakorlatot személyesítettek meg, mégsem elvi csatározásról volt szó, hanem arról, hogy egy mély válságra tudnak-e megoldást ajánlani.

A pártvezetés először talán erről a pártaktíváról kért telefonjelentéseket a megyéktől. Ők Rákosinak azt a kijelentését emelték ki, hogy „ellentámadásba kell mennünk”, s jelentették, hogy szavai hatására a tszcs-k egyben maradnak. (Müller Jakab, Felsőrácegres, Illyés Gyula Tszcs: „Leírhatatlan örömmel és szorgalommal folyik termelőszövetkezetünkben az aratás, mert a tszcs-tagok megszabadulhatnak a már nagyon megunt közös munkától. ...egyetlen hiba, hogy nincs a tagságnak kenyere.” Bakos István, Dejtár: „Úgy hiányzott nekünk Rákosi elvtárs beszéde, mint egy falat kenyér.”²⁷) Heves megyében örültek, hogy Rákosi nem cáfolta meg Nagy Imre parlamenti beszédét. Nógrád: Rákosi „visszabeszélte”, amit Nagy Imre mondott. Gyöngyösoroszi: Rákosi

²⁶ Rákosi Mátyás a KV-határozatról: i. m. 950. old. Visszavont önkritika: 288. f. 4/53. A KB 1962. augusztus 14-i ülésének anyaga.

²⁷ Szövetkezeti tagok levelei: 88/420. ill. 409.

megmászította Nagy Imre szavait. Zala: Nagy Imre nem úgy beszélt, mint a parlamentben. Értetlenkedtek: Nagy Imre szerint megszűnt a kuláklista, Rákosi szerint van kulák. A kulákok otthagyták a közös rádióhallgatást, Kétegyházán Argyellán (kulák) sírva távozott.

Nem egy megyében elterjedt, hogy Rákosinak a börtönbe vitték be a mikrofont. Néhányan még nagyobb árleszállítás bejelentését várták tőle. Tatabányán felvetették, ha a bányából hazaengedik a rabokat, hogy fogják teljesíteni a tervet?

Az írásos hangulatjelentés szerint az ellenség állítja szembe Rákosi és Nagy Imre beszédét, ők állítják, hogy Rákosi képviseli az erélyt, a munkásosztályt, a sztálini utat, Nagy Imre az engedékenységet, a parasztságot, Malenkov politikáját. Sz. János főorvos, II. sz. Gyermekklinika: A pártban két vonal van. Nagy Imre elvtárs erélyesebb a hibákkal szemben, mint Rákosi elvtárs. Miközben Zalában nem értették, hogy miért nem éljenettk a beszéd közben Rákosit, Berijával kapcsolatban megjegyezték, hogy nálunk is feltárhathnák a volt vezetők letartóztatásának okát. Egy mondat az APO hangulatjelentéséből: „Sztálin halála óta annyi minden történt, nincs-e valami baj ott? Nem személyi harc folyik?”

A PTO tájékoztató füzetek közlik, hogy a Rákosi Mátyás Művekből (Csepel) 400 dolgozót „elhelyeztek”, és mivel újabb 250-et kell elbocsátani, híresztelik, hogy Csepel bezár. Megemlítik, hogy zavart okozott a taggyűlések leállítása Rákosi Mátyás beszéde előtt. De így is többen mennek el taggyűlésre, mint korábban, s lelkesebbek és harcosabbak is. A pártközpontba küldött jelentésekben szeptember közepéig visszhangzott a titkoltan is bujtó hatású KV-határozat. Rákosi azt írta: „Én aki a párt útjén tartottam ujjamat, lépten-nyomon tapasztaltam” „hogy a párt szilárd eresztékei meglazultak”. Semmi elemzés, csak meglazultak.²⁸

A megyékben főleg a személyi kultuszt vizsgálják, a megyei titkár kultuszát. A Szolnok megyei titkárról kiderült: értesítette Tiszaderzs vezetőit, hogy odalátogat, mire a községben diadalkaput állítottak és virágcsokorral üdvözölték. Pest megyében az egyik faluból motorosokat küldtek a titkár fogadására. Hajdúban nem kaptak szót azok a járási titkárok, akik kritizálták volna a megyei titkárt. Augusztusban már szinte kivétel nélkül mindenütt bíralták a megyei PB-t, az ÁVH-t, a kiskirálykodást. A kőszegi járási titkár fél órára a sarokba állított egy tömegszervezeti funkcionáriust gondolkodni, mert tanácsért fordult hozzá. Kiderült, hogy Szombathelyen és Vasváron egész utcákat lakoltattak ki pártfunkcionáriusok és ÁVH-tisztek részére. Kovács Rudolf Vas megyei titkár több esetben adott utasítást letartóztatásra, verésre. A Zala megyei titkár az ÁVH-val nyomoztatott a megyei pártbizottság vezetői után; lecsukással, felpofozással fenyegette őket. A zemplénagárdi párttitkár vadászfegyverrel és korbacsal járt az emberek között. A Zala megyei titkár Lovásziban nem kapott üzemi áron ebédet, szolt, bocsássák el a pincért. Azt hazudták neki, hogy elküldték.

Nem véletlenül félt néhány pártfunkcionárius, páran kérték is a felmentésüket. Kimondatlanul is megfogalmazódhatott többekben, hogy közös a sorsuk Rákosival: vagy együtt buknak, vagy együtt maradnak. Előkerült néhány tragédia is. Homokméggyen egy dolgozó paraszt teljesítette a beadását, mégis lesöpörték a padlását, mire bánatában felakasztotta magát. Fajszon egy parasztasszony a Dunába ugrott, mert mindenét elvitték adóba. Nem tudni, hogy Kerényi György, a Vörös Csillag Traktorgyár főművezetője mennyit ismert a KV-határozatból, de azt mondta rá, hogy „ennél

²⁸ A párt eresztékei: Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések, 940. old.

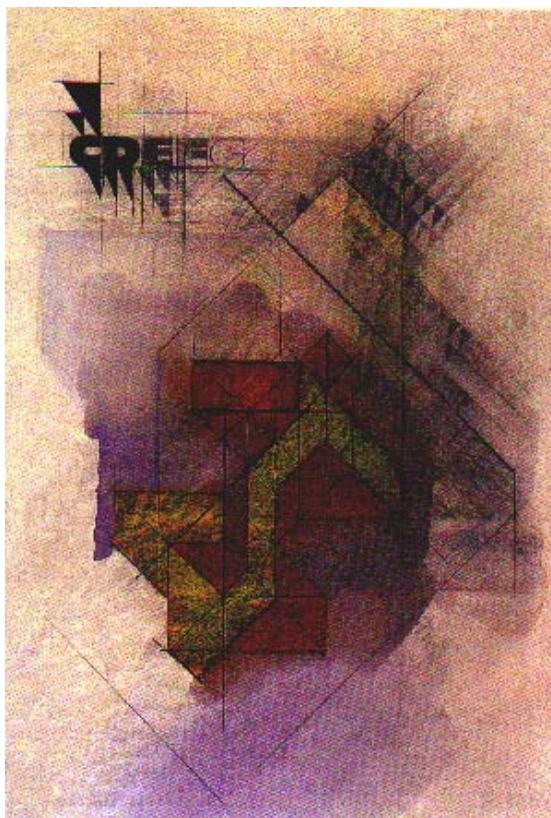

jobb határozatot még nem hoztak”. A MÁVAG-ban viszont elhangzott egy taggyűlésen: „teljesen hiábavaló a hibák feltárása, mert azok kijavítására a legkisebb igyekezet sem érezhető”.²⁹

1953 nyarán forgatta Várkonyi Zoltán a Harag napja című filmet.

– Elkészült a film – idézi fel Bacsó Péter (1928) – és Non György utasítására pluszban le kellett forgatni Rákosi salgótarjáni szereplését. Rákosit Soós Imre játszotta – lóháton.

– Lehet, hogy a salgótarjáni hadjárat már a forgatókönyvbe is bekerült – mondja a társrendező, Makk Károly. – Soós Imrének egy gumiceruzát tettünk a felső fogsora és az ajka közé, így lett igazán jó a maszkja. Nagy munka volt benne, mindenki boldog volt, Soós Imre bőrkabátban mosolygott a celluloidon. Miután felvettük a jelenetet, Várkonyi Zolit behívták valahová és rémülten jött vissza a forgatásra, hogy baj van a filmmel. Azokat a részeket, amelyekben Rákosi szerepelt ki kellett vágni.

²⁹ A pártaktíva visszhangja – PTO-jelentés: 88/147., PTO Tájékoztatók: 88/409. Berija-ügy: 89/267. (APO hangulatjelentés, Sz. János főorvos).

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Csoóri Sándor költészetszemlélete*

Az irodalom fontosságának naponkénti kétségbevonása idején érdemes egy pillantást vetnünk Csoóri Sándor esszéírói munkásságának arra a vonulatára, amelyik a költészetnek az értelmezésével foglalkozik. Ezekből az esszékből határozott irodalomszemlélet körvonalai bontakoznak ki. Önelemző esszéiben maga számol be irodalomszemléletének alakulásáról. A közvetlen személyesség, az egyes szám első személyű beszédmód a Csoóri-esszék egyik jellegadó sajátossága, „mindig önmagából, önmaga adott életéből indít, önmaga naponkénti, változó és változatlan közérzetére, tudatállapotára, egyedi élményeire és véges tapasztalataira hangszereli a mindenkori közölnivalóját”.¹ Jellegadóan önéletrajzi ihletű esszéinek az biztosít különleges fontosságot az utóbbi negyven esztendőben, hogy Csoóri Sándor önéletrajza rendkívül sok fontos kérdés vizsgálatának színtere.² E problémakörök egy a lét minél teljesebb, minél emberibb megélésére törekvő, önmagát nemzeti kultúránk legnagyobbjaival szembesítő, az emberlét minőségéért és saját közösségének sorsáért egyaránt felelősséget érző, önmagával, elért eredményeivel örökön elégedetlen, mindig többre törő, szüntelenül új felismeréseket kutató költői személyiség tapasztalatainak, élményeinek, gondolatainak személyes jegyei által hitelesítve jelennek meg. Ez nem azt jelenti, hogy mindig vitathatatlan igazságokat nyilatkoztat ki, hanem azt, hogy megállapításainak személyes élményfedezete van. Tapasztalatai, élményei alapján fedez fel mindaddig elfedett léte rétegeket, erősít föl vagy cáfol meg korábbi nézeteket, teljes személyiségével szembesül a világgal. A Csoóri-esszék ezért mindig kettős tartományt foglalnak magukba: az önéletrajz csak alaprétégük, fölszálló pályájuk, hitelesítő pecsétjük. Céljuk és értelmük magasabban van: a személyesség mindig létfilozófiai, történetfilozófiai, költészetfilozófiai tűnődéssé emelkedik.

Csoóri Sándor már az ötvenes évek végén önkritikus nyitottsággal szemlélte önnön költői lehetőségét és annak buktatóit. Csalódása váltotta ki belőle az önelemző, ars poeticát és költészetértelmezést együtt adó esszéírói. Irodalomszemléletének első gyökeres átalakulását az ötvenes évek közepén Juhász Ferenc és Nagy László költészetének megismerése váltotta ki. A Petőfi-eszményt követő és kihívóan vállaló fiatal költő előtt hirtelen kitágult a világ, fölismerte a költészet világteremtő lehetőségeit. Majd a forradalom élménye korábbi politikai naivitására is rádöbbsentette. Ettől kezdve tudatos önépítéssel bővítette, egymással ellentétesnek látszó ösztönzések befogadásával is tágitotta irodalomszemléletét.

Ennek a belső önalakító küzdelemnek igen sok elágazása van. Nyomon követhető a szellemi kibontakozás szövevényes útja egészen a hetvenes évek második felében megfogalmazott új egyetemesség-eszméig. Juhász Ferenc, Nagy László, Eluard, Apolli-

* Csoóri Sándor 70 éves. Szeretettel köszöntjük!

¹ Sükösd Mihály. In: Csoóri Sándor és a Nomád napló. Írások Csoóri Sándorról. Szerk.: Görömbei András. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen, 1999. 117.

² Vö.: Kiss Ferenc: Csoóri tanszéke. In: Írások Csoóri Sándorról, 90.

naire, Lorca, Jeszenyin, a népköltészet, Bartók, József Attila egyaránt ösztönözte és eszmélkedésre, számvetésre, költészetértelmezésének megfogalmazására készítette. Gondolkodói karakterét Ady, Németh László, Illyés Gyula, Veres Péter, Bibó István, Szabó Zoltán alakította leginkább észrevehetően. A közvetlen művészi és gondolkodói ösztönzések a hetvenes években már háttérbe szorultak az ekkorra nagyvűven kifor-mált egyéni világképben, szuverén látásmódban.

Két első kötetét – különféle okból, de egyaránt – tévútnak minősítve kereste esszéiben is költészetének megújulási lehetőségét. A költői szemléletváltások szükségességét megérző és megértő lírikus belső igénye lett egy időre a prózai ars poétikák megfogalmazása és kötetéhez illesztése.³ Három egymást követő verseskötetét zárta önértelmező, ars poetica igényű esszéivel.⁴ Az ars poetica jellegű önértelmezés más írásaiban is az irodalomértelmezés és társadalomértelmezés terepévé vált.

A *Menekülés a magányból* kötetet záró *Odaadás és elítélés* című esszéje egy „újra-kezdő költő” számvetése az ötvenes évek irodalomszemléletével és politikájával, min-denekelőtt pedig a maga kísérleteivel. Számadás ez az esszé arról a felismeréséről, hogy „hatesztendei irodalmi ujonckodás” után miért kellett mindent újra kezdenie. Már ekkor megfogalmazta azt a fölismerését, hogy a Petőfi-eszmény követése lehetetlen volt az ötvenes évek elejének romlott szellemi-politikai légkörében, mert Petőfi szel-lemisége idegen volt attól a kortól, bármennyit is hivatkoztak rá: „Hogy lehetett volna Petőfi igazi példakép, mikor minden nagy költő, így mindenekelőtt Ő is, a teljes oda-adás vagy a teljes elítélés műfajának tartotta a verset. Lehetetlen lett volna az akkori időkben ezt az ars poeticát követni. A taktikázás és a diplomácia a politika eszköze – nem a költészeté.”⁵ A költészet számára a teljes szabadságot követeli ez az esszé. Már itt érezhetjük annak a gondolatnak a gyökerét, melyet későbbi esszéiben bont ki sok-rétűen, hogy a félig elmondott szavak, a félig bevallott igazságok hazugságnak minő-sülnek. Végletesen fogalmaz ebben az esszében Csoóri Sándor, amikor azt írja, hogy a versben nem magyarázkodni, hanem csak kinyilatkoztatni lehet. Fejtegetései illusztra-ciójául Vörösmarty *Vén cigány* című versét idézi, s a példából egyértelmű, hogy a költő teljes szabadsága az alapigénye, az, hogy odaadhassa magát a kétségbeesésnek és a reménynek egyaránt. Vörösmarty versét éppen azért tartja remekműnek, mert: „Re-mény és reménytelenség egyaránt belefér a versbe, hiszen mindkettő nagyon emberi élmény. De a versben is csak azáltal van hitelük, hogy végleteességükben érvényesül-nek.”⁶ Már ekkor megjelenik annak a gondolatának a csírája is, amelyet hamarosan József Attiláról, Nagy Lászlóról, Adyról írva bont ki: a remekmű „a nemzeti létezés és az emberiség létezésének végső dolgait érinti, illetve absztrahálja”.⁷ Ez a gondolat a sematizmus bírálata is, hiszen az „nem absztrahált semmit és nem is lényegített át; inkább csak elfogadta a politika absztrakcióit”.⁸ A végleteességnek, szabadságnak ezt az igényét Juhász Ferenc és Nagy László látomásos költészete a korszellem ellenében meg tudta valósítani, de az a közvetlen közéleti költészet, amelyet a fiatal Csoóri Petőfi

³ Vö.: Vasy Géza: A nemzet rebellise. In: Írások Csoóri Sándorról, 319.

⁴ *Menekülés a magányból*, 1962 (*Odaadás és elítélés*); *Második születésem*, 1967 (*A meghason-lás világos háttere*); *Párbeszéd, sötétben*, 1973 (*Közeledés a szavakhoz*).

⁵ Csoóri Sándor: *Odaadás és elítélés*. In: Cs. S.: *Tenger és diólevél*. Püski Kiadó. Bp. 1994. I. 202.

⁶ uo.

⁷ uo.

⁸ uo.

nyomán választott, járhatatlannak bizonyult számára. Sem az odaadás, melyet annyira igényelt a politika, sem az elítélés, melyet annyira üldözött, nem volt lehetséges.

Talán éppen az a legfontosabb észrevétele Csoóri Sándornak, hogy első két kötetének megjelentetésére nem erkölcsi, hanem művészi értelemben nem talál mentséget. A művészetnek ugyanis teljes szabadságra van szüksége ahhoz, hogy azonos lehessen önmagával, sem tudatlanság, sem jószándék nem lehet mentsége. A *Vén cigány* arra is példa lett számára, hogy a költészetnek az egyetemességhez kell eljutnia, túl kell lépnie az egy-egy történelmi időszak behatárolta lehetőségeken.

Vörösmartyéhoz hasonló magatartásra, programra talál Éluardban is: „Éluard is, akárcsak Vörösmarty, számbavette a reménytelenséget és a reményt. A jót és a rosszat. S példájából okulva, egyre megrögzöttebben vallom, hogy a szocialista költészetnek, de úgy is mondhatnám, hogy a modern költészetnek, ezt kell csinálnia. Leltárba venni a rosszat, hogy végül jóváírassuk. 'Átírni a javunkra azt, ami kárunkra volt írva' – így fogalmazta meg Éluard. Főnséges gondolat ez: már nem is egy ember ars poeticája, de mindnyájunké, az egész emberisége.”⁹ Így határolja el magát ebben az esszében Csoóri Sándor a szocialista költészet publicisztikus változatától, s így kapcsolódik a mélyebb létszemléletről tanúskodó Vörösmarty- és Éluard-féle költészethez, programosan is vállalva az odaadás és elítélés katartikus drámáját.

A végtelenség vállalásának van egy olyan változata is, amikor az önmagát kereső költő mindent fontosnak ítél, ami szabálytalan, ami különleges, részben függetlenül is attól, hogy az a mélységben is építkezik-e. A beat-költők féktelen szabadsága éppúgy vonzza egy időben, mint a vakmerő szellemi kalandok. Minden szélsőségben a valóság rejtett földrésének a felfedezési lehetőségét látja, az egyformasággal, szürkeséggel szemben hivatkozik a különosság fontosságára, Dugovics Titusz és a kubai forradalmárok vakmerőségét is a művészi különosság hatásával hozza párhuzamba.¹⁰

Egyenes kötással kapcsolódik ez a gondolata a személyesség szerepének a fölismeréséhez. *Költőkkal utazom* című esszéje példák sorával igazolja azt, hogy a tájon nemcsak az emberi kéz nyoma látszik, hanem az emberi tekintet is. Petőfi nélkül másként látnánk az Alföldet, József Attila nélkül a külvárost, Balassi nélkül a történelmet, Csokonai nélkül Tihanyt... Az emberi világ kitágítása térben és időben a költészet: „Igazi távolbalátó, mely a legtisztábban mutatja az emberiség arcát, visszafelé is, egészen a világteremtés mítoszáig. Az elpusztult népek, földrészek naturalista hagyatéka a temetőkből van, igazi hagyatéka pedig az eposztöredékekben, a drámákban, a siratóénekekben és a balladákban.”¹¹ De ahhoz, hogy a költő maradandó nyomot hagyjon a világ emlékezetén, vállalnia kell személyes hozzájárulását a világhoz. Villon révén éppen azért látjuk másképpen a középkort, és magát az emberi természetet is, mert a maga legszemélyesebb dolgairól írt. „Az a legközösségibb vers, ami – már-már végtelenszerűen – a legszemélyesebb” – összegzi máshelyt véleményét személyesség és személytelenség sokat vitatott szembenállásáról.¹²

A személyesség szerepének hangsúlyozása a költészet végtelenség-igényének korábbi eszméjét tölti fel új tartalmakkal, midőn arról értekezik, hogy az ember a költészetben lehet igazán szabad, mert a költészet nem ismeri el a tilalmi táblákat, ezért

⁹ uo. 204.

¹⁰ Csoóri Sándor: Néni, vége a zivatarnak. uo. 46.

¹¹ Csoóri Sándor: *Költőkkal utazom*. uo. 212.

¹² Csoóri Sándor: *Múzsapiac*. uo. 206.

a létmegismerésnek sokkal magasabb fokát jelenti, mint a különféle jelzőtáblákkal behatárolt más területek: „a költészet nem törvénytisztelő, hanem törvényteremtő. Majdnem mindig kétségbevonja, ami van. A vers folyton jövőt akar teremteni. Ebbéli szándékában nem befolyásolhatja semmiféle körülmény, semmiféle udvariasság.”¹³

A *meghasonlás világos háttere* című esszéje – *Második születésem* című kötetének záródarabja – a mű legfőbb ösztönzőjének a feloldhatatlan belső feszültséget nevezi, a világteremtésnek azt a folyamatát, melyben soha nincs megnyugvás, elégedettség. „A sokat emlegetett ihlet tehát nem más, mint az örökös határmezsgyén való tartózkodás idegfeszültsége. Se nem titok, se nem csoda, hanem drámai készenlét.”¹⁴ A teremtés idegfeszültsége, készenléte. A minden végleteknek átadott, minden emberit megélt személyiség teremtő drámai tárgyilagossága: „Lehetőségek és lehetetlenségek szembeállítás; a hiánynak és a szükségesnek fojtott párbeszéde.”¹⁵ Ezért mondhatja azt, hogy „az író igazi otthona az otthontalanság, a minden dolgok közé való száműzetés állapota; kiegyensúlyozottsága pedig a dráma”.¹⁶ Ebben a drámai küzdelemben a költő „erőfeszítés közben szünteti meg saját alanyiságát, s alakítja át más számára is »felölthető« személyiséggé. Én – az mindig más – írja Rimbaud. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy szabadnak lenni annyi, mint mást föl szabadítani”.¹⁷ A személyesség és személytelenség így függ össze, a személyesség hitele szavatolja a személytelenné emelkedés érvényét. A műalkotás szellemi-erkölcsi energiák átvitele az együttalkotó olvasóba. A világgal szembesülő alkotó személyiség legfőbb műfaji gondja pedig az, hogy „az írás közben kifejtett erő hogyan alakítható át közvetlenül és veszteségek nélkül köznapi cselekvéssé, erővé”.¹⁸ Ez a magyarázat Csoóri Sándor műfajváltásaira is: ahhoz a műnemhez vagy műfajhoz fordul, amelyik leginkább alkalmas arra, hogy az adott pillanatban alkotó módon szabadítsa föl mások számára is a benne lévő teremtő feszültséget, szellemi-lelki-erkölcsi energiaátvitelként kapjon teremtő funkciót „a hiánynak és a szükségesnek fojtott párbeszéde”. Mélyen átélt és átgondolt személyes ars poetica ez, Csoóri Sándor önmagára szabott költészetelmélete. Alkalmas keret arra, hogy tágabb érvényűt összetettebb szemléleti elemekkel is biztosítsa majd, de nem szabad poétikai rendszert számunkra rajta, hiszen nyilvánvaló, hogy az ihletnek és az alkotásnak egyaránt sok-sok olyan változata van még, amelyik ebből a vallomásból koncepcióként kimaradt.¹⁹

Csoóri Sándor költészetértelmezésében a mélyen megélt ambivalencia a világ birtokbavételének, otthonossá teremtésének a drámája, végletek szembesítéséből, disszonanciákból létesített harmónia. E József Attila esztétikájának mindenségigényével rokon elgondolás majd a maga különleges vonatkozásrendszerétől kapja meg autonóm jellegét.²⁰

A saját művészi lehetőségeit és az irodalom értelmét kutató Csoóri Sándor a hatvanas évektől kezdve többször foglalkozott a képek és történetek szellemi-lelki energia-közvetítő erejével és a személyességet is érvényre juttató hatástényezőivel. Olyan in-

¹³ uo. 207.

¹⁴ Csoóri Sándor: *A meghasonlás világos háttere*. In: Cs. S.: *Tenger és...* 220.

¹⁵ uo.

¹⁶ uo.

¹⁷ uo.

¹⁸ uo. 221.

¹⁹ Vö.: Kis Pintér Imre: *Bizonyosság és bizonytalanság*. In: *Tanulmányok Csoóri Sándorról*. 32.

²⁰ Vö.: Kiss Ferenc: *Csoóri tanszéke*. In: *Tanulmányok...* 91.

tenzitással fedezte fel a maga számára a képek világteremtő erejét, hogy a felfedezés örömeiben nem egyszer szembe is állította a képi gondolkodást a fogalmival. A képet érvényesebbnek, maradandóbbnak tekintette, mint az idővel elhalványuló gondolatokat. Egy-egy elragadtatott megjegyzése nyomán aztán bőven megkapta az antiracionalizmus, a fogalomellenesség vádját, jóllehet, a Csoóri-esszék egyik különlegessége éppen a gondolati és a képi erő pompás összjátéka. Egy-egy sarkosabb megjegyzése azonban kétségtelenül ellenvetéseket válthatott ki jó szándékú bírálóiból is.²¹

Költészetfelfogásának változását a hatvanas években a költői képekről vallott nézetei világítják meg talán legpontosabban:

„Az egyszeri helyzet, az egyszeri kép azzal ébreszti föl a végtelenség képzetét, hogy lezárt és öntörvényű, mint maga a világ. A huszadik századi költészetben a kép, a mítosz azért is kaphatott újra nagy szerepet, mert a tizenkilencedik századra oly jellemző élményszerűség, a csattanókkal és fordulatokkal élő szellem alkalmatlanná vált az újfajta összegzésre. A petőfis, a heinés, a puskinos poénok szerepét az apollinaire-i, a József Attila-i, a lorcai képek vették át.

A költői kép, a mítosz nem utánozza a világot, hanem legsűrűbb jelentését közvetíti. Megszünteti az ábrázolás szükségességét, kiindulópontját, hogy minél gyorsabban bekapcsoljon bennünket a legegyszerűsebb tevékenységbe: a kifejezhetetlen átélésébe” – írta 1967-ben.²² Ugyanígy vallott arról, hogy „egy gondolatot megcáfolhatunk, leonthatunk egy másikkal, de egy történetet nem cáfolhatunk meg egy másik történettel”²³. A „kifejezhetetlen átélésé”-nek, a történetek és képek világteremtő, korábban föl nem ismert, ki nem vallott létrétegek érvényes megszólaltatásának azonban még van egy súlyos feltétele: a személyiségnek azonosnak kell lennie önmagával és azonosnak kell lennie a szavaival. „Mert végleteket képekben összehozni bárkinek sikerülhet, csinálják is nyakra-főre, de a végletek érintkezéséből kipattanó szikra fényereje, a távoli pontok között létesülő erőter feszültsége, a meglepetést követő ráismerés öröme a végletek megélésének intenzitásától függ. A képre is érvényes, ami a versre: akkor igazi, ha teljes létével, természetével vesz részt benne a költő.”²⁴ Ennek az azonosság-nak a szüksége és hiánya ihlette a hatvanas évek végén írt *Közeledés a szavakhoz* című Csoóri-esszét, mely egyúttal válasz is volt George Steiner híres könyvének (*Egyre távolabb a szótól*) alapgondolatára. Fontosságát és véglegességét az is jelzi, hogy ezt az esszét nemcsak a *Párbeszéd, sötétben* (1973) című verseskötete végén közölte, hanem ezzel zárta két válogatott kötetét is (*Jóslás a te idődről*, 1979; *Várakozás a tavaszban*, 1983). Újabb kötetéhez pedig már nem illesztett önértelmező esszét.²⁵

A *Közeledés a szavakhoz* számvetés és új ars poetica is. Az 1969-ben írt *Születésnap*i följegyzésekben vallott arról, hogy érvénytelennek érzi mindazt, ami megtörtént addig vele, mert a történetekben nem szólalt meg a történelem. Önjellemzőként írta: „Valamikor forradalmárnak készült, de a folytonos belátások láthatatlanná tették még a testét is. Érvénytelenné a jelenlétét. El nem mondott szavaitól az eddig elmondottak

²¹ A *Nomád napló* című kötetének több kritikusa (Sükösd Mihály, Huszár Tibor, Gyurkó László, Tüskés Tibor) szólt erről. In: *Tanulmányok Csoóri Sándorról...* 98-137.

²² Csoóri Sándor: A képek ereje. In: Cs. S.: *Tenger...* 61.

²³ Csoóri Sándor: *Tanulmány egy rémtörténetről*. uo. 109.

²⁴ Kiss Ferenc: Csoóri tanszéke. In: *Tanulmányok...* 91.

²⁵ Sajnálatos, hogy éppen ez a kulcsfontosságú, bizonyos értelemben összegző esszé maradt ki a *Tenger és diólevél* című összegyűjtött esszék kötetből.

is jövőtlenül szédelegnek.”²⁶ A *Közeledés a szavakhoz* forrásvidéke ugyanez az érvénytelenség-érzés. Negyven éves kora előtt fáradtnak, feketének, töredezettnek érzi magát, nem tud azonosulni önmaga múltjával, történelmével, elégedetlen leírt szavaival, mert nincs bennük a teljes igazság. Érvénytelennek érzi a benne kavargó történeteket, emlékeket is. Nem igazi, nem hiteles, nem teljes az, ami van. Ezt a fölismert és elviselhetetlen kettősséget akarja megszüntetni – mintegy az önmegszólító versek belső dramaturgiáját követve: „Közeledj magadhoz!” Így jut el utolsó akadályaihoz, a szavakhoz. A személyiségnek azonosulnia kell önmagával, ki kell vallania a szavak igazi, személyes hitelű jelentését: „Kimondom a neveket egymás után: Sebes-Körös, Fekete-Körös. Nem a vízmorajt hallom. Az elveszített hazák csikorognak. Ady zokog a csucsai kastély ablakában. Az idegbeteg, a lázbeteg, a lángész, az utolsó férfi, aki teljes haraggal sírhatott. Kimondom... végigmondom a szótárt. [...] – mindegyik szóban ott vagyok én is. Ott van a történelmem, ott vannak a hazugságaim, a gyöngeségeim, a mindig csak félig elmondott igazság. Ott van tehát az elhallgatott is. S lehet, hogy ez vagyok én, akihez el kell jutnom. Szavak, utolsó esélyeim s utolsó akadályaim! Veletek kell újrakezdenem mindent. Mit jelentesz víz neve, alma neve, kenyér neve? Mit jelentesz bomba, gépesített szeretet, rakéta-álom, országhatár? Mit jelentetek fegyverek, magasságos mocskok, világ megnemesítő hajszája? Mit jelentetek pőrén, kihívóan, megfosztva a látszatoktól, visszaéléseimtől – nekem, másoknak, mindenkinek?”²⁷

A látszatoktól és visszaélésektől, elhallgatásrétegektől megtisztított szavaknak a teljes emberi világot hordozniuk kell, ki kell mondaniuk a kimondhatatlant is erkölcsi és világképi vonatkozásban egyaránt. A személyiség önazonosság-igénye a személyiség felelősségét is magába foglalja. A *Közeledés a szavakhoz* című esszé a kompromisszumok fölmondásának, megszüntetésének az eltökélt szándékát is erkölcsi követelményként fogalmazza meg: más történet kezdődött volna minden egyes alkalommal, ha kompromisszumok nélkül vállalta volna élményeit és fölismeréseit. Ezt az új ars poeticát a személyiség rendkívül sokféle tapasztalati és szellemi rétegből – szociográfusi, prózáirói, filmes tapasztalatai, a népköltészet új értelmű felfedezése, a kisebbségi sors közvetlen megismerése – származó feltöltődése, kitágulása, elmélyülése motiválta. Azt érzékelte, hogy óriási távolság van tapasztalatai, felismerései és a művekben, az irodalomban megszólaló és megteremtett világ között. Ez egyaránt izgatta morális és esztétikai szempontból. A *Kiegyensúlyozottság ára* (1968) című esszéjében irodalmunk vesztéglését azzal magyarázta, hogy nem nézett szembe a nemzet legfontosabb kérdéseivel, hiába bolygatott meg néhány melléktémát, ötvenhat drámai ábrázolásával adós maradt, pedig „amit félig mondtak csak el, a másik fél elintézetlenül ott izzaposodik a valóság alján, a tudatunkban, a történelemben”²⁸. A filmek is csak hátrafelé fordulva, kényszerűen múlt időben kísérelhetik meg „fölvázolni, összerakni egy nép mozaikokra esett önarcképét”²⁹. A kényszerű kiegyensúlyozottság, legfontosabb ügyek elhallgatása megfosztja az irodalmat saját legnagyobb lehetőségeitől, attól, hogy a személyiség és a nemzet önismeretének és gazdagodásának forrása legyen.

²⁶ Csoóri Sándor: Születésnapí följegyzések. In: *Tenger... I.* 117.

²⁷ Csoóri Sándor: *Közeledés a szavakhoz*. In: Cs. S.: *Jóslás a te idődről*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Bp. 1979. 328.

²⁸ Csoóri Sándor: *A kiegyensúlyozottság ára*. In: *Tenger... I.* 223.

²⁹ *uo.* 224.

Csoóri Sándor költészetszemléletének alakulásában meghatározó jelentőségű volt az a felismerése, hogy a népköltészetet a XX. század művészi tapasztalatai felől is számba kell venni. Ezen az úton arra a felismerésre jutott, hogy Ady, József Attila, Lorca és az izmusok felől nézve „a népköltészetben minden, Európában eddig történelmileg kialakult stílusnak megtaláljuk az őspéldáját”³⁰. Különösen gazdagon mutatta ki a népköltészet „szürrealisztikus erezetét”³¹, miközben a népdalt a „megíratlan idők lírai emlékezeté”-nek nevezi, tehát valóságismereti értékét is felmérte.³² Két alapvető tanulmányának (*Szántottam gyöpöt*, 1966; *Egykor elindula tizenkét kőműves*, 1969) az lett a legfontosabb eredménye, hogy kiszabadította a népköltészetet az egyszerűség megszokott minősítése alól, rámutatott mélységére, összetettségére, merészségére, ezzel együtt a népköltészet és a modern műköltészet szintézis-lehetőségeire. Bizonyította, hogy a népköltészet ma is frissítő forrása lehet a műköltészetnek. Esztétikai természetű megállapításait a népballadáinkról szólva morális ítéletekkel is társította: ugyanaz a szemlélet, ugyanaz a magatartás szorította háttérbe balladáinkat, amelyik mindig a kényelmes kibúvókat keresi a tényekkel való szembenézés helyett. A balladai szemlélet háttérbe szorítását történelmi önismeretünk tragédiákhoz vezető fogyatékosságának minősítette.

Ezekben a hatvanas években keletkezett tanulmányokban, esszéikben már lényegében együtt van minden elem költészetünk bartóki modelljének följajzolásához. Ezt végezte el világképösszegző nagy önéletrajzi esszéjében (*Tenger és diólevél*, 1977). Németh László vetette fel először azt a gondolatot, hogy a bartóki modell egész kultúránk mintája is lehet. Csoóri Sándor a bartóki modell fogalmának azáltal adott új értelmezést, hogy a maga rendkívül sokrétű élménykörével szembesítette: az önéletrajz és szellemi önéletrajz szabad mozgásában olyan organikus világkép kialakulásának a folyamatát rajzolta meg, amelyikben funkcionálisan kapott helyet életének számtalan meghatározó élménye, az amerikai felhőkarcolóktól a szatmárcsekei temetőig, a beatköltészettől a magyar népballadáig, József Attilától Ginsberg költészetéig.

Már 1962-ben, József Attila *Téli éjszaka* című versét elemezve³³ megállapította, hogy az „bartóki méretű mű”. Már akkor felfigyelt arra, hogy József Attila életművében a költői én személytelensége „egy magasabb rendű személyesség formája”, a világgal való azonosulni tudás teljességének megnyilatkozása. József Attila folyton visszatérő példa maradt költészetről tűnődő esszéiben.

A *Tenger és diólevél* új egyetemesség-eszmét bemutató világának egyik fő vonulata József Attila költészetének bartóki jellegét világítja meg, s ezáltal bekapcsolja József

³⁰ Csoóri Sándor: *Szántottam gyöpöt*. In: *Tenger... II.* 649.

³¹ uo. 650. Ez a megállapítása éles ellenvetéseket is kiváltott. „A szürrealizmus és a népdal hasonló szemléleti jegyei a lényeg tekintetében különböznek... Akármilyen szürreális jegyet fedez föl Csoóri a népdali fordulatosságban, az mindig *tapasztalatot* őriz, s ha logikáját keresi, azt a prehistorikus világkép lenyomataként, ősnymatként értse, értelmezze! Ami népköltészeti, mindig az empiriában gyökerezik, a közvetlenségből szökik föl. A szürrealizmust a közvetettség szülte költői gyakorlatnak is, elméletnek is.” (Bata Imre: Csoóri pályáivén. In: *Tanulmányok...* 53.) „Népi szürrealizmus. Badarság... A népköltés másfajta látásmód, érzékelés. Nem szürrealizmus. Látomás. Semmi sem egyenlő azzal, amit kimondunk, hanem annak lényegével.” (Gyurkó László: Csoóri Sándor és a Nomád napló. In: *Tanulmányok...* 100-101.)

³² uo. 653.

³³ Csoóri Sándor: *Téli éjszaka*. In: *Tenger.. I.* 345-350.

Attila művészetét a világirodalom ama nagy alkotóinak sorába, akik az új egyetemes-ség-eszme megfogalmazói voltak, a teljes múlt felé kitágították a huszadik századi ember világát. „Verseiben az ősi és az új dolgok megrendítő feszültsége: ugyanolyan újítás, mint a bartóki disszonancia.”³⁴ A népköltészetben, a népi kultúrában ugyanazt a történelmi korokon is túlmutató személytelen személyességet fedezte fel, melyet a művészet remekműveiben. A bartóki tiszta forráshoz – a bonyolulttá és embertelenné vált technikai civilizáció mögött megőrzött elemi emberi érzékenységhez és tudáshoz – való visszakapcsolódásban új esélyt látott arra, hogy a modern kor embere is otthon érezhesse magát a világban. „A tiszta forrás Bartók értelmezésében nem más, mint az emberi természet mélyén rejtőző evidenciák neve; a mindenséget érzékelő ösztönöké, a vizek neve, a fák neve, a szélé, a harmaté, a tiszta örömek és fájdalmak neve. A mindenkiben közös, de elfojtott emberi értékek neve.”³⁵ Az emberi természet mélyén – Picasso vallomását értelmezve – felfedezte a teremtmény akarát: „A fétiskészítő ember: istenteremtő lény. Világ-akarát. Az ismeretlennek szembeszegülő.”³⁶

A költészet bartóki modellje, éppen mert az emberlét ösztönmélyi evidenciáiból, ősi erőtartalekaiból, tapasztalataiból, vitalitásából is táplálkozik: életelvű, életakarátú művészet. Létfonosságú. A létezés teljességével szembenéző ember egyensúlyteremtő akarátának megnyilatkozása.³⁷ A személyiség kibontakozásának, kiteljesülésének eszköze és védelme, önazonosságát biztosító tartománya is a megsemmisítésére, jellegtelenné tételére törekvő technikai civilizáció világtendenciájával szemben.

A *Tenger és diólevél* akkor keletkezett, amikor a népköltészet reneszánsza kibontakozott, a táncházmozgalomban újra eleven élménnyé lett a népi kultúra. A költészetnek pedig megbecsült szerepe volt a nemzeti közösség tudatában. József Attila és Nagy László költészete – mai szemmel nézve – hihetetlenül népszerű volt. Néhány évvel korábban Nagy László személyes tapasztalatai alapján írhatta: „Verseimben hatalom van.”³⁸ Így érthető a *Tenger és diólevél* kritikusaiknak az a megállapítása, hogy ez az esszé „annak az irodalomtörténeti fejleménynek ad nevet, mely 1945 óta líránkban végbement”³⁹, „a mai jelenségek fedezik Csoóri magyarázatait”.⁴⁰ Az újonnan felfedezett népi kultúrából friss erők áramoltak. Érthető volt Csoóri Sándor bizodalma ennek a frissítő erőnek a távlatait illetően.⁴¹

A nyolcvanas években azonban szinte törvényszerű lett az, hogy a költészet különleges értékét valló és tudatosító esszéíró költőnek szembe kellett kerülnie a költészet leértékelődésének teóriájával és lefokozásának napi gyakorlatával.

³⁴ Csoóri Sándor: *Tenger és diólevél*. In: *Tenger...* II. 732.

³⁵ uo. 698.

³⁶ uo. uo. 725.

³⁷ Akik nem modellnek, hanem poétikának tekintették Csoóri Sándor költészet-jellemzését, sok ellenvetést, hiányérzetet fogalmaztak meg vele kapcsolatban, de ezek számbavétele mostani gondolatmenetemben mellőzhető.

³⁸ Nagy László: Interjú, 1965. In: N. L.: *Verseik és versfordítások*. Magvető Kiadó. Bp. 1978. I. 721.

³⁹ Kiss Ferenc: Csoóri tanszéke. In: *Tanulmányok...* 93.

⁴⁰ Dér Zoltán i.m.: 126.

⁴¹ Bár többen voltak, akik jelezték, hogy Csoóri Sándor a valóságosnál kedvezőbben ítéli meg a népi kultúra jövőjét. Vö.: Például: Tüskés Tibor: *Egy nomád a XX. században*. In: *Tanulmányok...* 136.

Ekkor keletkeztek a költészetet védelmező, a költészet fontosságát, pótolhatatlanságát bizonyító esszéi.

A *világ érzéki metaforája* című esszéjében előbb arról a jó érzéséről számolt be, hogy új verseinek megírása a világgal ajándékozta meg: „ami évekig, évtizedekig ismeretlen otthonosság volt számomra, attól a pillanattól kezdve, hogy belekerült egy versbe, ismerős otthonossággá változott. Neve lett, hangulata, története, emléke, amely elindította a jövő felé.”⁴² Aztán ezt az örömet elosztatta az az előtolakodó gond, hogy a kultúra, benne különösen a költészet a szabadabbá és anyagiasabbá vált korban leértékelődött. Pedig létfontosságú volna a világ megértéséhez, hiszen a nyelv legfőbb tápláló forrása a költészet. „A költészet sűrítés. A világ gomolygó tűzmagja. Erzéki metaforája.”⁴³ Az embernek a világot birtokba kell vennie, személyes hozzájárulása nélkül nincs világa, nincs valósága. A nyelvnek vissza kell szereznie világmegnevező státusát, s ebben a költészetnek újra döntő szerepének kell lennie – fogalmazta Csoóri egyre többször immár vágyként, igényként meggyőződését.

Megértéssel veszi számba a személytelen költészet teóriáit, de kizárólagos érvényével szemben maga mindig a személyes költészet pártjára áll. A közlés hitelességéhez hozzátartozónak tudja a személyes tartás hitelét. A költészetet az ember erkölcsi megőrzése szempontjából is nélkülözhetetlennek ítéli a sokféle kompromisszum közepe: „A jó vers ugyanis nem ismer el semmiféle kompromisszumot. Nem ismer el a halállal szemben, nem ismer el a politikában, sem a szerelemben. Számára nincs kidekázható gyönyör, kicentizhető végtelenség. Nincs megfontolás, és nincs semlegesség. A kívülről és belülről korlátozott ember az igazi versben visszaszerezheti szabadságát, képzeletét, saját maga illúzióját. Visszanyerheti természetes és szabad lélegzetét, amely rokon a fákéval, a madarakéval.”⁴⁴ A *Természet és líra* című esszéje költészetének egyik ösztönző „tisza forrásáról” ad gazdag vallomást, a megélt, személyes természetélmény létértelmező lehetőségeinek érzékeltetésével, a lírai éntől leszakadó természetlíra problematikusságának megvilágításával. Majd – látszólag váratlanul, de lényege szerint nagyon is szervesen – Ady szimbolizmusának a bartóki disszonancia-elv szerinti magyarázatát adja, szimbólumainak természeti formáiról és természeti erejéről értekezve.

A *Műfajok őrségváltása?* (1987) című esszéje a költészet rendkívül gazdag modulációjú, érvelő és indulatos védőirata. Gazdag történelmi áttekintéssel mutatja be a költészet különleges szerepét és értékét a magyar kultúrában, a nemzet lelki immunrendszerének kialakításában és megedzésében. Érvelésének hangsúlyait és egyes megállapításait lehet vitatni, más műnemek és műfajok hasonló szerepét is érdemes számba venni.⁴⁵ Ezt azonban maga is megteszi, amikor például a két világháború közötti időszak irodalmának hatalmas értékeiről, örvényes gondolatairól, európai sugalmazásairól beszél. Költészetünk melletti értéktanúsítása összevetések, szembeállítások nélkül is érvényes. Példái azt egyértelműen igazolják, hogy a magyar költészet a magyar sors kifejezője és ezáltal alakítója volt századokon keresztül. A költészet mindig messze előtte járt a politikának, szabadságba vitte a képzeletet s ezáltal fölszabadította az embert. Költészetünk sok-sok megtartó értékének számbavétele után sorra veszi azokat a tényezőket, amelyek lefokozták vagy lefokozzák a verset a befogadói tudatban:

⁴² Csoóri Sándor: A világ érzéki metaforája. In: Tenger... 258.

⁴³ uo. 260.

⁴⁴ uo. 263.

⁴⁵ Vö.: Alexa Károly: Készülődés a számadásra. In: Tanulmányok... 176.

a „semmitmondó, zagyva, vagy a minden sorukban értelmes, de egész létükkel mégis a hiábavalóság holttengeireit megidéző költemények”⁴⁶-et, a nyelvrongcsolást, a felelősségtől menekülő személytelenséget, az eszközből céllá emelt groteszk- és irónia-kultuszt. „Mert ha valami totalitásra tör, annak a múltat is meg kell újra hódítania. A groteszk, az irónia azonban sose hódíthatja meg teljesen azt, ami tragikus volt, ami csonkolt a múltunkban, és amit se értelem, se fölényes nevetetés nem tehet jóvá soha.”⁴⁷

Nyilvánvaló, hogy Csoóri Sándor a bartóki modell teljesség-igényével szembesíti az újabb költészet divatjelenségeit. Olyan költészet mellett érvel, amelyet klasszikusaink példája hitelesít a költői személyiségben lejátszódott metafizikai eseménysorral, amelyet a lírai én „kölcsonözhető” sorsa emel létérdekűvé, melyben egyéni tapasztalat és egyetemes emberi sors találkozik. Érvelése szerint csak az a költészet számíthat emberi jelentőségre, amelyik maga is vállalja a szembenézést az emberi sors mai kihívásaival. „A személyiség mint fölszíkraztató metafora egy versben, képes láthatóvá és átélhetővé tenni a sorsot.”⁴⁸ Példái közé talán célzatosan veszi be Szabó Lőrincet, akit sokszor említett kedves költői között korábban is, de akinek beilleszthetőségét a bartóki modellbe kétségbe vonta egyik kritikusa.⁴⁹ Szabó Lőrinc „az európai ember szabad, feszült és csodákra képes individualitásának minden időkre szóloán fölismerhető arcot kölcsönzött. Odaadta a maga egyszeri mulandó arcát.”⁵⁰ Ugyanígy lesz a személyesség hitelesítő erejének példája Radnóti Miklós költészete is, mely „a háborús korszak *világ-ént* igénylő éveiben mindvégig fölcserélhetetlenül személyes maradt. Ott forgott s lángolt körülötte a pokol, alá vagy fölé keveredhetett volna, de képtelen volt arra, hogy csak tragikusan sugárzó médium maradjon.”⁵¹

Vonzó szabatosággal és nyíltsággal érvel amellet, hogy a világnak a mai, elszemélytelenedő állapotában különleges szüksége volna a teremtmény szubjektumról tanúszkodó költészetre. A legmodernebb esztétikák felől is igazolható az a gondolata is, hogy a jelenkori költészet „elsorvadása a klasszikus költészethez fűződő viszonyunkat is szétrombolja”⁵². Nem a kísérletezést veti el, hanem a gyökértelen felszíniességet és a személytelenség kultuszának kizárólagosságát utasítja el.

Az a törekvés hatja át érvelését ebben és sok más esszéjében is, hogy az irodalomnak vissza kell szereznie egykori fontosságát és tekintélyét a nemzet életében, hiszen naponta tapasztalnunk kell, hogy szellemi, lelki, hitbeli képességeink egyre jobban kimerülnek. Ezzel a kiüresedéssel és jellegtelenné válással szemben a kultúra az a „képességünk, amellyel saját magunkból teremthetjük meg azt a másvalakit, aki különb nálunk”⁵³.

⁴⁶ Csoóri Sándor: Műfajok őrsekváltása? In: Tenger... 290.

⁴⁷ uo. 292.

⁴⁸ uo. 298.

⁴⁹ Vö.: Sükösd Mihály i.m.: 121.

⁵⁰ Csoóri Sándor: Műfajok őrsekváltása? In: Tenger... I. 298.

⁵¹ uo.

⁵² uo. 301.

⁵³ Csoóri Sándor: A balsors ellenfelei. In: Tenger.. I. 323.

POMOGÁTS BÉLA

Románia: útvesztő vagy útírány

A zsarnokság öröksége

A múlt év elején újra megmutatkoztak a romániai társadalom történeti okok folytán felhalmozott belső feszültségei. A Zsil völgyében kirobbant munkabeszüntetésekre és tüntetésekre gondolok, ezeket a bányászok tömeges Bukarestbe vonulása követte, amelynek bevallott szándéka a jobbközép kormány megbuktatása volt. Mindez félreérthetetlenül emlékeztetett a kilencvenes évek nevezetes „bányászjárásaira”, amelyek akkor is a demokratikus intézményeket akarták aláásni és lerombolni, a szociális demagógia jelszavaival leplezve azt, hogy a bányászok erőszakos akciói valójában a Ceaușescu nevéhez köthető, egyszerre szélsőbal- és szélsőjobboldali „politikai osztály”: az egykori párttitkárok, titkosszolgálati ügynökök, korrupt gazdasági vezetők és propagandafeladatok ellátó médiaértelmiségiek visszatérését készítik elő. Pontosabban nem visszatérésről volt szó, hiszen a posztkommunista román rendszer eleve úgy jött létre, hogy többé-kevésbé stabilizálta a diktatúra haszonélvezőinek befolyását a gazdasági és politikai életben.

Közismert dolog, hogy a nemrég kezdődött, majd valamiféle, bizonyára törékeny megegyezéssel abbamaradt újabb „bányászjárás” háttérében az a Nagyrománia Párt állott, amely valójában a Ceaușescu-korszak politikai örökségét viszi tovább, szélsőséges idegengyűlölettel és magyarellenességgel kívánja megnyerni a hagyományosan xenofób román tömegeket, minden tekintetben tagadja az ország demokratizálásának, modernizálásának és európai integrációjának szükségességét, és Romániát egy balkáni típusú etnokratikus és despotikus államkeretbe szeretné visszavezetni, így nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a Tudor Vadim nevéhez fűződő politikai ambíciók egyféle harmadik világbeli „nemzeti-szocialista” rendszer kiépítését készítenék elő. Mindebben persze szövetségesként vagy csendestársként szerepet vállalhatnak az Iliescu-féle korábbi kormánypárt és a Román Nemzeti Egységpárt (Funar) szélsőséges csoportjai is. A Nagyrománia Párt mellett ugyanis ez utóbbi pártok is támogatják a legújabb „bányászjárást”, vagy legalábbis nem kívántak csatlakozni a demokratikus rend védelmezőikhez.

A zsarnokság és képletes formában a zsarnok ugyanis mintha élne tovább: a romániai politikai kultúra és politikai mentalitás rejtettebb (vagy kevésbé rejtett) szövegeiben. Ceaușescuval (és szörnyeteg feleségével) egy évtizede végzett egy géppisztolysorozat. Furcsa és kurta eljárás volt, ezt akkoriban nem a törvényesség irányította, hanem a politikai szükségszerűség: a zsarnoktól meg kellett szabadulni, még mielőtt őt szabadítja ki valaki, és persze meg kellett szabadulni a korábbi gazdától, aki bizonyára mindazokról igen sok terhelő adatot tudott, akik akkor hirtelen átálltak a másik oldalra, és ítéletet mondtak fölötte. Politikai értelemben azonban a diktátor sohasem halt meg igazán: gondolkodása, demagógiája, hatalmi technikája és stílusa túlságosan is beépült mindabba, amit román politikai kultúrának nevezünk. Emléke tovább él, vannak politikai pártok, amelyek alig titkolják az általa meghonosított hagyományok

íránt érzett kötődésüket, sírját ezrek és tízezrek keresik fel halála évfordulóján, és a rendszerváltozás után bekövetkezett „vadkapitalizmus” áldozatai közül (és Romániában ez nyomorba süllyedt milliókat jelent!) mind többen gondolják úgy, hogy „Ceaușescu alatt jobb volt”, és várják a diktátor politikájának visszatérését.

A zsarnok politikai értelemben életben maradt, és pedig nemcsak azért, mert az általa meghatározott negyedszázados korszakot nosztalgikus ábrándok övezik, és a bukaresti temetőben álló síremléke zarándokhellyé változott. Ceaușescu politikai örökségét és módszereit tovább élte az 1989 után hatalomba került román politikai elit, amely természetesen alig különbözött a korábbi politikai vezető rétegtől, minthogy az egykori központi bizottsági osztályvezetők, megyei pártbizottsági másodtitkárok, városi pártfunkcionáriusokból és titkosrendőrségi ügynökökből alminiszterek, parlamenti képviselők, megyei prefektusok, polgármesterek vagy legrosszabb esetben vállalkozók, iparmágnások, laptulajdonosok lettek. Romániában a „politikai osztály” csak részben változott meg, újabb csoportok legfeljebb a jelenlegi kormányzó pártok soraiban jutottak szerephez, a romániai társadalomban mindazonáltal ma is igen nagy befolyása van a korábbi nómenklátúra második-harmadik vonulatának, legfeljebb a posztok elnevezése változott.

Nem változott meg radikálisan a nemzeti kisebbségekkel, a „másokkal” szemben táplált bizalmatlanság, türelmetlenség sem. Romániában sohasem volt jó ajánlólevél az, ha valaki magyar, német, ukrán, zsidó vagy cigány: a román társadalom – a távolabbi és a közelebbi múlt számos kormányzati rendelkezése, de még szépirodalmi munkája is tanúsítja ezt – nem tudta igazán elfogadni azt a tényt, hogy valaki Romániában nem-román. Az európai országok közül a zsidóknak éppen Románia adott utolsóként polgári jogokat, a múlt század második felében Olténiában még egész cigány falvak éltek rabszolgasorban, Nagy-Románia 1919-es létrehozása után pedig Erdélyben a magyarok, Besszarábiában az ukránok kerültek a másodrendű állampolgárok helyzetébe, a zsidók nagyrészt pedig, miként ezt Matatias Carp 1946-ban Bukarestben megjelent *Holocaust Romániában*, majd Randolph L. Braham 1998-ban New Yorkban közreadott *Román nacionalisták és a holocaust* című könyvei igen nagy dokumentum-anyag felhasználásával bizonyították, még a közép-európai (tehát magyarországi) tömeges deportálás és a módszeres tömeggyilkosság előtt megölték a megszállott besszarábiai és transznisztriai területeken.

A diktatúra politikai osztályának és a kisebbségellenes intoleranciának a továbbélése természetesen szorosan összefügg egymással. Egyrészt Ceaușescu emelte tőkélyre – „szocialista”, pontosabban nemzetiszocialista jelszavak kíséretében – az idegengyűlöletet és a kisebbségi közösségek elnyomását. Ő volt az, aki ravasz manipulációk kíséretében (és jelentős anyagi haszonnal) eltávolította az országból a németeket és a zsidókat, majd az erdélyi magyarok végső megtörésére készülődött, mielőtt távoznia kellett a hatalomból és az élők közül. Másrészt az Iliescuval korábban hatalomra került „szociálnacionalista” régi-új politikai vezető réteg maga mindig is saját hatalmának a fenntartása és megerősítése érdekében használta fel a hagyományos román idegengyűlöletet és a kisebbségellenes türelmetlenséget. A magyarok, az ukránok, a zsidók és a cigányok ellen folyó uszítás a hatalmon lévő réteg önvédelmének manipulációs technikája volt: ha a becsapott és kifosztott román tömegek a magyarok, zsidók, stb. ellen fordulnak, akkor békésen lehet garázdálkodni és fosztogatni tovább. A román demokratikus ellenzék és Constantinescu elnök 1996-os hatalomra jutása ennek a hagyományos szélsőnacionalista stratégiának és a diktatúra idejéből ottmaradt „politikai osz-

tály” uralmának vetett véget, persze csak részben, minthogy a régi vezetők, most éppen ellenzéki színekben, még mindig komoly hatalmi pozíciókat birtokolnak, és a korábbi nomenklatúra emberei természetesen beszivárogtak a jelenlegi kormánypártok soraiba is. Ahhoz, hogy a román demokrácia véglegesen teret nyerjen és az ország valóban alkalmas legyen az európai integrációra, először ennek a xenofób, korrupt és balkáni politikai rétegnek kellene eltűnnie. Hogy nem akar eltűnni és időnként kísérletet tesz a hatalmi restaurációra, nos, mindezt tanúsítják a „bányászjárások” is.

A román demokrácia egyelőre törékeny, és noha az RMDSZ igen jelentékeny kisebbségpolitikai eredményeket tudott kiharcolni a koalíciós kormányzás keretében, az erdélyi magyarság politikai akaratának akár részleges érvényesülése sem nélkülözi a bizonytalansági tényezőket. (Erre utal a székelyföldi autonómia vagy a kolozsvári magyar egyetem ügyének elakadása is.) A Constantinescu-kormányzat helyzete már csak az ország gazdasági állapotának állandósult válságtünetei, a kétkezi dolgozó rétegek mindinkább mélyülő elszegényedése és a folyamatosan tapasztalható korrupciós jelenségek következtében is ingatag, és meglehet, hogy a következő (2000-ben esedékes) parlamenti választások alkalmával a korábbi „balközép” kormánykoalíció visszatér, vagy még rosszabb esetben olyan koalíció jön létre, amelyben a szélsőségesen nacionalista politikai erők (Tudor Vadim és Funar) fogják megszabni a politika stratégiáját és stílusát. Isten óvja ettől az erdélyi magyarokat, Isten óvja ettől Romániát.

A román állam történelmi feszültségei

A jelen Romániájában nemcsak a politika területén érzékelhetők igen erős feszültségek: a régi és az új „politikai osztály”, a demokrácia, a modernizáció és az európai integráció ellenfelei és hívei között, hanem az ország geopolitikai struktúrájában is. Az 1918–1919-ben létrehozott Nagy-Románia ugyanis három – történelmi és civilizációs tekintetben egymástól igen élesen különbözõ – tartományból épült fel: a keleti szláv (orosz és ukrán) történelmi hagyományokhoz és politikai kultúrához igazodó Moldovából (és Besszarábiából), a délkeleti, balkáni tradíciót, mentalitást és politikai kultúrát mutató Havasalföld és a korábban a nyugati kulturális körhöz tartozó Erdélyből. Románia ezzel három európai civilizációs és történelmi régió ütközési pontjában foglal helyet, és ez már eleve instabillá teszi az 1918 után kialakított és 1945 után megerősített államszerkezetet. Ennek a szerkezetnek a stabilitását eddig is csupán a (szélsőjobb-oldali vagy szélsőbaloldali) diktatúra volt képes garantálni, s a demokratikus fejlődésnek nyilvánvalóvá kell tennie az államszerkezet belső törésvonalait.

Az első világháború után Romániához csatolt magyar területek (tehát a történelmi Erdély mellett a Bánság egy része, a Körös-vidék és Máramaros) történetileg, működés- és mentalitástörténetileg a legkevésbé sem tartoztak ahhoz a keleti, illetve délkeleti övezethez, amelyben a román politikai kultúra és mentalitás kifejlődött. Erdélynek önálló politikai arculata, kultúrája és identitása volt, ez szerencsés körülmények között egy svájci típusú fejlődés kiindulása lehetett volna. Sajnálatosan ez a karakter a román impérium következtében – a németek és a zsidók tömeges kitelepülése, a magyarság számarányának és politikai súlyának radikális csökkentése, a történelmi erdélyi román értelmiség háttérbe szorítása és az igen nagy számú regáti betelepülő miatt – elhalványult vagy megváltozott.

Mindennek ellenére – a közel nyolcvan esztendeje erőszakos vagy ravasz manipulációkkal dolgozó bukaresti homogenizáló politika ellenére – Románia mégsem vált

egységes nemzetállammá, és még kevésbé válik azzá, ha egyszer bekövetkezik a Besszarábiával (a Moldáviai Köztársasággal) kilátásba helyezett, igaz, mostanában nem túl valószínű egyesülés. Erős repedések észlelhetők a nagyromán állam homlokzata mögött, amely különben mindenáron a teljes és homogén nemzeti egység benyomását kívánja kelteni. Nemcsak a kisebbségi népcsoportok jelenléte, nemcsak az állam etnikai térképén máris megjelenő, milliós létszámú cigányság miatt, hanem azoknak a mentalitástörténeti, a politikai kultúra hagyományait megszázó eltéréseknek a következtében is, amelyeket az egymástól eltérő módon fejlődő területek román lakossága mutat.

Az oltyánok, moldovánok, erdélyiek számos területen különböznek egymástól, a román görög katolikusok – az államilag ma is támogatott és előnyös helyzetbe jutott ortodoxokkal szemben – ugyancsak ki akarják nyilvánítani máságukat, és az ország északi és nyugati régióiban (Erdélyben, a Bánságban) élőknek is mások (lesznek) az érdekei, mint a keleti és déli területek lakosainak. Az előbbiek valószínűleg gazdaságilag is inkább Közép-Európához, az utóbbiak viszont a Balkánhoz fognak közeledni; erre utalnak korábbi hagyományaik és tartósabb érdekeik. A román társadalom valószínűleg lassú átalakulás előtt áll, azt a monolitikus állapotot, amelybe a Ceausescu-féle zsarnokság kényszerítette, legalábbis mindenképpen fel kell adnia, és valójában csak az 1996-ban megbukott, igaz, mostanában újra erősödő nacionalista tábor kommunista nómenklatúrás és szekuritátés csoportjai érdekeltek igazán a monolitikus szerkezet fenntartásában.

A bukaresti kormányzatot és a nagyromán hatalom politikáját hagyományos módon a nemzetállam felépítésének víziója és mítosza irányította. A román nemzet azonban még nem szerezte meg az egységes nemzetté válásnak azokat a tapasztalatait, amelyek hitelesen meg tudják alapozni egy több mint húszmilliós közösség belső szolidaritását és mentalitásbeli egységét. Következésképp a nemzeti egység szüntelen hangoztatásának inkább taktikai és propagandisztikus célzata van, mintsem valóságos stratégiai ereje. A szélsőjobboldali, szélsőbaloldali pártok az uralmuk visszaszerzése érdekében oly szükséges és hasznos nacionalizmust kívánja erősíteni általa, másrésről pedig a nemzeti kisebbségek elrománosításához keresnek érveket.

Románia belső demokratizálódását és európai helykeresését igen megnehezíti az, hogy a nemzetállami berendezkedés nacionalista (rög)eszméje jóformán az egész román társadalmat áthatja, s hatása alól a demokratikus társadalmak követelményei iránt fogékonyabb jelenlegi kormányzó erők sem tudják kivonni magukat. A román demokráta ebben a tekintetben kénytelenek alkalmazkodni a nacionalista közhangulathoz, illetve a nacionalista nemzeti ideológiának azokhoz a normáihoz, amelyek az elmúlt száz-százötven éve Románia történelmében mindig is érvényesültek, amelyeket a tíz esztendeje megbukott kommunista diktatúra paranoiás módon felerősített, és amelyeket a jelen posztkommunista ellenzéke a saját hatalmának helyreállítása céljából cinikus módon fenntart és felhasznál. A valóban demokratikusan, a kisebbségpolitikai kérdésekben is a demokrácia normái szerint gondolkodó román értelmiség (és erre akadnak példák) könnyen elszigetelheti magát a nagy többségtől, amely ma is őszintén vallja az etnokratikus nemzetállam felépítésének történeti szükségszerűségét.

A román nemzetállam eszméje mindazonáltal tulajdonképpen absztrakció és politikai manipuláció, amely igen súlyos károkat okoz a román társadalomnak is, megnehezíti a súlyos gazdasági válság leküzdését, lehetetlenné teszi a közép-európai integrációban történő elhelyezkedést, s végül a „harmadik világba” taszíthatja az egész román társadalmat. Mindez persze a nem román népcsoportok számára még baljósabb és

súlyosabb következményekkel jár együtt; nemcsak öngazgatásukat akadályozhatja, hanem kulturális és etnikai identitásuk fenntartását is fájdalmasan megnehezítheti.

A magyar gondolkodásnak és politikának mindennek következtében arra kell törekednie, hogy a románságon belül megtalálható „másságot” szólítsa meg, az egymástól eltérő régiókat, az erdélyi románokat a görög katolikusokat, a demokratikus értelmiséget, mindenekelőtt azokat a gondolkodókat és írókat, akik maguk is jól látják, hogy Romániában egy újabb demokratikus fordulatnak kell bekövetkeznie, olyan fordulatnak, amely nemcsak a kormányzati hatalmat, hanem a politikai kultúrát, a nemzeti mentalitást, a nemzeti identitáshoz fűződő képzeteket alakítja át. Vagyis azokat, akiknek érdekük fűződik a nyugati orientációhoz és felzárkózáshoz, illetve a közép-európai régió gazdasági és politikai integrációjához. Ilyen erők és értelmiségiek kétségtelenül vannak Romániában: velük kell megkeresni, fenntartani és erősíteni a szellemi és mindennapi összeköttetést.

Erdélyi román öncélúság

Az erdélyi magyar értelmiségiek körében mostanában az egyik legfontosabb beszédtema egy fiatal (huszonkilenc éves) kolozsvári televíziós szerkesztő és költő memoranduma, amely a Pro Transilvania Alapítvány nevében jelent meg a Monitorul de Cluj című kolozsvári lapban, szeptember közepén. Sabin Gherman, a memorandum szerzője ugyanis nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a bukaresti központi hatalom, amióta csak Erdély a román állam része lett, mindig hátrányos megkülönböztetésben részesítette Erdélyt és az erdélyi románokat, és ezért az erdélyieknek (románoknak, magyaroknak és németeknek) arra kell törekedniük, hogy közigazgatási autonómiát kapjanak a román államszervezetben belül. Erdély, állítja a fiatal kolozsvári román szerkesztő, a centralisztikus bukaresti politika következtében jóformán elveszítette azokat a karakterjegyeit, amelyek hosszú évszázadokon keresztül a maga hagyományos európaiságát tanúsították, Erdélyt módszeresen lezüllesztették a regáti tartományok balkáni színvonalára, a kormány Erdély rovására mindig is ezeket a tartományokat támogatta, a költségvetési források felhasználásában is. Mindezt nem valamilyen erdélyiségében sértett magyar állítja, hanem egy fiatal román író és politikus.

Gherman elutasítja a nagyromán nacionalizmust és a történelmi tényeken erőszakot tevő nemzeti mítoszokat. Emlékeztet arra, hogy midőn 1918-ban a román királyi hadsereg birtokába vetett Erdélyt és a vele szomszédos területeket, majd a gyulafehérvári román nemzeti gyűlés elhatározta Erdély és Románia egyesítését, sokan nem közönséges beolvasztásra gondoltak, hanem egy svájci mintájú konföderációra, sőt egy olyan közép-európai államszövetségre, amely az Osztrák-Magyar Monarchia demokratizált utódállamaként egyesíti Ausztriát, Csehországot, Magyarországot, Erdélyt és Romániát. A Pro Transilvania Alapítvány memoranduma szerint azzal, hogy Erdélyt minden tekintetben: politikailag, gazdaságilag és kulturálisan integrálták a Kárpátokon túl kialakult román államszerkezetbe, egy rendkívüli geopolitikai lehetőség ment veszendőbe, emellett megszakadtak azok a szerves kapcsolatok, amelyek Erdélyt és népeit mindig is a nyugati civilizációval és politikai kultúrával kötötték egybe. Gherman erős kifejezéseket használ, olyanokat, amelyekről talán egy felindult budapesti nacionalista is tartózkodna. „Erdély komolysága, eleganciája, fegyelme – állítja – holmi miszticizmusok, ordenáré balkanizmusok, a tökmag-civilizáció áldozatául esett. Er-

déllyel való egyesülése alkalmával Romániának valóban volt esélye arra, hogy felzárkózzék az erdélyi értékrendhez. Ehelyett leigázta ezt a vidéket.”

Erdemes felidézni a Gherman által szövegezett memorandum zárómondatait: „Öntudatra kell ébrednünk! Be kell látnunk, hogy az, ami itt folyik, olcsó komédia (...) Rá kell végre döbbernünk arra, hogy mi, erdélyiek, mások vagyunk. Hogy minden rossz, minden ármánykodás Bukarestből, a politikusok fényűző palotáiból származik, akik mást sem tesznek, csak szemérmetlenül hadakoznak a koncert. Be kell már végre látnunk, hogy nem a magyarok vagy a németek vagy a burundiak az ellenségeink, hanem mi magunk. Mi, egyik napról a másikra élők, akiket lopásra, gyalázkodásra aljasítottak. Nincs már mit mondanunk, nincs mit kezdjünk egymással többé; hetvenöt éve próbálkozunk, és csak annyit értünk el, hogy hetvenötször szegényebbek lettünk. Ennyi, és jó napot – elegendem van Romániából, visszakövelem az én Erdélyemet!”

Gherman természetesen nem kívánja Erdélyt Romániától elszakítani. Inkább arra törekszik, hogy Erdély maga gazdálkodhassék természeti kincseivel, ne legyen mindig a bukaresti politikai pártok és politikai intrikák áldozata, és visszatáljon ahhoz a kulturális örökséghez, mondhatnám így is: ahhoz a transzilván kulturális örökséghez, amelyet hosszú évszázados európai elhelyezkedése és kapcsolatrendszere következtében felhalmozott.

A fiatal román politikus szerint ennek egyetlen hatékony eszköze létezik: a közgazgatási autonómia. Gherman maga jelenti ki, hogy nem etnikai autonómiára gondol, azaz nem a magyarság önkormányzati törekvéseit kívánja támogatni, hanem olyan erdélyi autonómiát szeretne felépíteni, amelynek keretében valamennyi erdélyi nép: románok, magyarok, németek együtt és közösen állítják helyre a hagyományos erdélyi értékeket, és juttatják érvényre az erdélyiek gazdasági, politikai, kulturális érdekeit. Mindez kétségtelenül emlékeztet arra a „transzilván gondolatra”, az erdélyi önkormányzatnak és a svájci mintájú együttélésnek arra az eszméjére, amelyet a Trianon után helyét és jövőjét kereső erdélyi magyarság gondolkodó elméi: Kós Károly, Paál Árpád, Zágonyi István, Gyárfás Elemér és Bernády György dolgoztak ki az erdélyi kérdés megoldására. Gherman emlékeztet azokra a román elképzelésekre is, amelyek egyrészt az Erdély sorsa körül folytatott 1918-as küzdelmek medrében, másrészt a nagy-romániai államszerkezetbe integrált Erdély és a regáti tartományok között a húszas évek elején-közepén létrejött konfliktusokban öltöttek alakot. Igaz, ezeket az elképzeléseket az erősen centralizáló és etnokratikus bukaresti kormánypolitika mindig is visszaütötte, így mára talán senki sem emlékezik rájuk, pedig éppen mostanában mintha visszanyernék időszínpadukat.

Az Osztrák-Magyar Monarchia végső napjaiban többen, közöttük románok is felvetették Erdély autonómiájának, sőt önálló államiságának gondolatát. A román nemzeti mozgalom olyan idősebb vezető egyéniségei, mint Vasile Goldis és Stefan Pop Ciceo, valamint a román szociáldemokrácia képviselői maguk is erdélyi autonómiát terveztek, egyszerűen amiatt, mert nem bíztak a bukaresti politikai elit demokratikus szándékaiban, és jól ismerték a regáti politika autokratikus hagyományait. Végül azonban Iuliu Maniu és Alexandru Vaida-Voevod befolyására a gyulafehérvári nemzeti gyűlés is az egyesülés ügye mellett határozott. A Román Nemzeti Pártot, amely az erdélyi románok érdekeit képviselte, ennek ellenére sem rendelték alá a bukaresti politikának, és nem Bratianu liberálisaival, hanem a Regátban ellenzéki szerepet betöltő parasztpárttal fogtak össze. A regáti érdekeket képviselő liberálisok és az erdélyi

gyökerekből táplálkozó nemzetiek között az 1920-as, 30-as években szinte állandóak voltak a konfliktusok.

Az erdélyi román politikai élet és sajtó több alkalommal is hangot adott az elsikkasztott erdélyi autonómia gondolatának, különösen akkor, midőn a bukaresti politikai kultúra hagyományaival és módszereivel (például a Románia két világháború közötti történetében szinte állandósult választási csalásokkal) kellett szembesülnie. Természetesen az is sértette az erdélyi román értelmiség érdekeit és öntudatát, hogy Bukaresti többnyire regáti tisztviselőket nevezett ki az erdélyi közigazgatás, bírósági rendszer és katonai igazgatás vezető posztjaira. Az erdélyiek csalódottságáról és elkeseredéséről számos nyilatkozat és újságcikk tanúskodik, például olyan politikusok részéről, mint Vasile Goldis, Mihai Popovici vagy Alexandru Vaida-Voevod, aki később Nagy-Románia miniszterelnökeként megpróbálta érvényre juttatni a sajátos erdélyi érdekeket. Érdekes ebben a tekintetben felidézni ez utóbbinak egy beszédét, amelyet az *Adevărul* című lap 1923. november 13-i száma közölt: „A múltban – jelentette ki a későbbi miniszterelnök – számunkra Románia a gyönyörű víziók, az ideális szabadság hazája volt, ahova eljöttünk, hogy új erőt merítsünk nemzeti küzdelmeinkhez. Azóta létrejött Románia. Micsoda csalódás! Felébredtünk illúzióinkból s rájöttünk, hogy rabszolgákká lettünk. Magyarországon nem voltunk azok. Ott szabadon beszélhetünk az utcán, házainkban, a parlamentben. Ma azok, akik a román közélet legalavalóbb elemei, adnak nekünk leckét a hazafiságból. Magyarországon kezünkben volt a törvény pajzsa, ami minket románokat is védelmezett. Ma úgy bánnak velünk, mint ellenségekkel, akik törvényeken kívül állunk.”

Ezeknek a keserves tapasztalatoknak a következtében került előtérbe a húszas évek derekán az erdélyi önkormányzat eszméje, általánosságban az a törekvés, amelynek értelmében az erősen központosító bukaresti hatalommal szemben a román állam szerkezetét a történelmi tartományok (Havasalföld, Moldva, Erdély) önkormányzatára kellene építeni, és az országot „regionalizálni” kellene. Iuliu Maniu a közigazgatási reform vitájában fogalmazta meg a következő alapelvet: „Egyfelől az állam egysége, másfelől a decentralizáció és a helyi önkormányzat az új tartományok számára.”

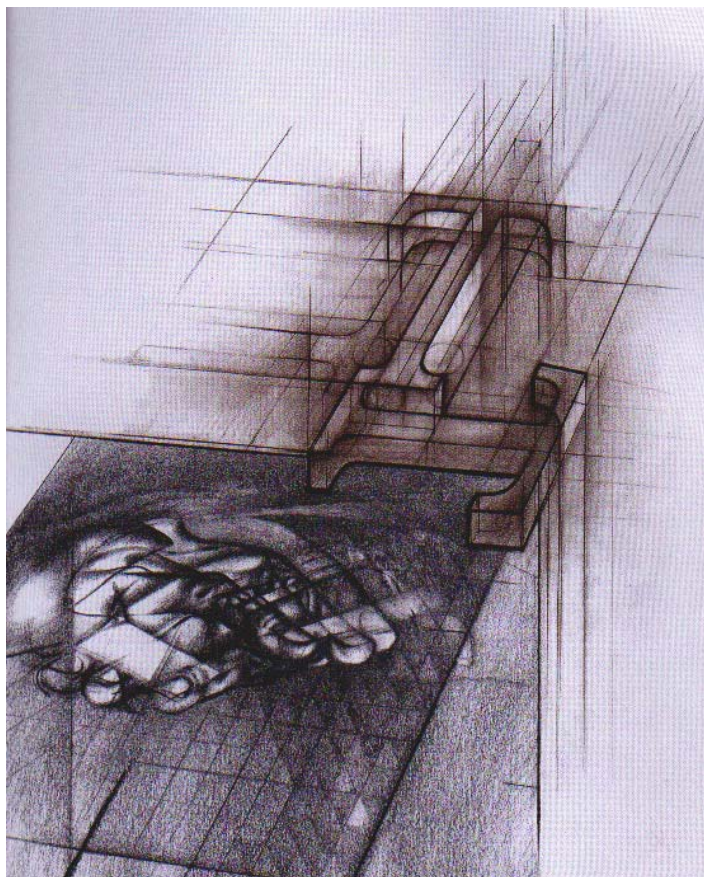
A decentralizáció és regionalizáció következménye mégis igen hamar lekerült a napirendről. Részben amiatt, hogy a román állam története fokozatosan az antidemokratikus uralmi technikák kifejlesztésének útjára került, részben azért, mert a bukaresti politikát mindig is félelemmel töltötték el a valós vagy feltételezett magyar és orosz revíziós igények, és az államrezon szempontjából igen veszedelmesnek tartott minden decentralizációt. Az erősen központosított állami irányítás és a Bukarestbe centralizált hatalom elve következeképp a román államstratégia legfontosabb követelményévé vált. Nemcsak a kommunista diktatúra idején, amely maga alapelveként fogadta el a centralizációt, hanem az 1989-es karácsonyi fordulatot követően is.

Mindazonáltal mintha mostanában megint szóhoz jutnának a húszas évek második felében elfojtott decentralizációs, regionalizációs elgondolások. Mircea Simirad, Iasi polgármestere nemrégiben létrehozta a Moldvaiak Pártját, és bejelentette, hogy Moldva a román államon belül autonómiára tart igényt. Most pedig a Pro Transilvania Alapítvány memoranduma Erdély és az erdélyiek számára kér önkormányzatot. A bukaresti politikusok és pártok (valamint az ortodox egyház méltóságai) természetesen azonnal ösztöztet zúdítottak a fiatal Sabin Gherman javaslataira. Ezek a javaslatok mindazonáltal ígéretesek: Románia demokratizálását és az erdélyi magyarság nagyobb szabadságát szolgálhatják. Következeképp tapintatos várakozással kell fordulnunk az

erdélyi román értelmiség regionális jövőt építő elgondolásaihoz, amelyek valószínűleg Románia európai integrációjának és minden bizonnyal az oly szükséges magyar-román kiengesztelődésnek és együttműködésnek az útját is egyengethetik.

A demokratikus politikai berendezkedés és az államszerkezetnek az a decentralizációja, amely figyelembe veszi a történelmi tekintetben meghatározott regionális különbségeket, egész Románia számára jótékony változásokat hozhat, mindenképpen közelebb viheti az országot az európai integrációban való elhelyezkedéshez. Románia ebben a tekintetben most, az ezredfordulón olyan útelágazáshoz került, amely választásra készteti: halad tovább az európai útirányon, következésképp felzárkózik a jólétben élő demokratikus nemzetek közé, avagy visszahátrál abba a politikai útvesztőbe, amelyben nem lehet konszolidálni sem a gazdasági életet, sem a politikai viszonyokat. Aztán jöhet egy újabb „bányászjárás”, amely elsöpri a demokratikus átalakulás eredményeit, és az ország visszasüllyed abba a kaotikus és despotikus világba, amelynek a politikai szótárban Balkán a neve.

„keringtem körülötted, világ”

ÁGH ISTVÁN: MIVÉ LETTÉL

„keringtem körülötted / világ, mint szárnyas angyal” – a mostani válogatott és új verseket tartalmazó kötet legelső darabjai közül a *Másnap* utolsó két sora ez. A lírai személyiség a maga helyzetét méri itt föl, észjárására, kedélyállapotára villant fényt. Pillanatnyi benyomást rögzít, ám ez az egyszeri érzés, hirtelen hangulat kitágul, magába foglalja az *én és a világ* viszonyát. Változatlan érvénnyel, hiszen e kapcsolatból a kezdetektől fogva máig hiányoznak a szilárd pontok: mintha a személyiségre nézve a nehézkedés törvénye érvényét vesztené volna, s helyette a súlytalansági állapot jellemezné. A támasz nélkülség, a szabad lebegés. A helyváltoztatás nyughatatlansága, a folytonos csapongás, a kiszámíthatatlan kavargás, a céltalan mozgás, az önkényes körben járás. Ágh István költészetének kép- és nyelvhasználatát, kifejezésmódját, szemléletét egyaránt meghatározza a címbeli metaforától elválaszthatatlan világlátás: az életnek a bolyongással való azonosíthatósága. A bolygó-lét.

Feltűnik már a szóhasználatban, aztán a mondatszerkesztésben is, hogy mennyi minden kapcsolódik e képzetkörhöz. Nem annyira főnevek, inkább igék, „imbolyog bőrom túlvilági sápadtsága, / homályból a fénybe, fényből a homályba” – így a *Fölriasztott reggelem*. S ugyanitt: „a szirmok bánatában koslatok egyre”; „...csak bolyongok, dülöngök oda-vissza, / réstől a résig, ajtót ajtóra nyitva”. A felnőtt ember otthontalanságát, számkivettségét éppen olyan igék fejezik ki, mint a gyermek, az ifjú tétova elégedetlenségét, tanácstalanságát. A városi életet, mint a paraszti világot egyformán minősítik. „idegenek a névtáblák, lakások, / kóválygok, mintha egy temetésre / túl korán jöttem volna” – a *Téli délelőtti Budán* nyomasztó hangulata alig különbözik a *Nyári vásár* zárlatának érzelmi állapotától: „s még el sem képzelik, / rajtuk lépek, ha velük dárídózom, / vettem tőlük, vagy eladtam nekik, / vagy csak közöttük kódorogtam otthon?” Nagyon lényeges jegyre, megkülönböztető sajátosságra mutat ez a pár sor: arra a vizionárius látásmódra, amelyik úgy rugaszkodik el a közvetlen látványi elemektől, hogy a hozzájuk való rugaszkodást is bejelenti, „változnak látványaim, / velük a hús, a vér / elveszti aranykorát” – fogalmazza meg, szinte programosan a *Napforduló*, a *Jó vagy?* című, 1977-es kötetből. Ugyanerről a felfogásról vall már egy korai vers is, a *Szívem alatt*, az 1965-ben kiadott *Szabad-e énekelni?* gyűjteményéből: „Látványát már

Nap Kiadó
Budapest, 1998
412 oldal, 1250,- Ft

alig látom. / Fájdalmát sose felejttem". A tárgyias leírások mellőzése, a képek láttatásában a mindennapi szemlélettől való merész eltérés nehezen lenne összeegyeztethető a lírai realizmus igényével. De *A szökevények* helyrajza is – „A reménység telepén / lődörgünk szabadnapokon” – elszakad a reális tapasztalatoktól, csakúgy, mint a hanvai pap sorsát megidéző *Az ősz Mihály*a nyitóképe – „Tompá Mihály lelke bolyong az ég / csalánsákjában, döfködi, háborgatja” – s magyarázó, tanulságösszegző trópusa: „...az ember / fia is hasonlatos a vaddisznóhoz, / csatangol, túr, rőfög, / orrával szurkálja a másikat”.

Csatangol, lődörög, kóborog, kóvályog, bolyong, imbolyog, koslat, dülöngél és így tovább – a versbeli én mozgásképzetéhez a helyváltoztatás még csak-csak hozzátartozik, a cél iránya, a cselekvés terve viszont már nem. Mintha önnön helyzetének metaforájaként valóban azt a súlytalansági állapotot fogadná el, amelyben kiegyenlíti egymást a nehézségi és a tehetetlenségi erő. A vonzásnak se, de a taszításnak se lehet tartós az uralma. E költészet szemléleti jellegzetességeit kiemelve két – egymásba kapcsolódó – témakör is érzékelteti ezt. Az egyik: a szülőfalu, a gyermekkor színtere. A másik: az otthon elhagyása, kirepülés a családi fészekből; az életformaváltás akarata. Az utóbbiból teljesen hiányoznak az érvényesülés elégedett hangjai, az anyagi és szellemi gazdagodás meleg színei. De a kiemelkedés tényeinek rögzítése, tárgyilagos lajstromozása is elmarad, holott Agh István egész líráját áthatja a felemelkedés legendája, a szállás, szárnyalás titka, reménye – talán nincs is más költőnk, aki hozzá hasonló *megszállottsággal* fordulna a repülés (korábban inkább a magasba ívelés, újabban a mélybe hullás) metaforáihoz. Az *Emberek éltek itt*, az 1991-ben megjelent könyv találó önjellemzése szerint „a szív ábrándja költöző madár”

(*Után*). Legalább ennyire szembeütő azonban, ami Agh István szemléletét ugyancsak erősen megkülönbözteti közeli barátaiktól, a *Hetek* néven ismert csoportosulástól, de a nemzedéktársain túl főleg a példaképnek tekintett elődökétől s tágabbban a népi irodalom képviselőitől is: a falu, a paraszti környezet egyáltalán nem megtartó hely, nem forrása vagy megsokszorozója az innen vétetett személyiség erejének. Nincsenek meghitt, melengető hangulatai. Annál inkább riaszt nevetséges és ijesztő, torz és furcsa jeleivel, jelenségeivel. Kotlóként hortyogó kofákkal, idióta meccsekre fogadó férfiakkal, „eltaknyult cukrát” le-föl sandítva törülő gyerekekkel (*Nyári vásár*). A nyomort őrző buta ebekkel, a penésszel meszelt vakablakokkal, sárral és pocsolyákkal azonosított faluról mintha az utolsó ítélet fogalmazódna. *Utószó* – hirdeti a költemény címe is az összegzés szándékát: a beszélő véglegesen lezártnak nyilvánítja az itt leélt életét. „...három napra jöttem, éppen elég” – szólal meg az a hazalátogató, aki az otthon jó ízeit, a családi, baráti meghittség örömét sem érzi. A csizmáról a „zsíros közöny” jut eszébe, a mezőről, hogy „hírhedt kerékkötő”, de a kertek sem adnak jó gyümölcsöt – békés boldogságnak, derűs érzelemnek nyoma sincs. Dehogy szépítene, dehogy eszményítene – torzít inkább. Még a szándékos stiláris hibával is, amikor a „hizlal” igéjéhez kapcsolja a barmokat meg a pénzt, és amikor vásárra dobott ifjúságról beszél. Azt is inkább az értetlen csodálkozás, a távolságtartó számvetés, nem pedig a meghatódottság, az együttérzés mondatja vele, hogy „Mégis laknak erre, mégis haza” – hiszen épp a vers csatánója mutatja, mennyire hiányzik a beszélőből a belátás képessége, mennyire híján van még az elváláskor, a távozáskor is a méltányoló szavaknak: „szégyenkezem, / meglőgni lehet csak, búcsúzni nem”. Nemhogy a tiszteletadás gesztusával sietne megteremteni az ünnepélyesség légkörét,

még annyi fáradságot sem vesz, hogy elköszönjön. Tovább áll, mert vagy eleve távoli a szemlélete, vagy mert irdatlan messzeségek delejezik, messzi remények bővölik. Azt hamar regisztrálja ugyan, hogy a jövődőt, „mint gyönyörű szindarabot” csupán csak megtanulta (*Szívem alatt*), ám a metaforák, hasonlatok egy ideig még őrzik a politikai propaganda nyomait. A falu és a város szembeállításának szocialista szólamai szokványos képekhez vezetnek. A különbségeket érzékeltetik az egyik oldalon a csöpp ablakokkal pislogó szobák, nyulas mezők, a másikon viszont a „szép életért csapódó indulat”-hoz való fohászkodás, hogy ez emeljen meleg palotát a kolóniák helyébe (*Kőbánya*). „Megújulunk majd, akár az ország” – állítja az a vers, amelyik az ígéretek egy részét már a címében visszaveszi: *Mások ez a május*. Az első kötet címévé emelt vers, a *Szabad-e énekelni?* kérdője is a „szép romlatlan álm” valóra válását – sőt, valóra váltatását – féli, s hívó szavától – „isteni gépek, ti jöjjetek!” – azt reméli, megéri, „ha majd másképpen virrad a dombok mögül”, ha majd nem az „ősi kínok vigyorát” kell látnia. A szülőfalu rajzán ismét csak olyan vonás ez, ami a későbbiek során is mindig éles, határozott marad: a paraszti életformával, az életminőséggel sohasem képes megbékélni. Bármennyire is sirathatja a gyermekkori tájat, és bármennyire is biztathatja az emlékeit, „a menny talpfáin vágattok tovább” – ahogy a *Rézerdő* (1968) nagy vallomásverse, a *Harangszó a tengerészért* monológjai mondják, hiába szereti a biciklis vadvizek vidékét, hiába ismer a határban minden útelágazást, faformát, madárfészket, ha a maga helyét nem találja az emberek között. „A tenyér, itt mint a tarló / szúr, hogy fáj a kézfogás. / Idegen, irigy, gyanakvó, / kinek szíve, vágya más” – az éneklés, az írás (szellemi) munkáját a kétkezi (fizikai) munkával egyenrangúsítani óhajtó költeményen túl jónéhány

láttatja még a nyomorúságos tengődés, az elsüllyedés, a talentum elemésztese mocsarának a vidéket. Hazamenni nem több a reménynél, hogy „karunkkal bekeríthető otthonra lelünk talán”, a szülőházon, az édesanyán és az édesapán kívül azonban annyira idegen minden és mindenki, hogy – a bátyjának ajánlott beszédes című vers, a *Szülőházánkra vall* szerint is – csak szégyenkeznek, „hányingeresen, mint a másnaposak.”

Ez a szülőhaza-kép már halvány tónusaiban se hasonlít a lehetséges mintáira. Hiányzik belőle *A föl-földobott kő* szomorúan is rendíthetetlen hűsége, a sorsszerű azonosulásnak szinte törvényszerű, „akaratlan” akarata. A közvetlenebb példával (*A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából*) pedig mintha még gúnyolódna is kicsinyt: „ki vágyakozna szarvasokra, / mikor késik a villamos”. Az idézet az 1971-es kötet hatalmas kompozíciójából való: *A tündér megkötözésében* a tizenhét részes *Fejem fölé* máskülönben is a keserű számvetés verse. A „lakatlan-lakatlan” létezése, a tétovasága és a hazátlansága, amikor a lírai én nem csupán elhidegül a társaitól, hanem egyenesen *kihidegedik* közülük, mert akkora, mindennél „iszonyúbb szakadék” hasadt benne, hogy szédül. Hogy tériszonya csúcsáról megint „hányingeresen” tekint maga elé, ez vallana igazán a szülőhazára, s nem mikor csupán a faluját látta. Megváltatlan népet vízionál, hazudott idillt, törpékkel tapintatosan dicsértetett nappalokat – s hogy „sodródó bálnadögön / mindenki egyféle sózott hússal él”. A visszataszító, riasztó látomást a záró rész a „földbemélyülő életem” józan távlataival cseréli föl, mintegy annak igazolásaként is, amit a szerelemre és a halálra vonatkoztatottan a kezdő rész állított: „csak nyálból, csontból terem oltalom”. „...istenem, hol csavargok én?” – szakadt ki már a legelején a kérdés az önön helyzetére rádöbbenő személyiségből. Hogy a szarvassá változás képze- te na-

gyon is közel van ehhez a világhoz, az is bizonyíthatja, ahogy a fiú és az anya a „tüskés” korhoz való alkalmazkodás új jelszavát hangoztatva biztatják egymást: „vérezzünk, védekezzünk!” Nincs szükség a tékozló fiú misztériumára ahhoz, hogy a körülmények elégikus hangoltságú, a maga kétségeit a kérdések özönével el-sorjáztató beszélője felismerje, „előttem és hátam mögött ugyanaz a világ”. Oltalmat mégis egyedül a szülők, az apa és az anya nyújthatnak – s nem a haza, az „ékszerdoboz-külsejű” fővárosával, ahol az a felemás érzés foghatja el, hogy ugyanúgy az idegenek kenyerét eszi s az idegenek italát issza, mintha falujában volna (*Hazám*). De ugyancsak otthon érezheti magát, a karácsonyi kántálás „szabad-e énekelni?” kérdését a városi hétköznapiak gyakorlatias kíváncsiságára fordítva át. „Rossz véleményekkel lehetnek rólam az emberek erre-felé” – indul a *Helyzetrajz tanulsággal*, semmivel sem mutatva különbséget azt a közeget, amelyik (az önironikusan megjelenített, „állandóan a levegőbe” bámoló, újságot forgató) írástudóra mint valami naplopóra tekint. Az alkotás, az írás jelentőségéhez, szerepéhez megjegyzéseket fűzőt egyáltalán nem tölti el semmiféle elégedettség, az élet értelmének megtalálásához itt is kevés fogódzót kap.

Ritka, amikor úgy kifényesednének a szavai, amikor annyira kedvét leli az előadásban, hogy egy szuszra mondja el, ami megbabonázta. Hogy élmény volt-e az, közvetlen, tapinthatóan valóságos, vagy csupán a képzelet szülötte, rebbegő szeme káprázata csak (egy másik költemény, a kötetcím-adó *Keseredik a föld héja* érzékeny kifejezésével) – a *Felejtetetlen* mindezt nem fedi el. Emlékezetesen szép darabja Ágh István lírájának, szerelmes versként is értelmezhető, de ars poeticának is, az utolsó sorai alapján: „én teremtettem, bennem létezik, / megunhatatlan és felejtetetlen”. Ezen a pályán azonban roppant illékony az ilyen öröm. Ahogy a *Rézerdő*

(1968) első verse, az *Új év* záródik, az tágabb érvényű: „a lombhullató fákat örökzöldre bűvölő ének mögött” korán fel-sejlik „a veszendő ember arca”. Korán jön a felismerés, hogy mennyi a hazudós íge, hogy sok a „megragott vers”, számolatlanok a „másnapos ódák” (*Lom*). És hogy örültnek kell lenni az énekléshez (*Őszi dátumok*), hisz ki tudja – kérdezi az 1973-as kötet, a *Jóslatok az újszülöttnak* azonos című verse is –, mire való a dal, a vallo-más. Mire való, ha egy, a szabadságról, egyenlőségről, az emberi élet kiteljesedéséről szónokló korban „a jászakhoz állító kötetek már láthatók” (*Napforduló*). Hiába idézi Ady, az utolsó „árpádházi király, / utolsó költő” alakját és életéből, „ahogy vonata Párizsba visz, / aláveti magát Latinovits” (*Az ő nagy barna szemében*) – a hetvenes évek verseit legfeljebb annyi melegség, hév járja át, amennyit a művész-elődök, barátok példái fűtenek. *Keseredik a föld héja* – summázza a nyolcvanas évek közepén egy könyve is, benne a *Magyar Katalin*, amelyik egyszerre emlék- és ellen-vers. Miközben tiszteleg a „ballonkabátok ősze”, 1956 októbere mártírjának, „első lelőtt” szerelmének emléke előtt, aközben tiszteletlenül felel József Attila egyfél-sorával. A programja emelkedett „Jöjj el, szabadság...” helyett a jelszava: „Tűnj el, szabadság!”. Nem azt kiáltja, hogy *Levegőt!*, hanem hogy a szabadság ragályos halála „öröklődik, akár a vérba”. Súlyos ítéleteit, tragikus látomásait „kelekótya hírek”, groteszk pillanatok versbe szedésével, vidámkodó, semmint vidám versezettekkel ellenpontozza (*Vakmargitka, Első nyár Elvira nélkül*). Ahogy a témák, úgy jelentéktelenednek a költemények is – fűzi hozzá a számára érdektelen idézethez, hogy: „Költő, szeresd a legyeket!” (*Egy Babilon-sor megfejtése*). Kiürült tollai, poros obsitosai ágaskodását észleli (*üres tollaim*), hogy aztán egy erdélyi úti élmény szinte megtagadtassa vele önnön múltját, csupa haszontalanságnak, gyanúnak, idegennek

és felelhetőnek láttassa minden munkáját, de a másokét se különben. Vissza kell fordulni az örömmek! – kiált fel, észlelvén, hogy körülötte feltűnő az „agyidegbénulás a perc- és helytudatban” (*A Békás szoroban*). Az egyre szaporodó önértelmező versek közül az Ágh-líra karakterét is jól jellemzi a *Napló és tulipánból* (1987) a *Nyár, darázssal*. Nemcsak arra jó példa ez, hogy az évek múltával a reflexiók, töprengések, meditációk mind kevésbé szorúlnak rá közvetlen látványi elemekre, hanem arra is, hogy a költőt nem hagyják érintetlenül a vallomások költészetével, az élménylírával, a képviselői elvvel kapcsolatos újmódi vádaskodások. „...a szemem / becukva átúszom a lét / bársonyos oldalára, hol / virágokká feledkezem” – adja át magát a lírai személyiség, szinte kihívó merészséggel, egyszer a személytelen (vagy éppen több alakú) növényi létezés örömeinek, máskor pedig az állati létezés megfoghatatlan rejtélyeinek, csodáinak: „úgy, // ahogy e makacs darazsat / látom, a fejemnél köröz, / szüköl, háborog, idecsap, / mintha valaki néhai // nyelvén akarna mondani / valami fontos-biztosat, / s nem tudhatom meg sohasem, / kicsoda s mivel bízta meg?” A beszédnek, a költői megszólalásnak ez a titka, ez az önelvűség és öncélúság mégis menedéknek mutatkozik. Kárpótlásnak, ha eszébe jut „az írás régi hatalma, / mostani harmadosztálya”, s ha restellené, hogy nem áll ki versenyezni szakmája „futópályáira”, annál szívesebben természetene dinnyét, piacozna (*Munkanap*). Az írás mint mesterség, a vers mint megmunkálendő tárgy – ez a (poszt)modern gondolat csakúgy foglalkoztatja, mint újra meg újra: az *Ének a vakvilágba*, ének valakiért, valahol. *Melegző a magasban* – hív elő, utalásosan tán egy Nagy László- és egy Illyés-költeményt is az életképién valószerű vers, hogy mégis inkább az alkotásra (és a fogadtatásra) vonatkozó keserű tapasztalatok összegzésével tűnjék ki. „...aki hason-

latokba téved, nevetségessé válik / az összezavart idő csapdájában (...) / anyanyelve elégtelen az érthető beszédhez, / ha más az előélete, észjárását megalázza / az utódok önbizalma, nem fogja föl, / hogy vesztese lett saját tulajdonának, / s mivére ez a kedéllyel röpdöső otthonosság?”

Számonkérése annál keményebb, minél inkább az elmúlás, a lehullás képzetével, minél inkább a halál misztériumával kapcsolódik össze e költészet alapmetaforája, a szárnyalás, repülés. Őrzi, persze, a keresztény hitből a test és lélek elválásának gondolatát is; a mennybe szállását, a magasba, égbe emelkedését – de nyomatékosabb és gyakoribb, hogy az emberi létet a természeti létezés részének, az örök körforgás egy pillanatának tudva vet számot a pusztulással. „Kimúlni madáregyszerűséggel, mikor úgy esnek / ki az égből, akár a koravén falevél!” – a *Nyárfádat nézem* óhajta azé a lírai éné, aki – ahogy a *Kedves D!*-ben tréfálkozik – gyakran átengedi magán a múlandóságot. Gyakran emeli föl, képzeletben – mert „csak a képzelet emléke múlhatatlan”, ahogy a mostani kötet legutolsó darabja, búcsúverse, az *Újesztendei várakozás* állítja – ama koponyát, a csontig kopárodás jelét, jelvényét. Beszédes, hogy az elmúláshoz szinte szó szerint ugyanazokat a fogalmakat kapcsolja, mint amilyenekkel a falu elmaradottságát illette: „S egyszer csak koponyánk fölött meglátunk egy kínos vigyort” – jósolja *Az utolsó hónap ünnepei* záró sora. Olyan hűvösen, tárgyilagosan, mintha a „földbe foszlott fej”-et nem is a fekete humor nevezné a „végső tökéletesség” mintájának (*Interjú Kondor Bélával*). S mintha az önnön végességének tudata csakugyan csendes derűvel töltené el, játékos kedvét növelné, messze az önsajnálát borongós hangulataitól. *Megmondanád az öregség kezdetét?* – mókázik egy verscím is. Ugy mutatja, maga se tudja a választ, sejti csupán: „olyat gondolok,

amit elfelejtek / mintsem eszembe jutna fölösleges nivoltom” Szinte már vidám életkép jelenetezi azt is, ahogy a *Nem az a régi* beszélője sajgó hipochondriájában úgy válogatja a (vég)tagjait, akár a krumpelit, „ez még eláll, emezt a féreg rágtá”. Szelíd, szemérmes a számvetés, hogy a „szív s más szervek is / ráhangolódnak létük panasztalan, / legeslegbelül síró szólamára” (*Ősz s tél között*). Nem így a gyászversei, az apa, majd az anya halála után írt költemények, siratók: éppen az árulkodik a fájdalom súlyáról, mélységéről, hogy bennük sem gáttalanul ömlik a panasz, hanem a forma kényszere szab medret neki. A hagyományos poétikai eszközök, a rím, a ritmus kötöttségeit többnyire a szabadvers kötetlen lehetőségeivel felerősíti, szójátékokkal és szófacsarásokkal, meghökkentő, bizarr kifejezésekkel is szívesen élő Ágh-líra a szülősiratókban visszatér a magyar költészet klasszikus hagyományaihoz, a tagoló vershez akár, de a dal egyszerűségéhez is. „Béla-apám-Magyarország / sehonnai nem-mennyország / (...) / most már virágnyalomban / lomb a földre ömlött lombban / magavágta diófában / oszlik testamentumában” – búcsúztat a *Családi csonka-kör*, a búcsúzó érzelmi gazdagságát tanúsítva. Azt a ragaszkodást, a szeretetnek azt a meghittségét, amelyik a fájdalmat évődéssel, bizalmaskodással leplezi: „Vén paraszt, veled veszett / ház, szerszám, kutya, ló. / Jelennek lelkifurdalása, / jövőnek hiábavaló” (*Apám órája*). „mellettem, királynak királyné lehajtja fejét Nagy Istvánné” – emeli a ragaszkodó szeretet trónusára az anya alakját a *Békes-*

séget! című költemény, hogy aztán szinte krónikás hűséggel, hitelességgel számoljon be arról (*Porció fogytán*), ahogy „a leltár / azzal bővül ami nincs már / csak a titkos / írással rótt vég a biztos”. A földművest megműveli a föld: a föld a dolgát micsoda szorgalommal hajtja végre, „megint együtt szólíthatom őket, / mint a szülőföldi anyaföldet” – a veszteségtudat általános igazságokhoz, bölcs mondásokhoz menekül, szentenciákban fogalmazza meg magát. Ágh István kései költészetében mintha kevésbé gyűrűzne, villogna, bukdosna az a világ, amelyiknek a képeit már a *Harangszó a tengerészért* is egymásba átűnve, egymásra vetülve láttatta. Mintha kevésbé kerítené körül a múltja minden helyét, kevésbé csapkodná körbe, kevésbé ömlene át emlékein. Lehet, nem azért, mert formailag fegyelmezettebb lett, vagy mert képhasználatában egyszerűsödött – bár ilyen jelek is vannak.

Talán a *Pannon tengerfenék* adja a tömör választ. Az axiomatikus érvényűt. Hogy a magány, a fölöslegességtudat, a személyiségre rátörő menekülésvágy ellenében, a „szakad egem vakolata / elindulnék valahová” tanácstalanságában (*Szenteste*) van valami, még a mások által halottnak, érvényteleneknek és érdekteleneknek tekintett emlékek száműzése után is: „talán ez a lángoló galagonyás az örökségem, / meg a szülői sír, kőbe rótt nevek aláfordított, / eleven történetével”.

Márkus Béla

Kovács István: A gyermekkor tündöklete

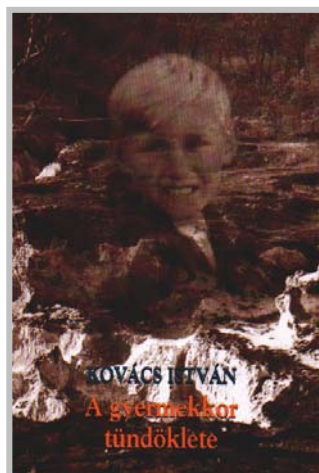
Szent Ágoston gyónásától (*Vallomások*) Kassák Lajos *Egy ember élete* című zseniális, realista regényként is fölfogható *fölemelkedés-történetéig*, nem szólva Jean-Paul Sartre különleges hangulatú, a gyermekkorban fogant örökös lázadásáról (*A szavak*), az önéletírásnak számtalan válfaja van. Egy kissé leegyszerűsítve: legyen napló-forma vagy regény, ezekben a művekben a „dokumentum-értékű” írói (szociográfusi?) megformáltság, a gyakran fikciós történetté emelkedő valóság mit sem ér, ha az egész nem irányítja – majd műalkotásként nem fogja keretbe – a *confessio*-jelleg. Az igazmondás, az önmagunkba való minél mélyebb *ásás* szépséges gyötrelme?

Inkább, ahogy a vallomás *megteremt* az elbeszélés hitelét. S ebből a szempontból az irodalmi mű formáját nem ismerő naiv parasztember, a *Vadon nőtt gyöngyvirágban* emlékező Tamási Gáspár és az író-filozófus, Jean-Paul Sartre egymással rokon alkotó. Bár Farkaslaka sohasem költözhetik Párizsba, talán csak az írófivért jellemző „ész és bűbáj” mérkőzhetik az egzisztencializmussal, az önéletírások

hitelét tekintve nagyon is szomszéd-várad. Azzá teszi őket a *szenvedély* – a természet, illetve a polgári lét elleni lázadás – intenzitása, a megélt s ábrázolt világ feszültségeit *belső feszültséggé* avató gyónó-káromkodó igazmondás.

(*A helyszín mint médium*) *A gyermekkor tündöklete* akarva-akaratlan Kosztolányira emlékeztető *írói cím*. Költői aurája van, ami a visszahozhatatlan varázslatát juttatja eszünkbe. Csakhogy a jégcsákány alatti *felület* is tündöklök. Magyarán, a fényes hasadás csak első érzékelés: a tömbök kettéválását s a darabokat, szilánkokat kísérő villódzás valaminő *dráma* illúzióját kelti. Hiába a régmúlt mint fölfénylő, csaknem ötszáz éves nyelvemlék tisztasága, érzékletessége – „es o capui tindoclic, es fenlic dragalatos nomos gongocel” (1513) –, a közelmúlt szavainak „etimológiáját” a korra ráarakódó megannyi *kóros* (történelmi) emlék is adja. Kovács István esetében például a háború, illetve az abban elveszített *apa hiánya*. Egy nemzedék – az *Elérhetetlen föld* költői (Kovács István, Utassy József) mellett nevezetesen Bella István – szenvedte ezt a mindmáig fájó hősi halált s egyben *személyes* veszteséget. Kovács első kötetének címadó verse, a *Havon forgó ég* – érezzük-e eme furcsa *tündökleletet?* – épp a gyermekkort *bevezető* tragikus élmény rögzíti: „Vár jel-telen homlokú apám. / Hogy könnyebben megtaláljam, / tüzet gyújt a zubbo-nyában. // Csak egyensúlyom veszttem el, / ha egyszer partot érek, / szememben hordom halálát / a havon forgó égnek”.

Ebben a metaforikus világban, amelyben a „meztelen nyár” akár *lángvert ka-*

Kortárs Kiadó
Budapest, 1998
152 oldal

tona is lehet – még akkor is, ha többé-kevésbé szerelmesversről van szó –, a szavak megdideregnek, s az így óhatatlanul nyelvbilincsként is funkcionáló megfeszítettség-érzet baljós jövőt sugall. Még a fölvetett *Tamási Aron*-maszk sem tudja elfedni – jóllehet a vers gyöngébb befejezése ennek ellentmond –, hogy *mindig* „zuhanni készülő [a] madár”, és „csőrében fekete [a] gyöngy”. Ám a *Havon forgó ég* (1973) című kötet nem csupán az életrajzot alapozó *feketékkel* kapcsolható *A gyermekkor tündöklétéhez*, hanem az utószóként *elgazító* – versmagyarázó? – *Korai önéletrajz* szerepeltetésével is.

Ez a több mint negyedszázaddal előtti szöveg lesz az új prózakötet – lírai hangoltságú önéletrajz – első fejezete. Meglepetésként? Meglepetésként bizony, hiszen az ilyen hosszú vajúdnak nem mindig van meg az eredménye. Az írói tanácsalanság a késelelem oka – az elhúzódozó „szüzesség” bátortalanságra vall –, vagy a prózaírás pótlékként megélt Stachura-verspróza-regény (*Szekercelárma*) leleményes líra-zenéjével kielégült fordítói öröm?

Akárhogy is alakult, bármily nagy időközökkel született is meg az önmagát az ártatlanság korába visszaálmodó, a *szürke* kort karakteres színekkel ecsetelő író önvallomása, *A gyermekkor tündöklése* unikum. Korrajz és legszemélyesebb jellegű vallomás. Mindvégig a *nyelvkereső izgalom* hatja át arra a helyzetre, a groteszknél is groteszkebb – ám *bőrsinek* föltüntetett – korvalóságra kellett az írónak *igaz* szavakat találni. Az egész ez a kontraszt feszíti. Meg a nézőpont váltogatása: a gyermekfejjel megélt (mostanra vonatkoztatva nyilván visszastilizált) helyzetet a hűvösen-pontos, ám a lírai hangulatú mondat körén belül maradt narrátor (a felnőttfejjel józan én) „értelmezi”. (Csak nagy ritkán gondolom, hogy az ötvenes éveket *bájjal* kicsúfoló *gyermekszáj* utólagos felnőtt-kommentár.)

A nézőpont váltogatása? Hogy egyértelműbb legyen a két „stilizációs” szerep, nem árt azonnal leszögezni: a véletlen hozta – mutatis mutandis – *Varázshegy*-gyel szembeni *varázsvölgyet*: az Állami Fodor József Szanatórium zárt, a beteg társadalomnak itt esszenciaként megjelenő különleges világát – furcsa egzisztenciájú, „kitoloncolt”, pontosabban: ebbe a föltörhetetlen burokba kényszerített embereit – az *ítélkező* gyermek, a korai gyermekiségében *megzavart* koravén lurkó teszi görcsű alá. A felnőtt író csak asszisztál ehhez a vizsgálathoz. Szinte naivnak kell tettetnie magát, hogy a „cselekmény” utáni évtizedek alatt megszerzett tudás/tapasztalat – mely nyomán sokkal *keményebb*, kérlelhetetlenebb volna az ítékezés – ne vevődjék észre. (Csupán sodortatja magát a „gyermekszem” által.)

Iskola a határon? Szanatórium a főváros határában! A kórossá betegedett világ betegeinek, és az őket kiszolgáló – az intézetet működtető – „betegeknek” (alig érződik itt a fölé- és alárendeltségi viszony) összefűrt együttese. Mikrovilág – „különcökkel”, a politika által feje tetejére állított, a Rákosi-rendszert s annak összes jogfosztását megszenvedő alakokkal. Ebben a *tüdőbeteg klímában* mindenki veszélyeztetve van. Mindenki menekült. A több – nyolc! – nyelvet beszélő portás éppúgy, mint a visszaemlékező főhős, István faluról Pestre szökött csodaszép édesanyja, aki telefonkezelőként teremti elő a mindennapit magához vett gyermekének.

Fontos a *korai önéletrajz* indítólökése, a nagymama falusi környezetének, valamint a gyermeket is próbára tevő *szeretetteljes ridegség* ábrázolása. S nemkülönben fontosak a hétvégeket bearanyozó érdi (rokoni) kiruccanások szemnyitogató „furcsaságai” (ti. az asztalnál vitázva együtt ebédel a valahai Horthy-csendőr mostohanagyapa és a néphatalomnak rendőrként is biztos őre, a nagybácsi). Ám mindennél lényegesebb a társadalmi hierarchiát, az

iszonytató félelemmel vegyes zavarodottságot, az orvos – beteg, felnőtt – gyermek, Nevelő pajtás – tanuló, ideológiailag képzett – megbízhatatlan stb. viszonyt látleletként fölmutató szanatórium-rajzolatok mikroszkopikus pontossága. Vicchez közeli félrehallások, anekdotikus, a politikai-történelmi helyzetet megfricskázó történetek, az emberiség-boldogító *generallisszimusok* fullánkkal teli kifigurázásai – mind-mind arra hivatottak, hogy tükrözzék a gyermek-ítélkező *egészséges*, a mű tárgyával szembeni *fölnyét*.

A *gyermekkor tündökle*tében a jól megválasztott (?), a véletlenszerűséget reálíaként – megannyi, a korra fölöttébb jellemző valóság-szeletként – tükröző szanatórium-helyszínek (a porta éppúgy, mint a valahai kápolna sekrestyéjéből átalakított lakás) az író-költő alias kisgyermek számára médiumként szolgálnak. Egy „láthatatlan”, érthetetlen, csak bántásaiban-gyötretéseiben valós világot közvetítenek. És ezt az élményt – a gyermekfőt is állásfoglalásra készítetű, a kommunizmus mitológiája elleni hadakozást – kell átadnia figyelmeztető mementóként, jobb korok vélhetően szerencsésebb nemzedékeinek. Ez az utolérhetetlen *szellemjáték*, amely által a legnagyobb homályban és ködben is kikerülhető a fürge *harckocsizóra* leselkedő számtalan tankcsapda, Kovács Istvánt arra képesíti, hogy fejlődésregénynek álcázott *korai önéletrajzában* egy *magatartás-modellt* valósítson meg. Ez két dátumon nyugszik: az ötvenes évek-beli – bár humorra/fekete humorral nemegyszer legyőzött – halált az *1956-os születés*, a levert forradalom ellenére is a megdicsőülés követi. Hogy van valami plebejus, Illyésre emlékeztető „paraszti” ráartóság ebben az emlékezésfolyamban, az az *otthon* kisu-gárzó hatásában is tetten érhető. Ha jól olvastunk, az ide-oda cikázások ellenére is megvalósuló, sőt izgalmat keltő szerkezeti rend mellett ez a nemzedéki *kiegyenesedés* az önéletírás legfőbb hozadéka.

(*A nyelv mint médium*) Hangozzék bármilyen furcsán, nem a szerkezet, nem az emlékezőtechnika, nem a gyermek-maszkot megfényesítő – hitelesítő – narrátor „kitekintései”, nem a már-már kultikussá növvő kalandozás eseményei stb. jellemzik legfőképpen – persze azok is! – *A gyermekkor tündökle*tét, hanem az egész *működtető* nyelv. A humoros, a táj (és a paraszti környezet) ízeiben élő? A metaforikus, a rövid, ám költői sűrítettségében lélekrajzi elemeket is rejtő, gyakran kihagyásos mondat? Mindent összevetve, ahogyan az író – fokozatos tágitással – az anyanyelv első szavainak a *félelmétől* eljut az évtizedek alatt érlelt téma – végső soron a *szegénység* mint gyermekkori önarc-kép – sokszínű (a szenvedés tereit is *színnel* láttató) kibontásához, úgy válik egyértelművé a személyes sors és társadalom egymásra montírozásában jelentkező, tárggyal szembeni alázata.

Persze ennek a „fontolva haladásnak”, még ha alig észlelhetni is a szövegen, „vesztése” ugyancsak van. Leginkább avval, hogy az alapjában költői indíttatású, de többé-kevésbé a „krónikaíróra” jellemző elbeszélői modor – ami egyben plaszticitásról tanúskodó, fölnyenes nyelvkezelésre valló megjelenítő erő – némelykor elbizonytalanodik, s ilyenkor a felnőtt költőre sohasem jellemzően!) túlszillámlik a mondat.

Példámat a túl szemérmes, a szexualitás legkisebb jelétől is ódzkodó (azt magábafojtó?) gyermek hirtelen „megvilágosodásából” veszem. A *néprádió* iránti kíváncsiság – „addigi életemnek ez volt a legnagyobb csodája” – vitte a kis lurkót, anyjával egyetemben, az egyik nővérke szobájába. S mikor az éjszakás műszak előtt ágyában pihenő hölgy, hogy elnyomja cigarettáját, hirtelen megfordult, a paplan alól kivillant anyaszült meztelensége. Ez a – hacsak egyetlen pillanatra is készen kapott – gyönyör miféle érzéseket szült a szemlélőben? „Furcsa lüktetés iramlott

végig bennem; a napfelkelte paraszat evő, tüzes paripái.” Az utólagos, nyilván a felnőtt író *képimádatából* eredeztethető „stilizáció” nem csupán azért rossz, mert költőisége sekélyes, hanem azért is, mert szinte agyonüti a rákövetkező – a gyermek vágyát *híven* tükröző – mondatot („Szerettem volna én is a vőlegénye lenni”).

Igaztalan volnék, amikor *A gyermekkor tündöklete* szereplőit – nem túl sok van belőlük – megemlítem? Lehetséges. De evvel az oldallal szemben ott a kikezdehetetlen tisztaság, talán még erősebben észlelhető az alakrajzot egyetlen mondatba sűrítő nyelvi lelemény (a süteményt elcsóró nagymamáról: „Hogy a rosseb egye meg a béledet, mér etted meg, mamám?!”). S végül, de nem utolsósorban a gyermek logikája szerint számtalanszor megvillanó humor („Miért ne lehetne vízdomb, ha van hullámhegy?”).

Az ötvenes éveknek ezt a furcsa, *égi és földi* alakokat egyként megörökítő „bestiáriumát”, amelyben a jó emberek tetteivel kiűzetik a gonosz, a szűkebb és tágabb családi tabló köré épült történelmet, új szereplők, új helyszínek, új idők, friss alakok (és alakoskodók) bevonásával tovább kellene szélesíteni. Természetesen vágyálmomat rögzítettem; annak ellenére, hogy magam is alig hiszek a *kész egész* folytathatóságában. Miért? Erre – vagyis a válasz megkísérlése miatt – hadd hívjam segítségül az önéletírást mint műfajt mo-

nografikus bőséggel elemző Szávai Jánost. „A gyermekkor az emberi személyiség fejlődésében játszott döntő szerepét a leg szélsőségesebb módon Jean-Paul Sartre önéletrajza, *A szavak* emeli ki, amelynek többször is ígért folytatása úgy látszik, már sohasem készül el; nem törődve a sürgető tanácsokkal, Sartre nyilván úgy ítélte meg, hogy a jelen (a könyv megírásának jelene) és a régmúlt összevetése tökéletesen megadta a választ arra a kérdésre, amely könyve megírásának kiváltó oka volt: miért lett író – és csak író – a polgárfiókából. A régmúlt már mindent eldöntött, s a régmúlt és a jelen közti átmeneti időszak leírása nem volna más, mint szószaporítás, minőségileg semmi újat nem tenne hozzá *A szavak* nyomán kialakult Sartre-képhez.”

Kovács István természetesen nem [nagy]polgárfióka, s a kommunista-beütés is hiányzik belőle. Irdatlan szegénységgel viselő gyermekkorát – hiszen nemzedékét ez a nyomorúság is jellemzi – *meg kellett* írnia. Nem hivatkozásból, nem azért, hogy más jellegű, a gyermekkorukat szerencsésebb nézőpontból közelítő írók műveit netán elhomályosítsa. Hát akkor miért? *Önbecsülésből*. A folytathatóság meg – cáfoljon rám! – legyen a saját gondja!

Szokolczy Lajos

Távlat és küldetés

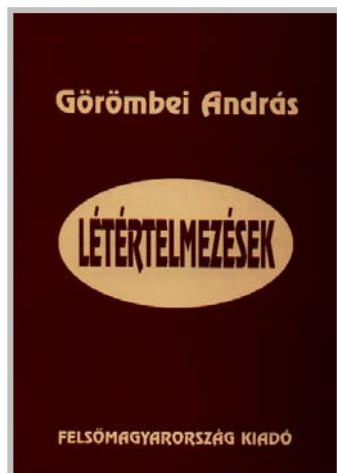
GÖRÖMBEI ANDRÁS: LÉTÉRTELMEZÉSEK

Három részre osztotta új gyűjteményes kötetének írásait Görömbei András. A könyv három nagy fejezete közül a tanulmányokat összegyűjtő, címadó ciklus került az élre; a záró fejezet a szerző irodalomfelfogását árnyaltan körülíró, polemikus-dialogikus előadásainak szerkesztett szövegét tartalmazza. A középső fejezetet a kisebb terjedelmű írások, kritikák alkotják. Az egyes életműveket több írásban is elemző csoportok közül a szaktudományos céllal íródott tanulmány mindig megelőzi az ismeretterjesztő szándékkal, tágabb olvasókörnek készült eszszéket. E szerkezetből kiindulva logikus a következtetés: Görömbei András írásai-
ban mindig hangsúlyos szerepe van a kezdő és záró mondat(ok)nak.

„Egy költő műve azzal, hogy itt hagyta, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie» – írta Németh László Ady halálának huszonötödik évfordulóján.” Ezek a sorok vezetik be a *Létértelmezéseket*. Az első két mondat rögtön idézet: mintha csak azt akarnák kifejezni, hogy aki e könyvet írta, szívesen támasz-

odik elődei, kortársai gondolataira. Más-ként fogalmazva: az olvasást, az értelmezést dialógusnak, együtt-gondolkodásnak tartja. Az idézet Németh Lászlótól származik: nem csupán a róla szóló tanulmányok, de a könyv más írásaiban oly gyakori Németh László-idézetek is tanúsítják szerzőnk szoros kapcsolatát a nagy író műveivel. Az idézet első mondata olyan gondolatot vet fel, amely a 60-as évektől egyre gyakrabban s mind több változatban hangzik el Nyugat-Európában s vagy két évtizede nálunk is. Csakhogy Németh László ezt 1936-ban írta! Görömbei András nem emeli ki ezt a tényt, szerényen csak ennyit fűz hozzá az idézett mondatokhoz: „A befogadást már ő is a mű létmódjához tartozónak tekintette tehát.” Többször hangot adott Görömbei András annak a hiányérzetének, hogy manapság mintha elfeledkeznénk a magyar irodalomtörténeteszekekről, s ott is nyugati nagysághoz folyamodunk, ahol – időben őket megelőző – elődeinkhez, Horváth János-hoz, Babits Mihályhoz, Szerb Antalhoz vagy Németh Lászlóhoz fordulhatnánk.

Ne feledkezzünk el persze az idézet második tagmondatáról se. Szerzőnk éberségéről, pontosságáról, értelmezői szigoráról is számot ad, amikor a „kell elkészülnie” meghaladottságát – hisz minden olvasás újratерemti, újraírja a művet – sem hagyja figyelmen kívül. Ez azonban nem homályosítja el értelmezésében a „nemzete szellemében” jelentőségét: Görömbei saját hitvallását megfogalmazva közvetlenül kapcsolódik Németh Lászlóhoz, így mindkettejükre igaz, hogy „az irodalmat

Felsőmagyarország Kiadó
Miskolc, 1999
466 oldal, 1100,- Ft

esztétikai létdokumentumnak és létértelmezésnek tekinti, ezért nem zár ki belőle semmiféle egyéni vagy közösségi élményt, léttapasztalatot, ha az esztétikai értéként jelenik meg a műben.” E felfogás szerint az irodalmi művek értékének egyaránt fontos összetevője lehet az intellektuális-egzisztenciális problematika és a közösségi-nemzeti sorskérdés; s így burkoltan mintegy szembenállását fogalmazza meg – mint a kötet nem egy tanulmányában nyíltan is – azzal a mai divatú olvasásmóddal, amely idejétmúltaknak tekinti a képviselői-közéleti ihletettségű irodalmat. Nem véletlenül zárja *A gondolkodó Ady* című nyitótanulmányt, visszakapcsolva a felütéshez, hitvallás-értékű összefoglalás, Németh László-idézettel teljessé téve a keretet: „Ady küldetéstudata mély felelősség-érzetből táplálkozott, eredményeiben pedig értelmet és igazolást nyert. Kegyetlen bírálatán mindig átsüt a mélyebb szeretet, a létérdekű aggodás, a megőrizni, felemelni akaró szenvedély. »Ady nemcsak keseregte a magyarságot, hanem alkotta is.«”

Ez az általánosan jellemző szerkesztésmód: hangsúlyos felütés, a zárlatban visszatérés a nyitógondolathoz, a tárgyalásban néhány pontosan körülhatárolt rendezőelv szerinti szigorú, de az árnyalatokat is felkutató haladás – ez adja Görömbei András írásainak plaszticitását, gördülékenységét, sodró ritmusát. Mind tanulmányait, mind esszéit és kritikáit az éles, ugyanakkor a célnak példás következetességgel alárendelt szűkített problémafelvetés jellemzi. Ezt a szűkítést téves volna itt a probléma elszegényítéseként értelmezni. Nem másról van szó, mint tudósi mértékletességről: a problémakör pontos körülhatárolásáról. A gondolkodás plaszticitása nem érvényesülne azonban stílusának páratlan világossága nélkül. Összefoglaló érvényű, sűrítő nyitómondataiban is szinte áttetszően egyszerű a fogalmazásmódja. *A Németh László keresztényisége* című tanulmányát így kezdi:

„Németh László grandiózus életművének a centrumában az üdvösségügy, az embert önmaga fölé emelő magatartás-minőség kimunkálása áll.” E mondat világos fogalmazása ellenére is sok mindent sűrít össze. Kinyilvánítja, hogy Németh László egész életművét készül vizsgálni, még hozzá egy speciális szempontból. E kiemelt szemponthoz, az üdvösségüghöz rögtön hozzárendeli legfontosabb értelmezését, az „embert önmaga fölé emelő magatartás-minőség”-et, amely e tanulmány végső tanulságának summája. E mondatában kimondatlanul ott rejlik az a meggyőződése is, hogy az üdvösségügy – legalább is Németh László számára – nem pusztán egzisztenciális, nem is csak művészi, hanem közösségi és általános emberi kérdés. Ugyanez a különös képesség, sűrítés-összefoglalás és plasztikus-világos kifejezés kettőssége jellemzi például a Karácsony Benő-monográfiáról írott kritikát, a Czine Mihály könyvére írott recenziót, a *Németh László Tanú-korszaka* című kritikát – bárhol is üjtük fel, a kötet valamennyi írását.

Mégegyszer hangsúlyozom: a mértékletesség, arányosság elvén alapuló szűkítés korántsem jelenti a távlat hiányát. Éppen ellenkezőleg: Görömbei András munkáiban az egyik legnagyobb érték az az irodalomtudományos, sőt művelődéstörténeti-kulturális *távlat*, amely – a szerző olykor talán túlzott szerénysége folytán – nem egyszer rejtetten, de ott munkál minden leírt sora mögött. Gondolatainak, esztétikai-irodalomtörténeti ítéleteinek aranyfedezete az a kivételesen széles tájékozottság, amelyet száz évvel ezelőtt talán arcpirító lett volna szóba hozni is, ma azonban a legkritikább esetben jellemző „alul-speciálizált” irodalmárainkra. Közvetlen kutatási területe átfogja az egész XX. századot, tanulmányai pedig a teljes magyar irodalom együtt-látásának példái – együtt-látás alatt értve ezúttal az irodalom különböző korszakait, Balassitól századunkig. Egyike

ő ugyanakkor azon irodalomtörténészeknek – ma sincsenek sokan, a hetvenes években azonban alig néhány társával teljesen elszigetelődött –, akik a magyar irodalmat a politikai határoktól függetlenül is együtt-látják. Ennek a már-már makacs hajthatatlanságnak – hiszen a kommunizmus ideje alatt a konformisták szemében (jobb esetben) annak tűnhetett – éppannyira túlbecsülhetetlen, mint amennyire mindmáig föl nem becsült és el nem ismert a jelentősége. Egyes mai irodalmi iskolák értelmezhetik irodalompolitikai sakkhúzásként a kisebbségi irodalmak egyenjogúsítását, az akkori küzdők – köztük Görömbei András – egész életművükkel állnak helyt a *küldetés*ként vállalt, irodalompolitikai szempontból éppen-hogy rendkívül hálátlan szerepért, az *egész* kisebbségi magyar irodalom – beleértve a nyugati magyar irodalmat is – alapos számbavételéért, nem csupán magyar-, de világirodalmi mércén való megmértetéséért. S csak a saját részrehajlásaiktól elvakítottak látnak ott elfogultságot, ahol egyazon ihletettséggel és igényességgel ír a szerző Szócs Gézáról, Székely Jánosról vagy Tolnai Ottóról, mint Szilágyi Istvánról, Sütő Andrásról vagy Tamási Áronról (*Napjaink kisebbségi magyar irodalma*, 1993, 1997). Az új kötetben pedig a kárpátaljai irodalomról írt összefoglaló tanulmány is tanúsítja, hogy az emberi együttérzés sem tudja elfogultságra készíteni az irodalomtörténészt, aki több évtized irodalmának mérlegét vonja meg őszinte szigorúsággal ebben a mondatban: „Tragikus sajátossága ennek az irodalomnak, hogy az összetettebb szemlélet kialakítása a dogmatizmus továbbélése miatt egészen a rendszerváltoztatásig áttörhetetlennek bizonyuló akadályokba ütközött.”

A távlat e tanulmányokban és esszéikben nem korlátozható az irodalomra: értem itt úgy is, mint művelődéstörténeti-történelmi átéltséget, tehát mint szélesebb összefüggésekben való gondolkozást, s úgy

is, mint *szemléleti mélységet*. Előbbire példaként hozhatom *A gondolkodó Ady* gazdag filozófiai-teológiai párhuzamait, vagy éppen a kvantumfizika komplementaritás-elvének szuverén alkalmazását Ady gondolkodói alkatára. A szemléleti mélység pedig Görömbei András gondolkodói alkatának legfőbb jellemzője. Annak bizonyossága, hogy az egyéni nézőpont, az egyéni olvasói ízlés, a szuverén irodalomértelmezői horizont csak akkor válik igazi alkotói távlattá, ha kellően átgondolt, koherens, gazdag, nem kirekesztő, hanem befogadó szemléletű. Görömbei egyéni ízlése és irodalomfelfogása összeforrottságában, egyszersmind rugalmasságában tárul elénk. Különböző alkatú művészeket képes egyazon szenvedéllyel olvasni és „vallatóra fogni”, nem titkolja viszont „elfogultságát”, olvasói és tudósi vonzódását ahhoz az irodalomhoz, amely az egzisztenciális kérdések mellett számot vet a szűkebb vagy tágabb, kisebbségi és nemzeti vagy egyetemes emberi közösségek sorskérdéseivel is. Első olvasásra felületes önismétlésnek hathat e szemlélet többszöri, többféle megfogalmazása, holott egy mély átéltségű emberi-alkotói hitvallás megfogalmazás-kísérleteiről, tudatosításáról van szó. Bárhonnan idézhetnék idevágó gondolatokat – legrészletesebben a *Századunk kihívásai – a magyar irodalom válaszai* című előadás fejti ki e szemléletet. „Nagyon szegények leszünk”, hangzik a figyelmeztetés, ha a szerző-olvasó közti „interakcióból kizárjuk közösségünk meghatározó kérdéseit, hiszen a magyar sors és történelem naponta figyelmeztet létünk meghatározottságaira.” Részletesen taglalja, hogy a valóságvonatkozás, a történelmi analízis, a közösségi sorskérdés vállalása „önmagában nem művészi érték”; de „az esztétikai értékben”, fűzi hozzá Poszler Györgyöt idézve, „az ismeretelméleti és az eszmét sugárzó érték, valamint az emotív és konstrukciós érték »nemcsak kiegészíti, hanem feltételezi, sőt

életre hívja egymást.» Elismeri azokat az értékeket, melyek nem arról a talajról sarjadnak, de nem hajlandó belenyugodni abba a törekvésbe, amely száműzné a magyar irodalomból a közösségi küldetést – bármily magas esztétikai színvonalon is – vállaló műveket. Egyik mesteréről, Czine Mihályról írván és őt idézve mintha önmagáról is vallana: „a jó irodalom nemcsak szórakoztat, hanem »ébereszt, tudatot formál, közösségbe fog, segít megvalósítani az emberben rejlő lehetőségeket«. Erről a szemléleti alapról kiindulva vallja – a tanulmányok tárgyát tekintve is nyilvánvaló ez persze –, hogy tájékozódásának fő iránya az Ady Endre, Németh László, Illyés Gyula, Nagy László, Csoóri Sándor, Sütő András, Nagy Gáspár művészetével jellemezhető irodalom. Ez a névsor persze megengedhetetlenül szűk, hiszen több tucatnyi névvel egészíthetnénk ki korábbi könyvei alapján, s az előző tanulmánykötetéből, *A szavak értelméből* is számtalan példa – Zalán Tibor, Aczél Géza, Dsida Jenő, Márai Sándor stb. – igazolja, hogy ezen irányon kívül még sokfelé figyel. (Az elsők között, amikor sokan mai hívei közül még nem is hallottak róla, méltatta a legnagyobb elismerés hangján Baka István költészetét.) Kiváló Sinka István-, Sütő András- és Nagy László-monográfiája után igazságtalan vele kapcsolatban adósságról beszélni, mégsem hallgathatom el: sokan remélnék Görömbei Andrástól egy Ady Endre- és Csoóri Sándor-monográfiát. S talán ő maga is meglepődik, ha e névsort kiegészítem József Attilával: régóta vár e költőnk egy szintetizálni, különböző irodalomtörténeti korokat és irányzatokat együtt-látni tudó, az emberi-művészi sorskérdéseket mélyen átélni képes irodalomtörténészre.

Az eddigiekből is kitűnik, de a könyv második fejezete nyilvánvalóvá teszi, hogy Görömbei András kérlelhetetlenül szigorú kritikus és kemény szavú vitapartner. Ellenfelének érdemeit sohasem

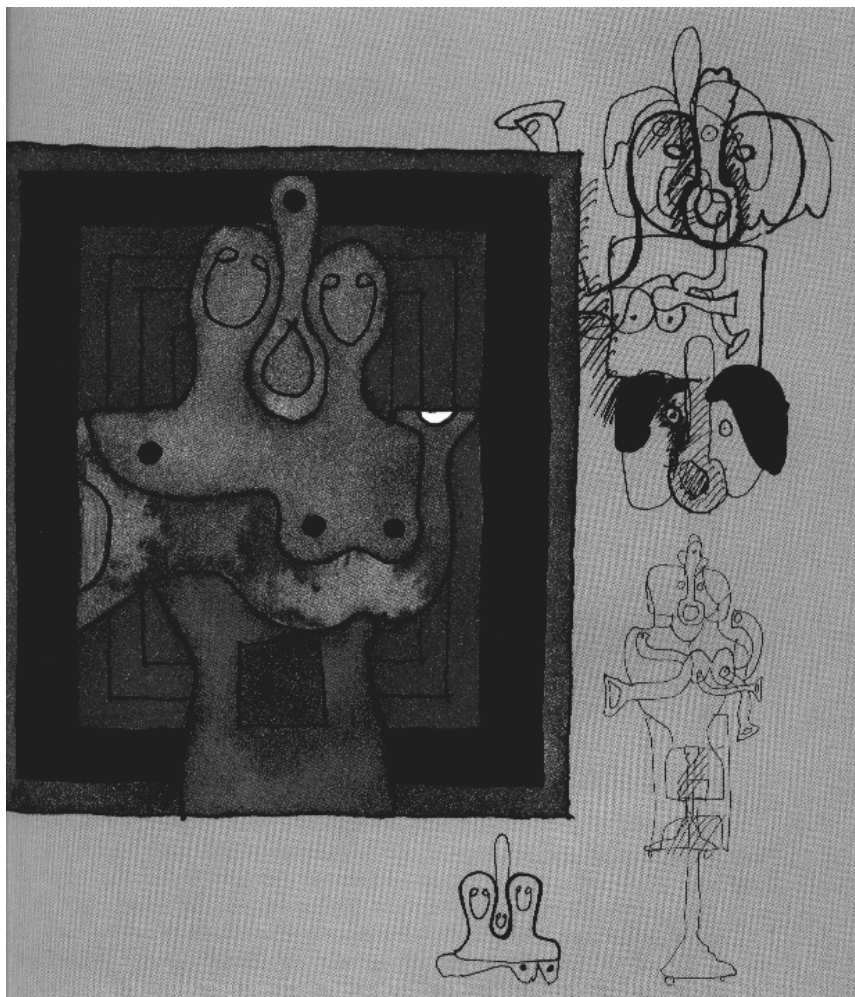
kisebbíti: Grendel Lajos sarkító tétéleivel vitázva úgy fordítja azokat visszájukra, hogy e „kifordított” álláspontot nem akarja a bírált szerző „nyakába varrni”. Persze, ahol a közös pontok megtalálására kevés reményt lát, ott kendőzetlen indulattal fogalmaz. Így írta meg a sokak által bíralt antológiáról, a *Hét évszázad költőiről* az egyik legkeményebb kritikát. Vagy így szállt szembe Kálmán C. György Nagy László trónfosztásának szánt pamfletjével, kíméletlenül leleplezve a kritikus csúsztatásait, önellentmondásait. Ez a két írás azt az érzést keltette bennem, hogy Görömbei András írásainak néha kifejezetten használ, ha véleményét oppozícióban, vitában kényszerül megfogalmazni. Problémafelvetésének amúgy is oppozíciós technikája még jobban érvényre jut, és nem egyszer árnyaltabb érvelésre készíti: a *Nagy László organikus költői világa* című 1995-ös tanulmánya érvelését több helyütt a jóval korábbi, 1989-es *Megjegyzések egy pamflethez* című írása teszi árnyaltabbá, teljesebbé. Kritikáját, hiányérzetét még akkor sem hallgatja el, amikor érezhetően nagyra becsüli a bíralt művet, mint ez a Thomka Beata Mészöly-monográfiájáról és Zalabai Zsigmond *Vestörténet* című művéről írt opponensi véleményén mindvégig érezhető.

Minden vitázó szándéka, nemes indulata, irodalomszeretetből eredő szenvedélye ellenére higgadt, megfontolt gondolkodó benyomását keltik Görömbei András írásai. A szerves, tudatosan építkező életmű, az önmagával szembe fordulni, magát megtagadni soha nem kényszerülő, mert a kezdetektől szilárd erkölcsi és alkotói alapelveken nyugvó tudósi magatartás e higgadság fedezete. Olyan tudósé, aki képes sokaknak írni, sokakhoz szólni: képes gondolatait olyan nyelven átadni, amely nem csupán az irodalomtudósok számára hozzáférhető. (Kiváló példa erre a könyv talán leginkább szaktudományos célzatú, mégis könnyen olvasható – s mel-

lesleg kiváló – tanulmánya, *A poétikai én változásai Csoóri Sándor költészetében.*) Mert hát mit ér a tudós munkája, ha nem tudja minél többekhez eljuttatni tudományát? Legalábbis én mindig ilyennek képzeltem az igazán nagy tudóst: képes magas tudományát a beavatottság alacsonyabb fokán állókkal is megosztani. Görömbei

András nem csupán előszóban, egyetemi előadásokon és konferenciákon, de írásban is képes *megszólitani*, együttgondolkodásra hívni az irodalomszeretőket és -értőket legszélesebb közönségét.

Nagy Gábor

A kiteljesedő életmű

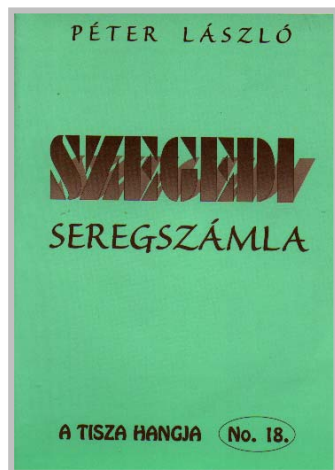
Az ünnepi könyvhét kiadványainak sorában Péter László *Szegedi seregszámla* című műve volt a 3. kötet, amelyik fölkerült az országos listára Darvasi László és Podmaniczky Szilárd prózakötetei mellett. E most megjelent könyvnek a fényében láthatjuk, hogy Péter László életműve egyre inkább kikerekedik, egyre inkább összefonódik és az olvasók kezébe kerül, hiszen a *Szegedi seregszámla* című kötethez hasonlóan, tehát különböző cikkeket tartalmazó gyűjtemény megjelent már 1983-ban a *Szegedi örökség* címmel, majd ezt követte a *Szerette Város* (1986.), a *Szőregi délutánok* (1994), és a *Mindörökké Szeged* (1997). Az öt kötet a legjelentősebb írások gyűjteményét adja az olvasó kezébe. Természetesen képtelenség azt elvárni, hogy Apró Ferencnek az 1995. november 17-én lezárt Péter László személyi bibliográfiájának 3299 tételét rekonstruálni lehessen, de erre valójában nincs is szükség. Az életmű nem minden egyes darabja készült azal az igénnyel, hogy kötetbe megjelenve is napvilágot lásson.

A kiteljesedést nemcsak ez az öt kötet jelzi, hanem a tematikus válogatások kötetei is. Péter László legtöbbet három sze-

gedi klasszikussal: Tömörkény Istvánnal, Móra Ferencel és Juhász Gyulával foglalkozott, és szinte természetes, hogy az ezekkel kapcsolatos cikkei, tanulmányait külön-külön kötetekbe gyűjtötte össze. Így jelent meg 1997-ben a *Tömörkény világa* és 1999-ben a *Móra műhelyében* című gyűjteményes kötet. Való igaz az a mondás, amit Péter László többször is elismételt, hogy nem tellett néki igazi nagy monográfiák megírására, de amikor ezen a hét kötetten végigtekintünk, majd hogynem azt lehet mondani, hogy kikerekedik belőle egy szegedi művelődéstörténeti monográfia, és kikerekedik belőle a – remélem – három szegedi alkotó művének értékelése.

Habent sua fata libelli (a könyveknek is meg van a sorsuk) – tartja a latin közmondás, s ezt igazán szemléletesen mutatja ennek az öt fősorolt kötetnek a megjelenése. Az első kettőt még a Szépirodalmi Kiadó gondozta és várta azt, hogy Péter László harmadik kötetét is megjelentethesse, ám anyagi nehézségek miatt erről le kellett mondania. Ezt az anyagot vállalta át végül a Püski Kiadó, negyedik kötet az Argumentum, a mostani pedig a szegedi Bába és Társai kiadó által jelenhettek meg. (*A Tömörkény világa* a Lord, a *Móra műhelyében* pedig a Pannonica Kiadó kiadásában látott napvilágot.)

Az életmű kikerekítésének szándékát mutatja az a feszes szerkesztési mód is, ahogy ez az öt különböző tárgyú tanulmányanyagot tartalmazó kötet megjelent. Mind az öt kötet három gerincre épül föl: az első ciklus az „Emlékek”, a második ciklus az „Örökhagyók”, a harmadik pedig a „Kortársak” címet viseli. Ez egészül

A Tisza hangja 18, Bába és Társai Kft.
Szeged, 1999.
406 oldal

ki a *Szőregi délutánok* című kötetben a „Város falui” című nagyobb fejezettel, majd a *Mindörökké Szegedben* pedig a „Motívumok” és az „Örökhagyók” és a „Kortársak” után csak a „Magamról” ciklussal találkozunk, majd utószóként a 21. század Szegedjéről ír néhány oldalt a szerző. Nem hagyhatom szó nélkül azt, hogy mindegyik kötet, kivéve sajnos a Püski Kiadónál megjelentet, kitűnő névmutatóval látott napvilágot, ami egy filológus számára hallatlan könnyebbséget jelent, valamint azt, hogy a könyv írója igazi irodalomtörténész.

A *Szegedi seregszámla* anyagában döntően az 1990-es években megjelent cikkeket, tanulmányokat vetette föl a szerző, egy kicsit azért természetesen vissza is nyúlt, hiszen 1985-ből, 1987-ből illetve 1989-ből is találunk egy-egy írást, sőt 1989-ből kettőt, amikor is egy 1956-ban keletkezett cikk közlésére vállalkozott Péter László.

Az „Emlékek” című ciklus jobbára olyan írásokat tartalmaz, melyek adattár jellegűek, hiszen itt sorolja föl Péter László, hogy kik származtak el Szegedről, Szeged hogyan jelent meg Európában, kik voltak azok a piarista szerzetesek, akik beírták nevüket a magyar művelődéstörténetbe és ugyanakkor a szegedi gimnáziumban tanítottak. Összefoglalja a jezsuiták és a KALOT szegedi történetét is. Ez utóbbi két tanulmány igen jelentős, főleg a Jezsuiták Szegeden című, hiszen ebben a témában összefoglaló jellegű tanulmány eddig még nem látott napvilágot, s eredeti megjelenési helye, a múzeumi évkönyv nehezen hozzáférhető. Az „Örökhagyók” ciklusban szintén találunk olyan írást, amelyik alkalomra készült, ez az *Írók, költők a szabadságharc forrágában*. Am függetlenül attól, hogy alkalmi műnek tűnik, igen jelentős összefoglalását adja az 1848–49. évi szegedi eseményeknek, hiszen egy személyi kataszter sem lehet meg történelmi áttekintés nélkül. A további-

akban egy-egy személy került az írások gyűjtőpontjába, így Major István a szabadságharc tüzére, báró Jósika Miklós író, Jámbor Pál plébános, aki Hiador írói néven ismert, népszerű költő volt a reformkorban. De ugyanígy Egressy Gábor, Madách Imre, Lechner Lajos, Mikszáth Kálmán szegedi kapcsolatairól is szól a könyv. Megemlékezik Gönczy Lajosról, aki Szeged első olimpikonja volt. E cikkek nem igazán összefoglalások, hanem csak egy-egy momentumát ragadják meg az illető személy és Szeged kapcsolatának, mindenkor adatszerűek. Néha az anekdotikus hang is helyet kap, ilyen pl. a Mikszáth és a városszerkezet című írás.

A „Kortársak” ciklusa közelebb hoz bennünket a mához és sokkal inkább érződik Péter Lászlónak ez a rész, mint a korábbiak. Ezt megelőzően elsősorban az adatszerűség tette rá Péter László-i bélyegét az írásokra, hiszen a neves filológus minden szót, minden adatot gondosan mérlegel, mielőtt leírná. Am e fejezetben ezen túlmenően valóban ismerősök, valóban 'kortársak' köszönnek vissza a könyv lapjairól, akiknek nemcsak adatait ismerjük meg ezekből az írásokból, hanem érzékeljük Péter László érzelmi kötődését is e személyekhez.

A ciklust Vasváry Ödön vezeti be, aki – mint Péter László megfogalmazta – második alapítója a Somogyi-könyvtárnak. Vasváry Ödön washingtoni lelkészként hatalmas anyagot gyűjtött a magyar amerikásokról. Ezt éppen Péter László ösztönzésére hagyta a 70-es években a szegedi Somogyi-könyvtárra. E gyűjtemény ma is a könyvtár falai között található és az országban föllelhető legnagyobb, legteljesebb ilyen téka. Péter László figyelme a kortárs nagy írók felé is fordul, elemzi Németh Lászlónak és Illyés Gyulának Szegedhez illetve a Tiszatájhoz fűződő kapcsolatait. Ezek természetszerűleg inkább filológusi munkák, bár mindkettőjüket személyesen is ismerte Péter László.

Hattyasi Dezsőt, a neves szemészprofesszort 95., Hencz Aurélt, az Egyetemi Könyvtár volt igazgatóját 85. születésnapján köszöntötte, foglalta össze életüket, illetve Hattyasi Dezső esetében Bálint Sándorral való kapcsolatáról is szólt. Egykori hittanáráról, Takáts Endréről is megemlékezik, akinek portréja a szegedi egyetemi Szent Imre Kollégium kápolnájában látható. Ő volt Vinkler László modellje Szent Imre alakjához. A szegedi születésű Nagy Ernőről is szót ejt Péter László, aki a franciaországi száműzetésben igyekezett ébren tartani 1956 emlékeztétét. 1993-i keltezésű az a nekrológ, amely Szász Ferencről, a Délmagyarország jeles publicistájáról készült, aki a világháború utáni éveket már Budapesten töltötte.

A „Magamról” ciklus valóban Péter László személyéről szól. Az 1947. évi doktoratavásról, annak bonyodalmairól mesél, 1956-i naplójából közöl részleteket, majd pörének eseményeit foglalja össze, amely 1957-ben izgatás címén folyt ellene. A mához is van szava, hiszen *A magyar gond és remény* című, e ciklusba tartozó utolsó írás 1993-ban született és a rendszerváltozás lázában élő ország legsúlyosabb problémáit igyekszik megfogalmazni. Nagyon érdekes az utószóként jelölt, *A 21. század Szegede* című írás, hiszen ez a korábban tanulmányozott szerzők, mint például Domokos László, Czibula Antal, Szalay József városrendezési elképzeléseit gyűjti csokorba, és ugyanakkor fölteszi a kérdést, milyen is lesz tehát a jövő század Szegedje? Megpróbál mindezekből, illetve egyéb élményeiből olyan tanúságokat leszűrni, amelyeket – úgy lehet – Szeged várostervezésében is érvényesíteni kellene.

A tartalomjegyzéket tanulmányozva úgy látjuk, hogy ezek apró mozaikdarabkák, de ha egymás mellé tesszük ezt az öt kötetet, akkor egyre inkább kirajzolódik egy valóban nagy hatású, Szeged művelődéstörténetének körképét adó tevékenység. Kirajzolódik az a munka, amelyet Péter László sok évtizede folytat a 'szőregi délutánokon', az a munka, amelyben megpróbálja föléleszteni a városszeretetet az itt lakókban és tudatossá igyekszik tenni az itt élők számára a város értékeit. Talán ha nem ilyen szerkesztésre kényszerül rá Péter László, hiszen 1983-ban még komoly nehézségei lettek volna bizonyos írásainak közzétételével, hanem tematikus egységekbe rendezhette volna anyagait, biztosra vehető, hogy kikerelkedett volna belőle egy szinte hiánytalan szegedi művelődéstörténet, amelynek esetleges hiátusait Péter László nyilván könnyedén pótolhatta volna. Ettől függetlenül minden szegedi lokálpatrióta számára megkerülhetetlen az öt kötet, amelynek mindegyike Szeged nevét viseli címében, a *Szőregi délutánok* kivételével és éppen a cikk elején említett névmutató segítségével hallatlan könnyűvé teszi a legkülönbözőbb adatok megtalálását.

Kár, hogy a nyomdai kivitelezés nem olyan tökéletes, mint az írások. A számítógépes szerkesztés ördöge itt is csúnya bakit csinált, hiszen a 219. oldalon a szöveg befejeződve, a jegyzet már nem fért rá, így átkerült a teljesen üres 220. oldalra, az előző lapalji négyes számú jegyzet vége. Ugyancsak elég ügyetlen a Szent Imre freskót tartalmazó lapnak az elhelyezése, hiszen ennek hátoldala is üres, az aláírást a fénykép alá is lehetett volna helyezni.

Gyuris György

Kiss Gy. Csaba „politikai lecke-szövegei”

Találó alcímmel látta el legutóbbi kötetét Kiss Gy. Csaba. A kötet címe: *A szabadság kísértése*, a „politikai lecke-szövegek” alcímmel egészül ki. Nagyjából egy évtized – a rendszerváltás évtizede – politikai cikkeit, interjúit gyűjtötte kötetbe a szerző, feltehetően azzal a szándékkal is, hogy adalékul szolgáljanak ezek a cikkek, politikai megnyilatkozások együtt egy későbbi – az eddigieknél pontosabb, tisztességesebb, hitelesebb – politikatörténeti elemzéshez, akár önmagának, akár másoknak.

Am jól érzékelhetően van itt valami más szándék is: az egyéni és a nemzedéki számvetés igénye, egyelőre ebben a formában, nem a politikusi-értelmiségi memoárirodalom gyarapítása céljából. Ez utóbbi számára, úgy látszik, nem érkezett el még az idő, de valamiféle számvetés és önmagunkkal való szembenézés így „menetközben” is szükségeltetik, ha gondolkodik az ember és élete nagyobb fordulójánál a lelkiismerete sem hagyja nyugodni. Nem mintha Kiss Gy. Csabának oka lenne a lelkifurdalásra, hanem azért, mert

oka van áttekinteni mindazt, ami történt és látni benne önmagát, mint közszereplőt. Ezzel persze a szerző – egykori szövegei által – mintegy visszaküldi magát átmenetileg az egyszer már elhagyott politikai színpadra, miközben mai énye helyet foglal valahol a nézőtérén s feszülten nézi a színpadot és önmagát: hol szólalt jól, pontosan, hol bakizott, hol, melyik jelenetben értette félre a helyzetet s összességében jól értette-e a legfőbb rendező szándékát, instrukcióit. Mert lecke a közszereplés is, a politika is, akárcsak az egész életünk, és jobb megtanulni a leckét, akár utólag is, mint hagyni a feledés homályába veszni azt is, amit esetleg egyszer már megtanultunk. Arról nem is beszélve, hogy jönnek, egyre jönnek az utánunk valók, hátha ők is tanulhatnak valamit a mi történetünkéből, bár ennek nem sok jelét látjuk a történelemben.

Kiss Gy. Csaba az 1987-es lakiteleki sátorverést megelőző időszakot is érinti e könyvben néhány írással, éppen csak jelezvén a rendszerváltás előtörténetéből valamit. Ha ez a kötet nem egykori írások válogatásából állna, hanem a mából visszatekintve, némi rálátással immár elemző, kortörténeti munkát adna közre, nyilván korábbról indítaná a történetet, valószínűleg a hatvanas évek második felétől, alighanem a Kiss Ferenc kezdeményezte „Nagy népi hurál” találkozójától, 1968-tól, közös egyetemi éveinktől. Így azonban a történet sora – Oplatka András bevezető sorai után – a nyolcvanas évek derekától indul, akkor meg nem jelent, vagy külföldön közreadott olykor álnéven közölt

Széphalom Könyvműhely
Budapest, 1999
980 oldal, 272,- Ft

írásokkal. Az első cikk így is még a zsarnokság természetéről szól, a lengyel író és „megfigyelő”, azaz zsarnokság-elemző, Ryszard Kapuscinski riportkönyvei kapcsán. Indításul a szerző jobbat, a kor-szakra s önmagára is jellemzőbbet aligha találhatott volna sokáig fiókban bujdosó dossziéjában. Ezután egy „nyílt” levél következik Hajdú Jánosnak, a hírhedt bértollnoknak, aki annak idején – felsőbb instrukciók szerint – az Élet és Irodalomban segített elítéltetni az akkor még létező Csehszlovákiában Duray Miklóst és itt-hon még lehetetlenebbé tenni a Duray-könyvhöz előszót író Csoóri Sándort és szűkebb-tágasabb környezetét. Ám e cikk-nél megállok egy pillanatra. Ugyan ki tudja már, nálunk pár évvel fiatalabb olvasók közül, hogy ki is volt az a Hajdú János? És ugye, milyen jó, hogy annyi kacat és rossz emlékezetű figura ily gyorsan kihullik a történelmi emlékezetből? Igen-igen, csakhogy kihullik más is, kihullik az is, amiről tudni kéne, elillan egy jó évtized és a közéletbe frissen belépők már arról a történetről sem tudnak, amely nekik teret nyitott, s gyanítom, nem is nagyon érdekli őket. Annyi nekik a mi közlésünk is, mint apák-nagyapák meséi éhezésről, zsarnokságról, háborúról vagy hadifogságról. Mese.

Mégis, a „mese”-s, azaz történetmondóké a felelősség, hogy továbbadják mindazt, amit érdemes, mert abból valami mégiscsak hasznosul valamiképpen az időben, egy-két érdeklődő, friss elme révén. Kiss Gy. Csaba ezúton is ennek a felelősségnek akar eleget tenni. Felidézi egy-két kis cikke közlésével az egykori írószövetség szerepét is, mely – bármily furcsának tűnik is ma már – a rendszerváltás előtti idők legnagyobb súlyú politikai fórumaként is működött, mert akkor ott gyűlt össze a legtöbb szókimondó ember, ott sűrűsödött legjobban a közbátorság, s a hatalom is különös figyelmet fordított

arra, hogy mit mondanak az írók s hogy éppen az írók mit mondanak ki. Ezután a Tiszatáj-ügy következik a könyvben, megintcsak jelzés értékűen, de azt valóban jelezve, hogy a folyóiratok akkor – különösen a vidéken szerkesztett irodalmi folyóiratok – többek voltak önmaguknál: valóságos bástyái voltak a szellemi önvédelemnek s bizonyos mértékig erjesztői, műhelyei a szellemi és politikai „szabadságharc” megvívásának is. Soroljuk csak a címeiket, megérdemlik: Alföld, Jelenkor, Forrás, Új Forrás, Életünk s mindennek előtt a Tiszatáj. Fontos volna erről egyszer elemzően írni, mert az nem vesztette időszerűségét a demokráciában sem, hogy tudjuk: nem lehet mindent a politikára és a politikusokra bízni, akkor sem, ha azok „választott” emberek. Egy nemzet jövője, szellem, erkölcsi minősége – túl diktatúrákon és különböző színezetű demokráciákon – őrzött és ápolt autonómiáján, szellemi embereinek és intézményeinek színvonalán és erkölcsén múlik elsősorban. Ha ezeken a területeken megindul az erózió, vagy ha a nemzet és a társadalom éppen e téren nem tud építkezni – aminthogy ennek komoly jeleit láthatjuk évek óta – akkor a demokrácia hatalmi rendszere, intézményei is elégtelennek bizonyulnak majd. Politikai hatalom megfelelő erkölcsi alapok és szellemi környezet nélkül emberre, nemzetre és társadalomra egyaránt veszélyt jelent.

Kiss Gy. Csaba nagyon jól tudja ezt, úgy is, mint „liberális” magyar értelmiségi, akinek fontos a gondolkodás és a szellemi élet függetlensége a mindenkori politikai hatalomtól. Azt is tudjuk azonban – e könyv tanúsága szerint is –, hogy sem a szabadságát és a maga autonómiáját féltő liberális szellem, sem az értelmiségi finnyáság nem kerülheti meg a politikát, ha az ember az önként vállalt értékrendjét, ideáljait érvényesíteni akarja. Az elmúlt tíz esztendő, a rendszerváltás eddigi

története sokak számára ennek az ellentmondásos érzésnek vagy tudatállapotnak a drámáját is jelentette. Nem lehetett nem cselekedni, nem részt venni és nem lehetett nem csalódni. Kiss Gy. Csaba könyve e tekintetben is fontos, őszinte dokumentuma egy nemzedék történetének, benne az ember és a társadalom kénytelen-kelletlen pártosodásával, eszmények és politikai realitások küzdelmével a társadalomban és belül az emberben. Dokumentuma egyszersmind annak is, miként fonódott össze a rendszerváltás legnagyobb indító pártja, az MDF és a szerző személyes sorsa egy fontos történelmi szakaszban, majd hogyan oldódott el a „győzelem” következtében, a párt hatalomra kerülésének időszakában.

Ez a történet bomlik ki előttünk a korabeli cikkek, interjúk, különféle reflexiók során s ezzel együtt részben a Magyar Demokrata Fórum győzelmi története és hanyatlása. Mint mindannyian, akik a nyolcvanas évek második felében a Magyar Demokrata Fórumot kigondoltuk, majd megszerveztük és elindítottuk, akik alapelveit és programját kidolgoztuk, Kiss Gy. Csaba is a nemzeti önállóság és felemelkedés, a szabadság és a demokrácia és persze a közéleti tisztaság és a politikai tisztesség jegyében álmodtuk meg az eljövendő Magyarország történetét. Ez adta, csakis ez adhatta döntéseink, cselekedeteink értelmét. Volt ebben sok naivitás is bizonyára, de e nélkül a „naivitás” nélkül elkezdni sem lehetett volna és folytatni sem az első szabad választások sikeréig, aminthogy hit és bizonyos fokú naivitás nélkül sohasem történhetett volna semmi a történelemben. Emellett kellett, nélkülözhetetlenül, az egymás iránti és általában az emberek, a magyar honpolgárok iránti feltétlen bizalom. Igaza van a szerzőnek, amikor egyik írásában, emlékezve és emlékeztetve az indulásra, így jellemzi az akkori helyzetet: „Annak idején mi a

Magyar Demokrata Fórumot olyan szervezetnek képzeltük el, ahol tagok és szervezetek egymás közötti kapcsolata bizalomra épül. Bizalomra, emberi hitre, ami annyira hiányzott a magyar közéletből. Ha nem bízunk egymásban, el sem lehetett volna kezdeni az első lakiteleki találkozó szervezését. Nem is lett volna értelme. Bízni a másokban, mindenféle közös tevékenység alapvető feltétele.” A szerző, amikor ezt írja, még az MDF szóvivője, már Antall József elnöksége idején. Minden egyéni csalódottsága dacára, még elhiszi vagy elhiheti magával, hogy bomlás és bomlasztás folyamata megállítható, még bízik Antall József személyében. Mondatából azonban jól érzékelhető, hogy az egykori bizalomra alapuló politizálásnak már a választási kampány záró szakaszában vége van. A politika jórészt már ekkor individualizálódott abban az értelemben, hogy egyéni karrierszempontok, hatalmi törekvések, megalkuvásokon alapuló kontraszelekció uralta egyre inkább a Magyar Demokrata Fórumot is. Majd ez teljesedik ki a kormányalakítás és az egész kormányzás időszakában. Kiss Gy. Csaba egy ideig még belülről tanulmányozhatja a „mameluk”-rendszer kialakulásának csodálatos ütemét, módját, s vele együtt a résztvevők mélyreható belső korrumpálódásának folyamatát.

E könyvben nem szól a fáma – nem is szólhat – egy nagyonis jellemző, ám a szerző személyes sorsát is közvetlenül érintő történetről. Ő maga talán akkor sem említené, ha memoárt írt volna, annál szemérmesebb vagy talán nem is tulajdonít annak oly nagy jelentőséget. Nekem azonban szólnom kell e könyv kapcsán vagy ürügyén erről is. Kiss Gy. Csaba az MDF alapítóinak egyike, első elnökségének tagja. Kiváló nyelvismerete és külkapcsolatai, kapcsolatteremtő képességei révén az MDF első számú külügyese volt a mi időnkben. Már a valószínű győzelem

tudatában sem osztogattunk további szerepeket és pozíciókat, de az természetes volt, hogy amennyiben az MDF fog kormányt alakítani, akkor Kiss Gy. Csabának a magyar külpolitika irányításában vezető szerepe lesz. Antall József Amerikát járt rokonát nevezte ki külügyminiszternek, aki egyébként ilyen irányító munkára éppen nem volt alkalmas és aki annak idején Kiss Gy. Csaba révén került az MDF-be. Szerzőnk, aki alighanem igen jól érzi magát önmaga formálta értelmiségi szerepében, nyilván nem érzi hiányát semmiféle hivatali pozíciónak. Nem is az ügy személyes része a fontos, csak a történet maga, amennyiben az egész folyamatra rávilágít. Rokonok, rokonok baráti köre, egykori iskolatársak, ilyen-olyan ismerősök, az MDF eredeti céljaitól idegenek kezdik birtokba venni káprázatos sebességgel a kormányzati helyeket, s valamivel lassabban magát az MDF-et is. Nemcsak az alapítók Kiss Gy. Csaba által is emlegetett plebejus demokrata szelleme és magatartása, népi indíttatása bűdös már, de a tisztességes magyar „liberalizmus” is, kiváltképpen, ha ennek egy alapító a testesítője. Az MDF újdonsült vezetői Antall irányításával paktálnak az SZDSZ-szel, konzultálnak vezetőivel, a FIDESZ-szel, miközben az MDF választott testületei kívül maradnak a döntéseken, kolonccá válnak, az egész tagsággal együtt. Nincs se őszi, se tavaszi nagytakarítás, az egész régi vezető réteg marad, sőt új lehetőségeket nyer a gazdaságban és a tömegtájékoztásban. A parnevü paktál és gyarapszik, csak a „plebsz marad egyedül a listán”.

Nem számítanak már célok, alapelvek, programok, kezdetek, személyi képességek, csak a kör, a klub, a páholy, s ezek által a hatalmi érvényesülés. A bolsevik logika diadalmasan úszik át egyik rendszerből a másikba, uralkodik a hatalomban mindenáron való megmaradás elve, s természetes velejáróként az elzárkózás a

társadalomtól és a párttól is, mely ezt az új „elit” hatalomba segítette, elitista politikájával és magatartásával együtt, legjobb szándékai ellenére. A közjogi bebetonozottság, az öntudatlan nyugat-másolás és a bizalmatlanság tüskés sövénye ideig-óráig meg is tartja a hatalomban a kormányt s az MDF új vezetőit, politikájukkal együtt és elfogadják a nyugatiak. Ám mindössze néhány hónap, talán egy fél év kell ahhoz, hogy láthatóvá legyen: jó, ha a kormány a következő választásokig kihúzza, mert ami kifelé talán jól mutat, az belül az országban már megbukott. A kormány, illetve néhány vezető embere pedig magával rántja az egész MDF-et. Aki még belül van, de így is igyekszik elfogulatlanul nézni, megítélni a helyzetet, annak érzékelnie kell mindezt egyúttal a maga pártton belüli tehetetlenségét és elszigetelődését. Kiss Gy. Csaba egyre inkább a bíráló (nagyon megfontolt, körültekintő bíráló) és az eloldódás útjára lép. Mutatják ezt a menetet egykori cikkeinek, interjúinak címei is: „Kisebbségből kisebbségbe?“, „A keresztapa visszanéz“, „Keresztúton a Magyar Demokrata Fórum“, „Aki nem teljesíti megbízatását, bukik a következő választáson, az MDF színeváltozásáról“, stb. Az eltávolodás útjelzői ezek a cikkek, hol az okokat elemelve, hol inkább csak a keserűség, olykor a csömör felmutatásával. Nem volna érdemes könyvet kiadni, ha ez csupán az ő története lenne. A szerző azonban pontosan tudja, hogy nem is csak az MDF, vagy egyik-másik párt tagsága, de az egész magyar társadalom ilyesformán élte meg ezeket az esztendőket. A mondat, melyet Kiss Gy. Csaba Németh Lászlótól vesz át: „kisebbségből kisebbségbe“, minden tekintetben igaz, de leginkább úgy, amint megint a milliók, a magyarság nagy többsége kerül kisebbsége – ezúttal demokratikus átalakulás címén – gazdasági erő, sajtó és szervezethez hiányában, mert akiket felemelt, azok magára hagy-

ták és létrehozták a „tetőn” a maguk elkülönült kis jóléti társadalmát.

Kiss Gy. Csaba végül „a vesztesek oldalán” érzi magát, teljes joggal, hiszen a második választáson nemcsak egy kormány bukott, de éppen az, amelyért – teszük vagy nem sem – az MDF alapítóinak is felelnie kell vagy kellett volna annyiban, hogy ha már cselekedni, korrigálni közben nem is volt módunk, legalább időben és kíméletlenül szembe kellett volna nézni ezzel a folyamattal és számot vetni a következményekkel. Mert itt egy ügy is bukott és minden jel szerint nem egy négyéves kormányzati szakaszra, de egyelőre még be nem látható időre.

A naivitás – nevezzük így –, mely hitet és bizalmat jelentett elsősorban a kezdetekkor és ami nélkülözhetetlen volt akkor, hogy végig vigyük, amit akartunk, később balekságba fordult, ha balekság

tartás, tisztesség, belátás és önkorlátozás a politikában. Kiss Gy. Csaba közli e könyvben azt a levelet is, melyben hozánk – a többi alapítóhoz – fordult 1993. augusztusában, a számvetés és a szembenézés igényével. Egyetértek vele, ezt el kell végezni, mert ez még mindig hátravan s most közreadott cikkgyűjteménye is csak adalék lehet ehhez. Tartozunk ezzel önmagunknak és a figyelő, a válaszokra váró Magyarországnak. Más kérdés, hogy ennek a nemzedéknek lesz-e még ideje és ereje nemcsak a tanulságok levonására, de egy jó történelmi pillanatban, még egy utolsó nagy nekifutással, az oly szükséges kiigazításra is.

1999. október

Biro Zoltán

„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdését/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magáénak érezné, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan belyezetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlbaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a híres sort sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

„A magam útját szeretném járni”

BESZÉLGETÉS KOVALIK BALÁZS RENDEZŐVEL

Kovalik Balázs 1995 őszén a Szegedi Nemzeti Színházban kezdte rendezői pályáját: komoly szaktudást jelző bravúrral Puccini hattyúdálát, a Turandotot állította színpadra. A produkciót azóta átvette a Magyar Állami Operaház, és külföldön is sikert aratott. Következő szegedi munkája, Boito Magyarországon szinte ismeretlennek számító operája, a Mefistofele volt, amelynek izgalmas látványvilágú, aprólékosan kidolgozott előadásával a közönséget és a szakmát is sikerült újra elkápráztatnia. Mostohább körülmények között, a kamaraszínházban jött létre A varázsfuvola, amiről úgy tartja, nem sikerült benne minden problémára megoldást találnia – mindenesetre a produkció a nagyszínházba átkerülve repertoár-előadássá lett. 1998. tavaszán Sevilla, se borbély címmel vitte színre a kamaraszínházban Rossini vígoperáját, ezzel is jelezve: sajátos abszurd olvasatban, meghökkentő, formabontó előadásban találkozhat a publikum a népszerű darabbal. Kovalik Balázs időközben befejezte rendezői tanulmányait a müncheni főiskolán, Ligeti György: Le Grand Macabre és Benjamin Britten: Peter Grimes című operájának bemutatásával Budapesten is nevet szerzett. A rendezés mellett tanít is: Békés András utódja a Zeneakadémia opera tanszakán.

Fotó: VERÉB SIMON

– Milyen gyerekkori élmények, családi indíttatás játszott közre a pályaválasztásában?

– Boldog gyermekkorom volt, gazdag lehetőségekkel, ami a fantáziát, a játékot, a különleges dolgokkal való találkozást illeti. Nem voltam elkényeztetve, lakótelepbe zárva, unalmas környezetben tartva, nem szótkak rá napközi otthonokra, inkább foglalkoztak velem. Azt hiszem, ezek nagyon sokat jelentettek. A szüleimnek nem volt szorosabb kapcsolatuk

a művészettel, a színházzal, a zene iránt sem érdeklődtek különösebben, az operába járás a mi családjunkban nem jelentett társadalmi eseményt. Bérletet az én kérésemre vettek, azaz már én vittem őket operába.

– *Mi volt az operabérlet előzménye?*

– Egy magnókazetta, amiről A varázsfuvolát hallgattam. Nagyon elbűvölt, ezért érdekelni kezdett a műfaj. Amikor először megnéztem A varázsfuvolát, nagyot csalódtam, egyáltalán nem tetszett az előadás. Kicsit el is szomorodtam, de addigra már megvettük a bérletünket. Jól emlékszem, az első bérleti előadás A Kékszakállú herceg vára volt, ami borzasztóan megfogott, pedig csak kilencéves voltam. Később, mint minden rendes bérlettulajdonos, megismerkedtem a repertoárral. A Traviatát négyszer, a Rigolettót háromszor láttam az első években. Azt hiszem, a szüleimnek elsősorban azt köszönhetem, hogy lehetőséget teremtettek. Soha nem álltak útjába, hogy azzal foglalkozzam, amivel szeretnék. Amikor bejelentettem, hogy színész, rendező – vagy épp mikor, mi – szeretnék lenni, sohasem mondták, hogy nem lehetek, vagy előbb meg kell tanulnom valamilyen „biztos szakmát”.

– *Ez fontos volt?*

– Van, akinek a pályáját épp a szülők tiltakozása befolyásolta, és dafke azt csinálta, amit akart. Szerencsére nálam szabad folyást engedtek az elképzeléseimnek, ezért sohasem voltak gátásaim, görcseim amiatt, hogy ezt a pályát akarom választani. Gyerekkoromban nemcsak hallgatóként kerültem kapcsolatba a zenével, hanem fuvolázni és énekelni is tanultam. Később zongorázni is.

– *Úgy tudom, először színész szeretett volna lenni...*

– Hároméves koromtól kezdve színész akartam lenni. Illetve először a bábszínészet vonzott, majd sokáig cirkuszi bohócnak készültem. Érettségi után háromszor felvételiztem a főiskola színész szakára. Mindig a harmadik rostáról rúgtak ki, ezért úgy éreztem, valamennyi tehetségnek kell bennem lennie, ha mindig bekerülök abba a negyvenbe, akik közül kiválasztják a felvehető húszat. A végső válogatást általában a szerencse dönti el: milyen az ember fizikuma, kinézete, beleillik-e az osztályképbe. A színművészeti felvételijéről áthívtak a Nemzeti Színház stúdiójába, amit Bodnár Sándor, Vámos László és Ruszt József vezettek akkoriban.

– *Mit tanult ott?*

– Egy évet töltöttem ott, Bodnár Sándor nem sokkal az évadkezdés után meghalt, de az alatt a három hónap alatt rengeteget tanultam tőle a színészetről. Utána elvittek katonának – másfél év szervedés következett Kalocsán. Ma már azt mondom, hülye voltam, hogy elmentem. Meg kellett volna úsznom. Leszerelés után az Operaházhoz kerültem. Közben – mivel gimnazista koromban a Pince Színházban is játszottam, és onnan jól ismertem Galla Miklóst – az épp szerveződő Holló Színház egyik alapító tagja lettem. Ezt ma sem bánom, mert ott is nagyon sokat tanultam. Időközben megromlott a viszonyom Gallával, a konfliktusaink egyre élesebbek lettek, ezért megváltunk egymástól.

– *Az Operaházban milyen tapasztalatokat?*

– Kerényi Imrével, Szinetár Miklóssal, Mikó Andrással, Kerényi Miklós Gáborral, Nagy Viktorral és Fehér Andrással dolgoztam együtt rendezőasszisztensként. Így kicsit valamennyiük tanítványa lehettem. Nagyon hasznos volt az ott eltöltött három

esztendő, mert meg lehetett tanulni, hogyan működik egy olyan hatalmas színházi nagyüzem, mint a Magyar Állami Operaház. Megértettem, ahhoz hogy valaki valamit kifejezésre tudjon juttatni a színpadon, mit kell tennie. A hibákból ugyanúgy lehetett tanulni, mint a profizmusból. Megtapasztalhattam, mi történik, ha egy rendező nem látja át a teret, nem tud kottát vagy díszletalaprajzot olvasni; ha az asszisztens dönti el helyette, hogy az énekesek elfoglaltságuk miatt mikor, mit próbáljanak; hogyan befolyásolja a munkát a rendező felkészültsége vagy készségtelensége... Akad persze olyan rendező is, aki abszolút felkészületlenül kezdi a próbákat, de olyan élettapasztalattal és színházismerettel rendelkezik, hogy így is sokkal jobb előadásokat hoz létre, mint aki éveken át turmixolja az agyát, mégis hülyeségeket csinál.

– *Hogyan került a müncheni főiskolára?*

– Hamar világossá vált, hogy Magyarországon nincs megfelelő operarendező képzés. Ha létezne, akkor is megmaradna abban a tipikusan magyar, belterjes rendszerben, ami nem fog változást létrehozni. Kína mindig akkor virágzott fel, amikor mongol császár ült a trónján. Úgy éreztem, ahhoz, hogy az agyamat használjam, frissebben gondolkodjak, ki kell lépnem. Szétnéztem a világban, és azt láttam, leginkább Németországban folyik ilyen képzés. A németek gondolkodó emberek, filozofikus, illetve filozofálásra alkalmas nyelvük van. A gondolkodás számukra – olykor az érzelmek rovására is – nagyon sokat jelent. Ez nagyon izgatott! Ma gyakran azt mondják rám, hogy németes rendező vagyok. Minthogy ott tanultam, ebben talán van is valami... A munkaszervezés logikája és a dolgok átgondolása tekintetében a németekhez hasonlónak érzem magam, ezért is akartam Németországban tanulni. Felhívtam a német tudakozót, megkérdeztem, hol oktatnak színházrendezést. Megkaptam hat főiskola címét, mindegyiknek írtam. Háromtól kaptam választ, a legkorábbi felvételi időpont a müncheni főiskolán volt. Úgy mentem el, hogy megnézem, kipróbálom, miből áll Németországban a felvételi vizsga, és majd a következő évben Berlinben újra felvételizek. Almomban nem gondoltam, hogy rögtön föl is vesznek Münchenben. Itthon csak két embernek mondtam el, hogy mire készülök. Nem akartam égni, ha nem sikerül, másrészt pedig azt sem szerettem volna, hogy bárki odatelefonálással pozitívan vagy negatívan befolyásolja a döntést. Lehet, hogy ilyen nem is lett volna, de elég fóbias vagyok ahhoz, hogy ilyeneket képzeljek. Már csak mosolyogni tudok, amikor mostanában egyesek a müncheni felvételemet maguknak tulajdonítják, és elvárják, hogy hálát rebegek érte.

– *Mit kellett tudni a bejutáshoz?*

– A három rostából álló felvételi meglehetősen komolynak bizonyult. Az első rostán ki kellett dolgozni egy opera vagy egy színdarab koncepcióját, díszlet és jelmeztervét. A Borisz Godunovot választottam, amit elemeznem kellett a vizsgabizottság előtt. A második rosta különböző készségvizsgálatokból állt: zongora, zeneelmélet, összhangzattan, operatörténet, általános műveltség stb. A harmadik rostára a felvételi bizottság által adott darabhoz – a *Szöktetés a szerájból*-t kaptam – három nap alatt ki kellett találni egy koncepciót, majd a vizsgán néhány jelenetet be is kellett állítani a meghívott énekesekkel. A harmadik rosta végére annyira elfáradtam a stressztől és a folyamatos német beszédetől, hogy az eredményhirdetésen azt sem értettem, felvettek-e. Úgy éreztem, ciki lenne megkérdezni, ezért hazajöttem, és bízva a német alaposágban, vártam, hogy írásban értesítsenek. Szerencsére hamarosan megjött a papír, hogy felvettek, és 1993. szeptember 3-án jelentkeztek Münchenben.

– *Mit köszönhet a müncheni főiskolának?*

– Egészen más szemlélettel ismertetett meg, és nagyon erősen befolyásolta a gondolkodásmódomat. A legfontosabb volt, hogy nem egy fajta szabálynak, stílusnak való megfelelést tanítottak, hanem arra ösztönöztek, hogy a saját stílusomat, világszemlétemet alakítsam ki, s azt próbáljam meg száz százalékgig követni, azaz elsősorban önmagamhoz legyek konzekvens. Azt majd eldönti az élet, hogy a gondolatmenetem tetszik-e valakinek vagy nem. Azóta is így dolgozom. A rendezéseimre lehet mondani, hogy nem tetszik, rossz, de arra allergiás vagyok, ha valaki azt írja: átgondolatlan. Ez ugyanis egyszerűen nem igaz. Lehet, hogy tévút, rossz út, de az átgondoltság, a logika mindig benne van. Legfeljebb a saját logikám. Ez a fontos alapszabály Münchenben nagyon erősen bevésoódott. A német nyelv, a német gondolkodás, filozófia és színházcsinálás alapkérdése: miért? Mindennek van oka. Ez a mediterránabb világban, dél felé haladva kezd háttérbe szorulni az operában és a színházban is. Mivel a miértnek nem számítanak annyira, fontosabbak az érzelmek. Nálunk amikor egy színész, énekes elkezd foglalkozni egy darabbal, rögtön érzelmeket akar produkálni. Filozófiailag én egészen másként látom, nálam előbb gondolat van, s a gondolat szüli az érzelmet. Persze tudom, ez a tyúk vagy a tojás története, amiről beszélgessenek az okos színházesztéták.

– *Kik, hogyan és mit tanítottak a müncheni főiskolán?*

– A nemrégiben elhunyt August Everding volt az iskolavezető tanárunk, Cornel Franz professzor pedig az osztályfőnökünk. Az iskola nagyon fontosnak tartotta, hogy egy-egy szemeszterre, kurzusra, workshopra vagy legalább egy hétvégére minél több olyan személyiséget hívjon meg, aki az egyéniségével perspektívákat tud számunkra mutatni. Így Peter Steintől kezdve Jürgen Flimmen keresztül, Harry Kupferen át Peter Zadekig a német nyelvterület számos neves színházcsinálója ugyanúgy tartott előadásokat nekünk, mint a kevésbé ismertek, akik ugyancsak hihetetlen intelligenciával, műveltséggel, tudással rendelkeztek. Olyan díszlet- és jelmeztervezőkkel találkozhattunk, mint például Helmut Crossar, aki évekig a nemzetközi szcenikus-szövetség elnöke volt. Tőle nem azt tanultuk meg, hogyan lehet díszletet tervezni, hanem a gondolkodásmódját ismerhettük meg, azt, hogy díszlettervezőként hogyan elemez egy darabot. Mindig azt vizsgálta meg, hogy dramaturgiailag miről szól egy jelenet a darabon belül, s azt hogyan ábrázolná a színpadon. Azért volt fantasztikus ezekkel az emberekkel találkozni, mert valamennyien intenzíven gondolkodó, praxis-sal rendelkező alkotók, akik nem elméleti teóriákkal jöttek, nem elméleti tananyagot hoztak, s nem kívülállóként bíráltak, hanem belülről ismerték a színház működését. Roppant színes és széles skála volt a tanároké, ami tovább nyitotta a fantáziánkat abba az irányba, hogy válasszunk, keresgéljünk, több szempontból megnézzük ugyanazt a jelenséget. Ennél jobb oktatási módszert nem tudok.

– *Miben különbözik leginkább a német operaélet a magyartól?*

– Alapvető a gondolkodás más jellegűsége. Nagyon fontos az is, hogy esztétikailag az előadások nyolcvan százaléka azt a fajta kortárs művészeti irányvonalat próbálja követni, ami jelen van a mindennapjainkban, a hétköznapi életünkben a formatervezésben, a televíziós műsorok kiállításában, a frizurákban, az öltözködésben. A mában. Az aktualitás nem mindig azt jelenti, hogy egy az egyben át kell tenni egy darabot valahová. Idehaza – főleg az operajátszásban – még mindig felháborodást kelt, ha valami picit elrugaszkodik, másként van. A közönség alapvető vágya, hogy elvárásainak megfelelő dolgot lásson a színházban. (Ez még Németországban is így van, ahol na-

gyon szeretik a vendégjátékra kiutazó konzervatív magyar produkciókat, mert végre szép barokk ruhás Cosi fan tuttét láthatnak.) Az emberek a színházi produkciót ugyanúgy szeretnék megvenni, mint egy árucikket. Ez persze az ember természetes igénye. Ha bemegyek az étterembe, és rántott szeletet rendelek, joggal felháborodom, ha borjúszemeket kapok. A pincér erre azt mondhatja: miért nem próbálom ki? Ha kérek egy pohár vizet, és azt ételfestékkel pirosra festik, attól még nem változik meg, a víz víz marad. Mégis felháborodunk, mert nem ezt kértük. A pincér persze nem hazudik, amikor azt mondja, ő vizet hozott. Az embernek mégis rossz érzése van, amikor belekortyol a piros vízbe, mert más ízűnek érzi. Pedig tökéletesen ugyanolyan, csak a piros folyadék láttán a nyelven más összetételű nyál termelődik, mert arra számítunk, hogy málnához vagy ribizlihez hasonló savanykás ízhatást fogunk érezni. Így valóban másnak, kesernyésebbnek érezzük a piros vizet, pedig nem olyan, csak a tudatunk módosította a befogadóképességünket, ezért nem tudjuk elfogadni. A példa ugyan elrugaszkodott, de itthon nagyon gyakran ezt érzem: ha bejönnek a nézők a színházba megnézni a Hamletet, elvárják, hogy a címszereplő fekete ruhában, kezében koponyát tartva mondja: „Lenni vagy nem lenni.” Ez jogos elvárás, ezért nem is akarok ki-végezni senkit, de ha jön egy rendező, aki Hamletet piros ételfestékkel megfesti, akkor a konfrontálódás olyan drasztikussá válik, hogy sokan kiköpik, mint a piros vizet.

– *Még főiskolásként kapott nagy lehetőséget Szegeden.*

– Molnár László, a szegedi operatársulat akkori zeneigazgatója be akarta mutatni a Turandotot Misura Zsuzsával a címszerepben. Kerestek rendezőt, de a hazai mezőnyben mindenki vel szemben találtak valamilyen ellenérvet. Tudomásom szerint Misura Zsuzsa dobta be, hogy ismer engem asszisztens koromból, épp kint tanulok Münchenben, mi lenne, ha engem hívnának meg. Molnár László merészen felkarolta az ötletet, noha nem tudhatta, mi sült ki belőle. Nagyon sok kétség közepette vállaltam el. Azzal vágtam neki, hogy most legalább kipróbálhatom magam, megbizonyosodhatok róla, alkalmas vagyok-e erre a pályára. A legnagyobb kérdés az volt, tudok-e bánni az emberekkel.

– *Hogy fogadták a müncheni főiskolán, hogy már jóval a diploma előtt ekkora lehetőséget kapott Magyarországon?*

– Látták videón az előadást, nagyon örültek neki, és a mai napig örülnek, hogy folyamatosan dolgozhatok, mert az osztályomból az egyetlen vagyok, akinek egyáltalán rendezései vannak. Az osztálytársaim többsége örül, ha Németországban a rendezői diplomájával legalább asszisztensi állást talál.

– *Ilyen sok a rendező?*

– Igen, és – ahogyan nálunk is – nagyon sok az álrendező, aki mindenféle módon bejut egy színházba, és ott jól elvan. A német főiskolákon fontos nevelési elv: ha valaki diplomát tart a kezében, attól még nem biztos, hogy az is, ami a diplomájára van írva. Attól, hogy valaki diplomás operaénekes, nem fog automatikusan szólószerepeket kapni. Idehaza, ha valaki leteszi a diplomavizsgáját, kikéri magának, ha nincs a pályán. Az egyik müncheni osztálytársam az utcaszínházi amatőr világban dolgozik, a másik asszisztensként keresi a kenyerét, a harmadik pedig egy alternatív színházi műhelyben mindenféle szellemi munkát végez.

– *Irigyelhetik...*

– Irigyelhetnek, ha egyáltalán ezt szerették volna csinálni. Őket nem érdekelte ennyire az opera, inkább prózai irányba orientálódtak. De nem is operarendezői, ha-

nem rendezői szakon végeztünk. A speciálisan prózai vagy zenés színházi stúdiumokat fakultációként választhattuk, ezért ugyanúgy tanultam a prózai színház történetét, mint ahogyan osztálytársaim a zenés színházét. A rendezés órákon éppúgy foglalkoztunk Shakespeare- vagy Osborne-drámákkal, mint Mozart- vagy Wagner-operákkal. Engem mindig ugyanúgy érdekelt a prózai színjátszás is, csak talán az operában láttam több lehetőséget arra, hogy kipróbáljam, amit szeretnék: az elvontabb, szimbolikusabb, szürreálisabb és vizionálisabb világ megteremtését.

– *Ennek a világnak a létrehozására a Turandotnál is alkalmasabb volt a következő szegedi rendezése, Boito errefelé ritkán játszott, kevésbé ismert operája, a Mefistofele.*

– Ez egy fantasztikus víziódarab. Nem is értem, hogy a nagy sikerek után miért nem játszották többet, miért tűnt el a repertoárról. Sokan azt mondták, a Mefistofelét ki kell találni, csak akkor működik. Minden darabot ki kell találni, hiszen erről szól a rendező feladata. A Mefistofele nagyon modern darab, egymáshoz nem túl szervesen kapcsolódó jelenetekre bomlik, mégis szinte teljesen megrajzolódik benne Goethe Faustja. Ezért valóban jó lehetőséget adott egy elvontabb, szimbolikusabb világ megteremtésére. Minthogy a közönség szinte nem ismerte, felszabadultam az elvárásoknak való megfelelés kényszere alól. Nem kellett megküzdennem a fekete ruhás Hamlet-képpel, mert ilyen nem létezett. Remek munka volt, sokat tanultam általa saját magamról. Megfogalmazhattam, mi az az esztétikai világ, az a gondolkodásmód, ami felé szeretnék tovább lépni.

– *Következő szegedi bemutatójáról, A varázsfuvoláról utólag azt mondta, nem sikerült. Miért?*

– Egyszerűen nem tudtam megoldani a darab problémáit. Nem jött össze. Pedig sok mindenre megpróbáltam választ találni, sok mindent újra és újra többször átgondoltam, de nem éreztem úgy a bemutatón, hogy ez az én kész olvasatom. Legfeljebb azt mondhatom, megpróbáltam elolvasni a könyvet, de valószínűleg egyszer még újra bele kell vágnom, hogy jobban megértsem. A varázsfuvola is bekerült abba a repertoár rendszerbe, amelyben minden előadás kopik, mindegyikből kiveszik az a lendület, izgalom, felkészültség, felfokozottság, és az a gondolatiság, ami a premiért megelőzően belekerül a produkciókba. Akkor napokon, heteken keresztül csak egy darabról beszélgetünk az előadókkal. Ez egy idő után lepereg, és sok szereplőben nem marad más, csak az, hogy melyik mondatnál kell balra mennie. Talán azt is meg tudja mondani, miért akkor és ott kell, de már a gondolkodás nüanszai – hogy miért énekel pianissimó vagy fortét, és közben mire gondol – elkenődnek. A néző, aki először látja az előadást, talán észre sem veszi ezt, de aki már többször végignézte, annak szomorú látni. Hasonló sorsra jutott a Turandot is, annak ellenére, hogy az egy elementárisabb darab és akciódúsabb, mozgalmasabb rendezés. Ha a Mefistofelét játszaná még a színház, valószínűleg az sem lenne már az, ami a premieren robbanni tudott és feszültséget tudott teremteni.

– *A kamaraszínházban bemutatott Sevilla, se borbéllal sikerült meghökkentenie a közönséget.*

– Kifejezetten az volt a célom, hogy piros vizet szolgáljak fel. Magamban már régóta készülődtem arra, hogy valamit egészen másképpen láttassak. Ezzel már a Turandotban is megpróbálkoztam, majd sokkal bátrabban a Mefistofelében, ahol a Walpurgis-éj vagy a görög kép megjelenítésének, vagy a szobaképek szürkeségének volt egy-

fajta szárnypróbálgatás jellege. Mivel a Mefistofele kevésbé ismert opera, nem volt akkora a konfrontáció, és a közönség rögtön elfogadta a darabot. A sevillei borbély esetében biztosan tudtam, hogy kis patikaszobás, spanyol barokkban tartott operácskát nem szeretnék rendezni, mert nem érzem adekvátnak. Rossini muzsikája ugyanis rendkívül humoros, de szerintem nem bájos, helyes, jópofa, hanem szemtelen, olykor perverz, cinikus, groteszk és abszurd fekete humorral megfűszerezett zene. Nem akartam polgárpukkasztó lenni, nem azért kevertem piros festéket a pohárba, hogy jól elbánjak azzal, akit kiszolgálók. Egyszerűen szerettem volna kipróbálni ebben az operában az abszurd világot. Mint amikor főzök, és időnként kedvem támad kipróbálni, mi van akkor, ha egészen váratlan dolgokat vegyítek. Nem szükséges mindig azt az utat járni, ami már ki van taposva. Amíg tehetjük, próbáljunk ki valami mást. Ez volt az én színházi moralitásom, vagyis az a művészi irány, amit a zenéből olvastam ki. Valóban úgy hatott sokakra, mint a piros színű víz. Ezt is megértem, és nem bántom azokat a nézőket sem, akik felállnak előadás közben, és kikérik maguknak. A produkció nem kaphatta A sevillei borbély címet, mert arra talán még nincs felkészülve a magyar közönség, hogy az eredeti címen teljesen mást játsszunk. A Sevilla, se borbély cím is egy többféleképp olvasható abszurd játék – ironikus fintorral jelzi, hogy nem azt kapja a néző, amit vár.

– Meglepetés volt ez a produkció azért is, mert olyan énekeseket, akiknek a teljes színészi eszköztárát, gesztusrendszerét ismertük már a hagyományos darabokból, egészen új oldalukról mutatott be. Hogyan sikerült ezt a fajta gondolkodásmódot, új stílust elfogadtatni velük?

– Nem sikerült mindenkivel elfogadtatni, ezért olyan is volt, aki ugyanolyan maradt, mintha egy szokványos előadásban játszana. Bár az énekesek meggyőzése, az önbizalmuk felgerjesztése – hogy higgyenek abban, amit csinálnak – kemény munkának bizonyult, mégis talán sokkal könnyebb volt ezt elérni, mint azt, hogy egy „normál” darabban hitelesek, természetesen legyenek. Az énekesek könnyebben rávehetők arra, hogy 180 fokos fordulattal abszurdot játsszanak, mint arra, hogy csak 10 fokos fordulatot tegyenek, és a manírt elhagyva természetesen hozzák például Liu halálát. Hajszálnyi különbséget tenni mindig sokkal nehezebb. Meg kell látni az énekesek szemében, hogy bennük van-e a játékra való hajlam. Ha igen, akkor az már az én feladatom, hogy kihozzam belőlük, és megpróbáljam elérni, hogy el is fogadják, vállalni is merjék, beleférjen az exhibicionizmusukba. Közben sok butasággal is találkozom. Nehezen tudom elfogadni, amikor egy előadó azért nem hajlandó levetni a trikóját, mert van egy barna anyajegy a vállán, amit nem akar vállalni. De nemcsak a testi hibákra, hanem a lelki problémákra is vonatkozik, hogy sokan nem hajlandóak megmutatni, sőt takargatni szeretnék. Miközben a színház pont arról szól, hogy levetkőzünk és kivetkőzünk magunkból.

– Mit gondol, milyen lehetőségei vannak ma a szegedi operatársulatnak? Mintha nem lenne már olyan érdeklődés az előadások iránt, mint akár csak nyolc-tíz évvel ezelőtt...

– Megváltozott a közönség és a kultúra is. Ezt a magyar színházak többsége, és különösen az operatársulatok nem hajlandók tudomásul venni. Nem értették meg, hogy a közönséget nevelni, fejleszteni kell. Nem elég odakenni néhány gyerekkoncertet és gyerekoperát. Bármilyen fontosak is ezek, ezzel még nem intéztünk el semmit. A közönség meghal. Nemcsak biológiailag, hanem szellemileg is, mert otthon tévéje és videója van, multiplex mozik várják pattogatott kukoricával. Ha ezek ráadásul olcsób-

bak is, mint a színházjegy, akkor nem lehet kétséges a választás. Az idősebb generáció állandóan tiltakozik az ellen, hogy a színház és az opera megújuljon, modern legyen. Modernség alatt azt értem, hogy az előadásoknak követniük kell a felnövekvő társadalom ízlésvilágát, nem pedig a múltat kell visszaidézniük. Nem azt kell kérdezni, hogy mi volt a Vaszy-korszakban. Lehet, hogy az akkoriban létrejött nagyszerű előadások ma nevetségesek lennének, és iszonyatosan megbuknának. Akkoriban lehetett száz-húsz opera- és operett-előadást játszani Szegeden, mert egyetlen tévécsatorna volt hét-fői szünnapal. Az emberek mindig szórakozni vágnak, művelődni akarnak, sírni, nevetni szeretnének. Ezt ma meg is kapják a televíziótól és a mozitól, ezért a színháznak fel kell vennie ezekkel a médiumokkal a versenyt. Ha ezeknek a médiumoknak a stílusa, esztétikai kerete, tempója, látásmódja megváltozik, arra a színháznak is reagálnia kell. Lehet szándékosan az ellentétét is csinálni, s ezzel választékot nyújtani, lehet ugyanazt csinálni, és ezzel besorolni a könnyű, szórakoztató műfajba, vagy lehet minden mást is – de valamilyen módon reagálni kell rá. Úgy érzem, a színházcsinálók zöme nem veszi ezt a kérdést komolyan, ezért nincs átgondolt színházpolitika a legtöbb teátrumban ma Magyarországon. Az operatársulatok esetében pedig végképp nincs! A Magyar Állami Operaházban a repertoár megőrzésével ez eleve kizáródik. Adnak ugyan lehetőséget új előadások létrehozására is, de ezek az alkalmak nincsenek előkészítve. Ami valóban új, az nagyon drasztikusan hathat. Mint a borjúszemek a rántott szelet helyett. Hiába mondom, hogy azt tanultam Németországban, azt láttam Londonban, Párizsban, hogy egy-egy premiert – legyen az barokk vagy modern darab – elemző, tanító munka előzi meg a sajtóban, különböző rendezvényeken. Mire a közönség eljut az operaházba, már felkészült. Erre Magyarországon nincsenek meg a fórumok. De ez nem jelentheti azt, hogy ezért az alkotóművész ne is törekedjen újat csinálni, mert nem fogják érteni. Ki kell provokálni a megértést és a figyelmet! Ha egy városban nincsenek kerékpárutak, annyi biciklisnek kell felmenni az útestre, hogy célszerűbb legyen az önkormányzatnak egy bicikliutat építtetnie. A szegedi operatársulat esetében nagyon sok múlik azon, a közönségnevelés hogyan folytatódik. Nagyon jónak tartom, hogy Oberfrank Péter vezetése alatt a társulat sokat fiatalodott. Fiataloknak ad lehetőséget azáltal, hogy szerződést kínál nekik, és bevonja őket a mindennapi munkába. Ez nagyon fontos, még akkor is, ha az idősebb, nevesebb művészek megsértődhetnek. Enélkül meghalna a társulat. Az a közönség, aki ma nem jár operába, pontosan azért nem jön, mert elege van abból, ami itt látható, és rögtön jön – lásd a Sevilla, se borbély példája – ha valami mást láthat.

– *Szegedi sikerei után Budapesten is többször lehetőséget kapott a megmérettetésre.*

– Hála istennek, Szinetár Miklóssal olyan kontaktusba tudtam kerülni, hogy megértette: affinitásom, vágyam és energiám van arra, hogy kortárs darabokat rendezzek. Ezekkel a darabokkal megpróbáltam stílust váltani, áttörni azt a megcsontosodott operajátszási formát, ami a Magyar Állami Operaházban uralkodik. Ligeti György operája a *Le Grand Macabre* nagyon nagy sikert aratott. Hogy miért csak két előadást játszottak belőle Budapesten – aztán még egyet vendégszereplésként Zágrábban –, nem tudom. A Peter Grimes nagyon furcsa fogadtatásban részesült, aminek nagyon örülök. A közönség egyik fele üvölt, fújol és hazamegy, a másik fele marad és tüntetően tapsol. Nekik bizonyára örömet okoz, hogy végre egy ilyen előadást is láthatnak. Azt hiszem, a Peter Grimes esetében történt meg leginkább a piros víz szindróma. Nagyon kiborítottam a bilit. Hihetetlen zagyvaságokat voltak képesek emberek mondani és leírni

erről a produkcióról. Ami a megszokottnál több gondolkodást igényel, egészen furcsa dolgokat vált ki nemcsak az egyszerű nézőkből, hanem olykor még a szakemberekből is. Mielőtt eszükbe jutna, hogy talán meg kellene próbálni megérteni a másik ember gondolkodását, máris egészen drasztikusan elutasítják. A legnagyobb felháborodást ezzel a darabbal arattam, aminek nagyon örülök. Ugyanakkor szomorú is vagyok, de nem azért, mert úgy érezném, hogy nem sikerült ez a produkció. Ha így lenne, azt is elismerném. Britten operáját az eddigi legfontosabb munkámnak tartom, annak ellenére, hogy a legnagyobb pártszakadást is ez okozta. De talán történik majd valami, ha az emberek viszonyítani tudnak, eldönthetik, hogy elutasítják vagy akarják ezt a fajta színházat.

– *Februárban újabb nagy bemutatóra készül Szegeden. Puccini Triptichonja jó alkalom a rendezőnek, hogy megmutassa, mit tud a zenés színházról...*

– A köpeny, az Angelica nővér és a Gianni Schicchi szerintem – és Puccini szerint is – három különböző darab. A komponistának semmi más célja nem volt vele, mint az, hogy három egészen különböző dolgot egymás mellé tegyen. Mint egy avantgárd képzőművész, aki a kiállítóteremben lerak egy tojást, egy kalapácsot és egy virágot, és azt mondja, ez az installációja. A Triptichont nagyon sokan elutasítják, nem tartják jelentős műnek. Nem is játsszák, legfeljebb A köpenyt és a Gianni Schicchit. Az Angelica nővért rendszerint kihagyják, mert akkor már három olyan különböző világ kerülne terítékre, amit úgymond nem tudnának megemészteni a nézők. Azt gondolom, az eredeti formában, együtt kell játszani őket. Talán az esztétikájában próbálok majd valamiféle egységességet létrehozni, de nem lesz ugyanaz a díszlet- és a jelmezvilág, mert teljesen más világokat szeretnék teremteni. A köpeny verista jellegű mű, rendkívül realiztikus, naturalisztikus. Érzelmek, konfliktusok dominálnak benne, ugyanakkor semmi heroikus nincs benne, tulajdonképpen rendkívül hétköznapi történet. Két-három ember sorsa negyvenöt perc alatt leperog a hajófedélzeten. Valójában egy érdektelen krimi, egy gyilkosság lehetne, de a zenéje fantasztikussá teszi. Épp ezeket a legrealisztikusabb darabokat a legnehezebb megrendezni, ezeknél nem lehet megugrani akkora lépcsőfokot, mint például az említett Rossini-vígoperánál. Csak arra lenne szükség, hogy természetesen játszanak az énekesek, ne akarjanak operáskodni. Az elérhető siker nem olyan látványos, mint a Peter Grimes vagy a Sevillai esetében, ezért lehet, hogy azt fogják mondani, visszaléptem, megtántorodtam, holott nem erről van szó. Egyszerűen nem enged más a darab, mert nagyon erős a kerete, köt az a világ, amelyben ábrázolódik. Természetesen igyekszem feszegetni ezeket a kereteket, keresem a módját, hogyan lehet látványvilágban, jelmezvilágban, színészi játékban tovább lépni. Sokkal elvontabb, filozofikusabb, sokkal több impressziót tesz lehetővé az Angelica nővér, ezért ez izgat a legjobban.

– *Pedig a három közül épp ezt tartják legkevésbé sikerültnek...*

– Mert egy olyan mikroszkopikus világ, amelynek a megértésére az emberek többsége nem vállalkozik. Egyszerűbb egy krimit megnézni, mint egy olyan pszichodramát, ami a fantázia szüleménye. Puccini olyan dologra vállalkozott, amire addig kevesen: hogy megmutassa, egy ember miért rohan fatális módon az öngyilkosságba, mit él meg abban a pillanatban, amikor a lába elhagyja a híd pillérváráját, és visszafordíthatatlan a zuhanása a mélybe. Az öngyilkosság és a bűnbocsánat Angelica nővérben szereplő problematikáját gyakran vallásos kenőccsel öntik le, és ezzel elintéztnek is tartják. Miközben abba kellene belegondolni, hogy az az ember, aki felkúszik a Sza-

badság-híd tetejére, mit gondol, miután leugrott, zuhan lefelé, és tudja, hogy nincs visszaút. Soha nem fogjuk megtudni, mi van akkor a fejében. Azt hiszem, mára az Angelica nővér a legmodernebb és legaktuálisabb mű a három közül. Ha ilyen módon közelítünk hozzá, akkor teljesen mindegy, hogy egy zárdában játszódik vagy egy vilamoson. Mindegy, hogy apácák vagy alkoholisták, hajléktalanok, perspektívtalan fiatalok a szereplői. Ha az eredeti környezettől elrugaszkodunk, akkor rögtön jön a sipítozás: Hol vannak a szép kis kerengők és az apácaruhák? Nemrégiben játszották a Szegedi Nemzeti Színházban Arthur Miller drámáját, Az ügynök halálát, aminek a szerző azt az alcímet adta: Fejének belseje. Ez minden ilyen darabra vonatkozhatna, a Peter Grimes-ra éppúgy, mint a Turandotra vagy az Angelica nővérré. Fiktív tényekről van szó, egy zárt helyen együtt élő emberek közösségéről. Egy ilyen darabot úgy is korszerűvé lehet tenni, úgy is lehet aktualizálni, hogy konkrétan egy lakótelepi lakásban rendezzük meg – ezt én túl drasztikusnak érzem a zene minőségéhez –, és el lehet vinni valamiféle látomás, szimbolizált világ felé. Manapság a szimbólumok megértése is túl sok nehézséget okoz az embereknek. Bízom benne, hogy most ez nem lesz annyira nagy probléma. Mindenesetre senki ne várjon ciprusokat és pálmafákat egy kis spányol barokk templomocska kertjében. Ennek ugyanis semmi értelme és semmi köze sincs a darabhoz, még akkor sem, ha ez a szövegben elhangzik. Valójában ezek a szövegek szimbolikusan jelentenek valamit. A darázscsípés, az összekoldult sajt, dió és mogyoró nem konkrétságukban érdekesek, hanem abban az értelemben, hogy milyen kérdéseket vetnek fel. Például, hogy miközben emberek csip-csup ügyekkel vannak elfoglalva, közöttük él valaki, akinek olyan világfájdalma van, s akivel olyan disznóság történt, mint Angelica nővérral. Megszülte a gyermekét, megcsókolta, és abban a pillanatban elszakították tőle, őt pedig törvénytelen gyermek szülése miatt zárdába zárták. Ha valaki belegondol abba, mit érezhet az a nő, aki a száját összeszorítva hét éve úgy él, hogy a képzeletében van egy kisfiú, akiről semmit sem tud, s közben a többiek arról csocorásznak körülötte, hogy mandula, meg mogyoró, a kútra arany napsugár fénye hullik, milyen szép a kolostor, akkor ez egy vérdráma. Akkor nem egy rosszul sikerült darab, ami a második felétől kezdve már jobb – ahogy ezt sok esztéta már leírta –, hanem valami egészen horrorisztikus szörnyűség. Nem tudom még, hogyan fogom mindezt ábrázolni. Lehet, hogy nem is lehet. Lehet, hogy a darabban önmagában van benne, és vagy fogékony rá valaki, vagy nem. Engem hihetetlenül megráz, rettentően felkavar, mert ugyanezt látom ma: a társadalom is elhidegül, és nem vesszük észre, hogy milyen fájdalommal és milyen problémákkal élnek közöttünk emberek. Csak akkor kapjuk fel a fejünket, amikor már a vonat alá ugrott vagy megmérgezte magát.

– És a Gianni Schicchi?

– Az okozza a legtöbb kétséget. Ugyanis vígoperának van feltüntetve, de nem olyan, mint például A sevillai borbély. Egyáltalán nem vicces, legfeljebb fanyar ironia van benne, ami nem emelkedik fel a kritika szintjére. Elvárják a rendezőtől, hogy humoros előadást hozzon létre – miközben maga a darab egyáltalán nem az. Schicchi figuráját senki nem veszi komolyan, mert a történetet sem hiszik el. Azt szokták mondani, olyan nincs, hogy valaki más hangját utánozva csalást követ el. Miközben csak ez van körülöttünk: adócsalás, számlacsalás, lopás, kisemmizések – embertelen, gusztustalan hidegvérűséggel és kegyetlenséggel. Nap mint nap ezernyi példát olvashatok, sőt a privát környezetemben is ugyanezt tapasztalom. Ezeket a szörnyűségeket

azonban nem lehet Puccini darabjában megmutatni, mert nem ad rá megfelelő teret. Nagyon félek tőle, hogy mit sikerül belőle kihoznunk, mert a téma és a zene rendkívül aktuális, sok mindent hordoz.

– *Amikor a múlt nyáron a Képzelt riportot rendezte a szegedi szabadtérin, a próbák kezdetén mutatott egy cikket az aznapi Népszabadságból Halál a Love Parade-on címmel, ami azt bizonyította, hogy Déry története napjainkban is aktuális. Annak ellenére, hogy nem néz televíziót, úgy tűnik, mégiscsak naprakészen nyomon követi, mi történik a világban...*

– Nem vonom ki magam a társadalomból. Azt figyeltem meg, hogy autós ismerőseim kikerülnek a hétköznapiakból, már ők sem tudják, mi zajlik az utcán, mi az emberek problémája. Nem is beszélve a vezető politikusokról, a gazdagokról, akik eleve el is zárkóznak ettől. Nem tudják, milyen a pisaszag, ami az aluljáróban a munkanélküli hajléktalanokból árad. Nem tudják, milyen az, amikor a buszon a mellettem álló embernek tetű mászik a haján. Ezek az „élmények” engem gondolkodásra inspirálnak. Rengeteg információt hallani az emberek beszélgetéséből a buszon, a metrón és a vilamoson. Úgy érzem, ezek a vélemények természetesebbek, okosabbak, értelmesebbek, igazabbak – még akkor is, ha valójában rendkívül buták és primitívek is lehetnek. De nem azért születnek, mert valakinek pénzt kell keresnie, és a bolhából is elefántot kell gyártania. Ennek ellenére olvasok újságot is, figyelem a sajtót, de talán nem a szokványos kilúgozott szemmel. Mielőtt kidobtam volna a tévémet, azt vettem észre, hogy hidegen hagynak, nem kavarnek fel a legszörnyűsebb katasztrófák sem. Mint ahogyan a kórboncnok sem borul ki naponta a munkahelyén a hullák láttán. Egy hírnek csak akkor van igazi értéke számomra, ha meg tud érinteni, ha kétségbe tudok tőle esni.

– *Milyennek látja Szegedet?*

– Nagyon szeretek Szegeden lenni, mert itt nyugodtabban tudok dolgozni, marad időm többet sétálni, gondolkodni. Pesten annyi a zsiszsegés, hogy akárhogy is igyekszem csak a munkámra koncentrálni, nem sikerül. Nagyon jól érzem magam a nagyvárosokban, imádom Londont, Párizst és mindenekelőtt Berlint, de szeretem Szeged nyugalmaságát is. Kényelmesen be lehet sétálni a színházról a színházig. A színházban pedig sokkal több dolgot lehet kipróbálni, sokkal izgalmasabbak a színészek, az énekesek, még akkor is, ha képességeikben esetleg gyengébbek – bár ez sem mindig igaz! –, mint a budapesti sztár paraleljük. Lehet, hogy egy pesti sztárénekes öt próbával, rutinnal és technikával zseniálisan megold egy feladatot, amihez itt hat hétre van szükség, de az nem annyira izgalmas, mint látni, heteken át hogyan alakul ki valami lépésről lépésre. A próbafolyamatok engem sokkal jobban izgatnak, mint az előadássorozatok. A szegedi színházban az alkotásra, a munkára több időm jut. Mostanában úgy érzem, a város mintha kicsit megtorpant volna. Három-négy évvel ezelőtt intenzívebbnek, érdekesebbnek hatott. Nagyon fontosnak tartom, hogy a város szívében található az egyetem, és így az egyetemista, főiskolás fiatalok egyszerűen a jelenlétükkel folyamatosan befolyásolják, sőt „megerőszakolják” a polgárokat. Azok a városok meghalnak, ahol a központon kívüli, elszigetelt diáknegyedbe számúzik az egyetemi ifjúságot.

– *Hogyan tervezi a pályáját, mit szeretne csinálni mondjuk tíz év múlva?*

– Nem gondolkodom évekkkel előre. Az az egy célom van, hogy ne hülyüljek meg. Ha az embernek nem áll le az agya, akkor képes felfogni, hogy mikor, mit kell csinálnia.

Hollósi Zolt

Kiss Ferenc halálára

„Mondd azt, hogy: csakazértis!” Így biztatta Csoóri Sándor a *Sérült versben* az agyvérzése után beszélni tanuló Kiss Ferencet. Ez a *csakazértis* az ő egész életútjának, pályájának kulcsszava lehet. Petőfi, Ady, Nagy László indulata lobogott benne. Ám a dac, elszántság mellett személyiségében másféle erő és igény is érvényesült. Az *Akarsz-e játszani?* kérdésére Kiss Ferenc határozott igennel válaszolt. A bajvívó heroikus gesztusai mellett a homo ludens önfeledtsége, sármja, eleganciája is jellemezte. Kosztolányiban talán éppen ezt a kettős látást becsülte legjobban. „...az apolitikusságnak ez a legmegejtőbb ideológusa a maga módján a kor minden fontos parancsát teljesíteni tudta” – írta egy helyen. Egy rádióinterjúban pedig azt fejtegette, hogy Kosztolányi nélkül talán a népieket sem tudta volna olyan árnyaltan értékelni. Az egyéniség önérvényesítését éppúgy megértette, mint a közösség szolgálatában meglátott írói feladatot. Nem véletlenül idézte oly gyakran az értékszemléletével a népi és urbánus elfogultságok fölé emelkedő Magyar Csillag hagyományát.

Kiss Ferenc két évtizeden át, 1985-ben kezdődött tragikus betegségéig lapunk vezető munkatársa volt. *A modern tájvers születése, A Hószakadás, Csoóri tanszéke, Kormos prózája, A Hajszálgökök fogadtatása, Legújabb líránk és a kritika* – hosszan sorolhatnánk Tiszatájban megjelent írásait. Szépen megírt, napjainkban is olvasható tanulmányok ezek, a korszak irodalompolitikáit irritálók. Ma is előttem a kép: valamikor a hetvenes években a debreceni irodalmi napokon az elnöklő Király István veri az asztalt: „A tiszapéterfalvi kolhozparaszt gyereke nem mondhat ilyet!” Kiss Ferencet ezek a megrendezett dühkitörések egyáltalán nem zavarták. Amit mondott vagy írt, arra – pro vagy kontra – oda kellett figyelni. S mit írt volna annak a másfél évtizednek a magyar valóságáról és irodalmáról, amely lényegében kimaradt az életéből! Egy alkalommal Budai Ilona kérdésére azt válaszolta, hogy a népdaléneklés és -hallgatás öröme nagyobb, mint az irodalomé. Végül már csak ez a boldogság maradt – mielőtt végleg megszűnt a zavaros, új évezredet váró világ számára létezni.

Olasz Sándor

Szerkesztői asztal

A személyi jövedelemadóról szóló törvény ebben az évben is lehetőséget ad arra, hogy magánszemélyek befizetett adójuk egy százalékának közcélú felhasználásáról rendelkezzenek. Szívesen vennénk, ha azzal a bizonyos egy százalékkal a Tiszatáj Alapítványt segítenék olvasóink.

Adószámunk: 19082349 1 06

Az adóokmányokban található rendelkező nyilatkozatot egy szabvány méretű borítékba kell tenni. Ahhoz, hogy a rendelkezés teljesíthető legyen, a nyilatkozaton a Tiszatáj Alapítványnak és adószámának kell szerepelnie. A borítékon a nevet, lakás-címet és adóazonosító jelet pontosan föl kell tüntetni.

A szerkesztőség

*

Februári számunk illusztrációit *Deák Ferenc Betű és rajz* c. albumából választottuk. A kötetet a szegedi Mozaik Könyvkiadó a Frankfurti Nemzetközi Könyvvásárra jelentette meg. Deák Ferenc Erdélyben született 1935-ben a Kovászna megyei Kökös községben. Tanulmányait a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban végezte. 1958-ban a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola grafika szakán diplomázott. Több száz könyv és kiadvány tervezője, illusztrátora. Előszeretettel műveli a kisgrafika műfaját. *Betű és rajz* című, könyvgrafikusi munkásságának tapasztalatait összegző írott és rajzolt műhelyvallomása korábban a bukaresti Kritérium Kiadónál jelent meg. Deák Ferencnek az elmúlt év decemberében a Kass Galériában (Szeged, Vár u. 7.) nyílt kiállítása.

*

Néhány szerzőnkéről: DÖBRENTAI KORNÉL József Attila-díjas költő, a Hitel szerkesztője. SZÁNTÓ T. GÁBOR a Szombat c. folyóirat főszerkesztője. NAGY GÁBOR költő, irodalomtörténész a Széphalom Könyvműhely munkatársa. GYURIS GYÖRGY a szegedi Somogyi-könyvtár igazgatója, a Tiszatáj Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Márciusi számunk tartalmából:

GERGELY ÁGNES, LÁSZLÓFFY ALADÁR, SCHEIN GÁBOR,
TANDORI DEZSŐ versei

DARVASI LÁSZLÓ, SÁNDOR IVÁN prózája

FÜZI LÁSZLÓ esszéje

„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?”

(BALLA D. KÁROLY, HEISZLER VILMOS írása)

Diákmelléklet: *Vadai István Petőfi Sándorról*

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2000. FEBRUÁR

67. SZÁM

VASY GÉZA

Elszakadás és megkötöttség

EGY MOTÍVUMKÖR CSOÓRI SÁNDOR KÖLTÉSZETÉBEN

Már csak néhány esztendő és fél évszázada lesz annak, hogy Csoóri Sándor berobbant a magyar költészetbe, egyúttal a tágabb közéletbe is. 1953 nyarán hirdette meg Nagy Imre azt a kormányprogramot, amely elsőként próbált szakítani a sztálinizmus szörnyűségeivel, s ez lehetővé tette az irodalomban is – persze korlátozottan – a szókimondást. A pályakezdő költő indulatos, hibákat feltáró írásait addig a lapok rendre visszautasították, s a mesternek tekintett Illyés Gyula is azt tanácsolta neki, hogy inkább szerelmes verseket írjon. Az új fajta politika számára azonban megerősítést jelentettek a bátor versek, s a költő tisztánlátását is igazolta ez a politika. Az igazság megtalálása, kimondása az ember egyik legelemibb igénye. Rossz élethelyzetekben, diktatúrákban maga a kimondás katartikus hatású lehet. Csoóri Sándor azidőben azt mondta ki, amit az Andersen-mese kisfiúja: a király meztelen. Ez a mese esztétikailag is hibátlan, ezért feledhetetlen. A korai Csoóri-versek viszont még a tanulóévek termékei, irodalmi értékük csekély. A tapasztalatlan ifjú a diktatúra korának világát a kor hivatalosan elfogadott modorában: vers-publicisztikákban ostromozta, s ez is oka volt annak, hogy a társadalmi igazság nem tudott művészi igazsággá átlényegülni.

A Rákosi-kor otrombán visszaélt a legismertebb magyar költő nevével, amikor a „lobogónk Petőfi” jelszóra hivatkozva a végletekig leegyszerűsítette az ő forradalmiságát és közérthetőségét, s csasztuskaszintű agitatív költészetet igényelt. Csoóri Sándor korai versei már szembefordultak ezzel a hamisítással, de Petőfi igazságszeretetéhez ekkor még nem találta meg a korszerű poétikai-nyelvi formákat. Keserves lehetett a föl-

CSOÓRI SÁNDOR
(1930–)

*Huszedik századi alap-
élménnyé vált a disszonancia,
a kiélezett ellentétek feloldha-
tatlansága. Ezt fejezte ki a
műalkotásokban a polifónia,
ez az Ady Endre óta, Bartók
Béla óta mind gyakoribbá
váló, világgépet meghatározó
sajátosság. Mindennek szemlé-
letes példája Csoóri Sándor
költészetében az elszakadás és
a megkötöttség motívum-
körének egymásra-
rétegzettsége.*

ismerés számára – s néhány évvel idősebb pályatársai számára is, hogy: „Petőfi szavával van szükség jobb szóra” (Ady Endre). Ezek a pályatársak, Juhász Ferenc és Nagy László 1953 és 1956 között nagyszabású költői forradalmat hajtottak végre. A lírai realizmus hazai hagyományait folytató tárgyias-leíró jellegű költészet helyett a leginkább éppen az Ady-féle hagyományhoz köthető látomásos-szimbolikus-mítoszi világot hoztak létre. Ez az új fajta líra a korszakban felszabadító hatású. Csoóri Sándor számára is rendkívül intenzív tanulóévek következtek. A kortárs mesterek mellett elsősorban a szürrealizmus és a népköltészet tapasztalatait hasznosította saját hangjának megteremtéséhez.

A közéleti kérdések, a társadalmi gondok továbbra is foglalkoztatták, felelősség-érzete egyre tudatosabbá vált, de lírájában mindezeket csak átszűrten lelhetjük fel: képekben, képzetekben, tárgyias jellegű látomásokban. A leíróbb, a fogalmibb közlésmódhoz újabb műfajokat hódított meg: a szociográfiát, az esszét, a filmforgatókönyvet. A politikum ezekben volt hangsúlyos. A leginkább mesternek vallott Nagy László lírájában meghatározó a tragikus hangoltság és a költő-szerep felstilizálása. Csoóri Sándornál nemcsak a látomásosság válik mítoszi helyett tárgyiasabbá, hanem átváltozik a hangnem is elégikussá, s a költő-szerepről is más a felfogása. Amiként Domokos Mátyással beszélgetve megfogalmazta a különbséget: „Ő a leverhetetlenséget választotta, én viszont nem félttem esendőségeim megvallásától soha. Ő mítoszian – mondhatnám a tűzlopó Prométheusz öntudatával – élt, én kuszábban, bizonytalanabban, de szétnyitott inggel...” (Csoóri Sándor: *A félig bevallott élet*, 1982, 345. 1.)

Nagy Lászlóék költői forradalmával nagyjából egyidőben kibontakozott egy másik is, eleinte a nyilvánosság kizárásával, az újholdasok műhelyében, elsősorban Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes révén. E kétféle törekvés a teljes magyar lírát megújította. Közvetve hatással volt olyan idősebb alkotókra is, mint Illyés Gyula vagy Vas István, akik az ötvenes évek második felében ugyancsak új pályaszakaszt nyitottak. S ugyan-csak ezidőben bizonyosodott be, hogy az évekig kiszorított Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor a hosszú ötvenes évtizedben is meghatározó fontosságú alkotó mesterek. Ebben a hangnemi gazdagságban nehezebb volt önálló hangot találni a lemaradt vagy fiatalabb pályatársaknak. A küzdelmes útkeresést és a magáralálást példázza többek között Csoóri Sándor, Kányádi Sándor, Szécsi Margit pályáíve. Hasonló tanulsággal szolgál a néhány évvel fiatalabbak például Agh István, Bertók László, Csukás István, Orbán Ottó lírája.

Csoóri Sándor költői-alkotói magáralálása a hatvanas évek közepére tehető. Szimbolikusan egy kötet cím is utal erre, a *Második születésem* (1967). Radikálisan új fajta költői törekvések azóta is megmutakoztak: előbb a neoavantgárd, a középpontban egyértelműen Tandori Dezsővel, majd a posztmodern, a középpontban hangsúlyosan az epikával, a lírát tekintve elsősorban ugyancsak Tandorival, továbbá több más érdemes, de egyértelműen még meg nem ítélt alkotóval. A lírában az új tendencia egyelőre inkább áramlatként és hatásként mutatkozik jelentősnek, s kevésbé látható, hogy néhány kiemelkedő életművet döntően meghatározza. Talán ezért is értekeznek annyit a líra kifulladásáról, haláláról. A lezáruló ezredvég magyar líráját azonban indokolatlan volna temetni. Bár sok volt s éppen Csoóri nemzedékében a túlságosan korai költő-halál, s így kevés a rangos őszike-korszak, a kilencvenes években éppen Csoóri Sándor vagy Rába György, Tornai József kötetei a maradandó ellenpéldák, dacára annak, hogy egy posztmodernnek mondott korszakban igazából nem az ennek megfeleltethető szemléletet és poétikát, nyelvhasználatot példázzák,

hanem egy olyan előtt-állapotot a későmodernségből, amely a jelenkorban is eleven, hasonlóan ahhoz, ahogy az 1920-as évek avantgárdja sem tette érvénytelenné soha Babits vagy Tóth Árpád akkori költészetét. Így ez az „előtt” átnyúlik, érvényességét megőrizve az időben nagyon közelinek látszó posztmodern „utánra”, azaz a nyolcvanas-kilencvenes évek effajta lírai törekvései a kifejezés legnemesebb értelmében klasszicizálódnak.

Az elszakadás és a megkötöttség különböző megnyilvánulási formái az emberi lét kiiktathatatlan elemei. Bárki megtapasztalhatja valamilyen mértékben a kiválás, a búcsú, a szakítás, a halál, illetve a születés, az őrzés, a hűség, a visszatérés eseményeit, élménykörét. E formák állandóan egymásra utalnak, s mindez a születéssel kezdődik, amely az elszakadásnak és a halálunkig tartó megkötöttségnek alighanem a legszemléletesebb és ugyanakkor legmeghatározóbb típusa. A különböző formák jelenlétének mértéke, minősége minden egyénnél függ a megélt adatott történelmi korszaktól, a szűkebb környezettől s a személyiségjegyeiktől is. Dinamikusabb korszakokban nyilván több a lehetőség az elszakadásokra, ugyanakkor csökkenhetnek a megkötő sajátosságok. Az egyik ember hajlamos arra, hogy átlépjen azon, ami a változással múlttá válik, a másik meg a személyiség lényeges élményeként őrzi mindazt, amitől eltávolodott, elszakadt. Mindez nemcsak kor-, hanem életkorfüggő: ezért van az, hogy idős emberek hirtelen kioltathatlan vágyat éreznek, hogy felkeressék évtizedek óta elhagyott szülőföldjüket, visszatérjenek az eredethez.

Annak a nemzedéknek a sorsa, amelyikhez Csoóri Sándor is tartozik, meglehetősen mozgalmas volt, a „szerencsésebbek” számára már a gyerekkortól kezdődően. Ő 1930-ban született a Fejér megyei Zámoly községben. Szülei hét és fél magyar holdon gazdálkodtak, s az elemi iskola elvégzése után rá is a paraszti sors várt volna, ha nem tehetséges, s ha nem válik éppen az időben országos programmá az ilyen parasztyerekek ingyenes továbbtanulásának lehetővé tétele. Így került 1942-ben a pápai református kollégiumba. Falusiból városivá, parasztyerekből diákká kezdett válni. A II. világháború rettenetesen megviselte a szülőfalut: ide-oda mozgott a front, lakóit kitelepítették, visszatérve romokat találtak. Az érettségi után a fiatalember Budapesten lett egyetemista, de hamarosan hosszú időre megbetegedett, abba kellett hagynia tanulmányait. Őt ingyen gyógykezelték, mint tehetséges költőtanonc, ösztöndíjat kapott, ugyanakkor odahaza nyomorgott a család, mindent felforgatott a Rákosi-rendszer tébolya. Háború, betegség sem tudták azonban megakasztani. Felépülése után végleg a főváros lakójává és értelmiségivé vált. A radikális életformaváltáson túl a megtalált hivatásban is többszörös váltásra kényszerült, hiszen a Petőfi-modellt váltotta fel a látomásos-szimbolikus-szürrealista, azt pedig a tárgyiasan látomásos. Életformaváltásra, költői irányzatváltásra egyetlen történelmi korszakon, politikai rendszeren, uralkodó ideológián belül is sor kerülhet. A gyerekkor óta eltelt hat évtized azonban ezügyben is több radikális fordulatot hozott. Vonzó ideológiák, politikai pártok vesztették el – többször is – hitelességüket. Egyre csak halasztódott az egészséges, demokratikus társadalom megteremtésének lehetősége. A többször is elérhetőnek látszó álom ábrándnak bizonyult. Nyilvánvalóvá vált, hogy nincs egyenesvonalú történelmi fejlődés, hogy a vágyott Kánaánba nem érkezhetünk meg, de még csak be se pillanthatunk oda. Huszadik századi alapélménnyé vált a disszonancia, a kiélezett ellentétek feloldhatatlansága. Ezt fejezte ki a műalkotásokban a polifónia, ez az Ady Endre óta, Bartók Béla óta mind gyakoribbá váló, világképet meghatározó sajátosság. Mindennek szemlé-

letes példája Csoóri Sándor költészetében az elszakadás és a megkötöttség motívumkörének egymásmellettegysége.

E motívumkör bemutatását igen nagyszámú vers szolgálhatná, némi túlzással szinte az egész életmű felsorakoztatható lenne. Ezúttal meg kell elégednünk néhány kiemelkedő példával, amelyek egyúttal néhány meghatározó kapcsolattípust is szemléltetnek. Nyilvánvaló, hogy a pályakezdő alkotó útkeresése, „romantikus” azonosulásai és elszakadásai már e motívumkör őállapotát mutatják meg. Minőségi változást jelent azonban a „második születés”-sel kezdődő korszak. Az 1967-es kötetnek már a címe is kifejezi e motívumkört, s versek sorát kell említeni: *Rejtsétek el a csodát, Faggatózó óda a nőkhöz, Búcsú Kubától, A szökevény, Idegszálaival a szél, Barbár imádság, El akarom hagyni, Egyetlen robbanás, Ha megérintlek, Második születésem, Elengednélek, visszahív-nálak*, stb. A motívumkör kibontakozásának ez a korszaka is tanulságos, de talán még többet mond e líra jellegzetességeiről, ha az érett alkotó hosszabb pályáivét vizsgáljuk olyan versekben, ahol a motívumkör központi témája az édesanya, a mester és barát, a szerető társ, a közösség és a nemzedék, végül a természet.

Anyám szavai

*Köszönjük neked, fiam, hogy hazajöttél,
mert mi már olyan öregek vagyunk,
mint fönt a padláson az a falióra
s a mutatónk már nagyon a temető felé mutat.
Szépszerén azt se tudjuk, csütörtök van-e, kedd-e?
Amikor jössz, az a mi vasárnapunk.*

*Apád még csak-csak, ide fut, oda fut,
de nekem már a kisajtóig is mének hosszú az út,
hányszor megemlegetem azt a körtefát,
amit a konyhaajtó elől fordított ki a bomba,
meg tudnék benne kapaszkodni, mint most a te karodba.
Talán ha bottal járnék! No még csak az hiányzik!
Fogom inkább a söprűt, azzal botozgatok el
a ház végéig, a kapuszájig, minthogyha dolgom volna.*

*Csak várni ne kéne soha! Várni levélre, híradásra.
Ha kisiklik egy vonat, nem alszom éjjeleket –
A múltkor is, amikor Amerikába mentél,
a szemem belülről kisebesedett:
eljutsz-e? visszajutsz-e? ülsz-e még ide mellém?
Mert nekem minden távolság: tenger és tüskebokor
és minden repülő lezuhan, amelyen te utazol.*

*Mondom is a doktornak: doktor úr, hogyan lehet,
hogy én már a fölröppenő madártól is megijedek?
és annyi havat álmodok össze-vissza: hókazlat, hóhegyet
és mindegyik mögül a fiamat hallok – igen, a köhögéseted,
de fekete puskacsövek és messzelátók figyelik lépteimet.*

*Talán, ha én is kelek-forgok a világban amerre te,
nem féltetek a kilengő, magas házaktól
s a krokodilusos tavaktól se,
a mosolygó, késes emberektől, akik bankot rabolnak
vagy csak játszanak,
álarc van rajtuk, mint a szüretibálos ördögökön
s bohóc nagykalap,
de ki szegény: akkor is fél, amikor nevetethetne, amikor örül,
ki van az én szívem is verve, hét vassal, köröskörül.*

(Tiszatáj, 1976. 1., A látogató emlékei, 1977.)

A látomásos-szimbolikus-mítoszi költői forradalom lényegéhez tartozott az eredethez, a bartóki tiszta forráshoz való visszatérés. Ugyanakkor szembesülni kellett azzal is, hogy a modern, iparosodó és konzervatív paraszti világ konfliktusmentesen nem illeszthető össze. A teremtés rendje az, hogy a gyerekek előbb-utóbb eltemetik a szüleiket, ám az viszonylag ritkán fordul elő, hogy az ő világképük, életformájuk is múlttá válik lényegi elemeikkel. A Csoóri-szülők nemzedékének mindezt még életükben, öregkorukra meg kellett érniük. Nagy erővel fejezik ki ezt a feloldhatatlan konfliktust Juhász Ferenc és Nagy László anya- és apa-versei. Meghatározó élménye mindez Csoóri Sándornak is. Szinte törvényszerűnek kell látnunk, hogy első maradandó sikerű, antológiadarabbá lett verse, az *Anyám fekete róza* mélyén is ott munkál ez az élménykör. Az *Anyám szavai* versvilágában azonban mindez legfeljebb háttérként sejlik fel. Bár egy archaikusabb és egy technicizáltabb világ itt is szembekerül egymással, a konfliktusos lét fő oka nem ez, hanem anya és fia földrajzi távolsága, a találkozások ritkasága. Ha a szülők még fiatalabbak volnának, elfoglalnák őket jobban a munka, s ők is fölkerekedhetnének, hogy a városban meglátogassák fiukat. Ám ők már a késő öregség életszakaszába jutottak. Az apa még jövőmenő ember, az anya azonban járni is alig tud. Egy hosszú és dolgozó élet végső szakaszában a munka helyett a várakozás lesz egyik fő „tevékenysége”, s ez növeszti a megszokottak sokszorosára aggodását.

Az *Anyám szavai* – a cím is utal erre – szerep-vers. A fiú nem közvetlenül idézi fel hazalátogatását, hanem az anya monológján keresztül. E monológot folyamatos beszédként olvassuk, az őt, eltérő terjedelmű versszakra tagolás azonban érzékelteti a szaggatottságot, s így áttételesen utal arra, hogy a vers nemannyira egyetlen hazalátogatást örökít meg, hanem a hazajött-a-fiam ünnepi léthelyzetét mutatja be, sokszor végigsóhajtozott belső monológok, félhangos magánbeszéd és valóságos látogatások szavainak sűrítésével. Az anya megszólaltatásával, a nagyfokú beleérzéssel a másik ember nézőpontja válik meghatározóvá. Az elszakadás és a kötődés tárgya ugyanis

mindig egy másik ember, dolog, eszme, érték, az ezekről szóló személy – az alkotó – azonban érthetően a saját nézőpontját szokta érvényesíteni. Az anya-fiú kapcsolatban a két nézőpont között nem kell kibékíthetetlen ellentétnek lennie. Itt mindketten tudják, hogy az a világ rendje, hogy a gyerek felnő és saját útjára tér. Az anya számára is öröm persze a fiú sikere: a kis faluból a nagyvilágba jut el. (Az életrajzi adatokból tudható, hogy az anya volt a kisdíák továbbtanulásának fő szorgalmazója.) De számára a távozás pótolhatatlan értékvesztés is. A húszéves korától gyakran és súlyosan betegeskedő fiút többszörösen kell féltenie, s az ő társadalmi szereplései, utazásai állandósítják a felfokozott veszélyeztetettség érzetét. A fiatalember számára a távozás viszont nemes kaland volt, értékek keresésének, kifejezésének vágya mozgatta és formálta őt. Amerika emlegetése – bár életrajzilag ez is hiteles – a világhódító kalandra is utal. Az édesanyjának ugyanakkor ez a világ vége, ahonnan talán nincs is visszatérés. (Hiszen a századforduló amerikai magyarjai közül is ottragadtak sokan, soha nem látták viszont szüleiket, s ez Zámolyon is beszédtema lehetett.) A verset megalkotó érettkorú férfi már teljesen képes megérteni az anya léthelyzetét.

Az anya folytonosan félti a fiát a betegségektől, a balesetektől, meghatározhatatlan, álmodott, képzelt veszedelmektől, végső soron a haláltól, amely értelmetlenné tenné a várakozást. Ugyanakkor a vers „tudatalatti” rétegeiben attól is fél, hogy ő fog meghalni, mielőtt még viszontláthatná fiát, akitől így el se tudna búcsúzni. Vagyis: minden viszontlátás egyúttal búcsúzás is már. A félelem, az álmok kifejezik ezt a kettősséget, s méginkább a verset záró erőteljes kép: „ki van az én szívem is verve, hét vassal köröskörül”. (Tudjuk, hogy az édesanya beteg: nehezen mozog, orvoshoz jár. Az életrajzból az is megtudható, hogy éppen azidőben, mikor fia Amerikában járt, súlyos betegség támadta meg, amelyből igazán már nem is tudott kigyógyulni.) A felnőtt férfi gazdag élettapasztalatai nemcsak a beleélést teszik lehetővé, hanem azt is, hogy önnön sorsát most már az édesanyával rokon módon szemlélje. Ugyanaz a veszélyeztetettség-tudat hatja át őt is – mindkettejük sorsával kapcsolatosan. Öntudatlanul fejezi ezt ki a sok-sok havas álom. Tudjuk, hogy a hó a költő talán leggyakoribb természeti gyökerű motívuma, s a már idézett beszélgetésekből tudható, hogy a versbeli hó-látomások a költői képzeletből és nem az anya szavaiból kerültek ide. A hó-álmok lényege mindkettejük veszélyeztetett léte. Most már minden találkozás a legutolsó lehet, úgy kell rá készülni, úgy kell végigcsinálni. E vers egy másik szólama úgy is indulhatna, hogy: „Köszönöm neked, anyám, hogy hazajöttem”, de ez a szólam is ugyanúgy zárulhatna, mint *Anyám szavai*: „ki van az én szívem is verve, hét vassal köröskörül”. Ez a másik szólam nem íródik le, de végig ott van a vers holdudvarában, s így kétszeres erővel érzékelhető az elkerülhetetlen elszakadás fájdalmassága és a megkötöttség feloldhatatlansága, öröm és félelem egyidejűsége.

Furulya-csonk a szánkon

*Ballagásodnak vége,
legszebb napunknak vége,
bicska hal meg a kézben,
haragos szádnak vége.
Esne a hó csak, esne*

*a Somló tetejére,
a Duna közepébe,
Margit vállára esne,
de a hónap is vége.*

*Botod fekszik a földön,
a botodnak is vége,
húsvéti sietséggel
jön a nagyharang érte,
jönne a föltámadás
hajadért, szent kezédért,
ujjad sebéért jönne,
de már a föltámadás,
de már annak is vége.*

*Megözvegyült a hétfő,
a hétfőnek is vége,
mindegyik napunk most jut
korai özvegyiségre,
minden magaslat, álom
s hópapír fehérsége –
versek vaddisznó körme
nem hagy több nyomot rajtuk,
a nagy kalandnak vége.*

*Bújdosóm, jobbik felem,
a vadonunknak vége,
nem jövünk többé össze
mosolyod ünnepére.
Halál-síkságra értünk,
a védhetlen rétre,
furulya-csonk a szánkon,
himnuszod, indulóid –
de már ennek is vége.*

*Magyarország halottja,
te, bazalt szemefénye,
a zsuzsannás világnak
balassis jó vitéze,
meggyfában ember-meggyfa,
vércsében ember-vércse –*

*vendégként várt a tenger,
de már a várakozás,
de már annak is vége.*

*Sirat a volt szeretőm,
sirat a mostani is,
haja országos gyászbán
utcámon végig úszik –
hova megy, nem is kértem,
haláloed eltilt tőle,
megyek ezüst fejedhez,
szíved kihűlt helyére,
megyek, mert más út nincsen,
minden más útnak vége.*

(Tiszatáj, 1978. 4., Elmaradt lázálom, 1982.)

Az ezredvég ifjú olvasója annyit bizonyosan első találkozásakor is megért a szövegből, hogy e vers sirató, a halott Magyarország valamelyik kiemelkedő személyisége, művészféle, alighanem költő, aki rendkívül közel állt a vers alkotójához. Ha megtudjuk azt is, hogy a siratott személy Nagy László, aki 1978. január 30-án halt meg váratlanul, a mű számos utalása, képe válik konkrétabb jelentéskörűvé, s a kirajzolódó portrét egybevethetjük a versbelivel.

Nagy László a Somló melletti Iszkázon született, s a Somló valóban bazalthegy. Utolsó otthona Óbudán, a Duna közvetlen közelében volt. Felesége Szécsi Margit, ugyancsak kiváló költő. Egy félrekezelte, súlyos gyermekkori betegség következtében járógéppel s bottal közlekedett. Korán megöszült („ezüst fejed”), szeretett furni-faragni („bicska hal meg a kézben”). Halálának napja hétfőre esett, egy hét múlva a temetése ugyancsak. Legutolsó verseskönyve a *Jönnek a harangok értem*. 1977 októberében már a korrektúrát javította, ám a kötet a kiadói terv szerint csak a halál után, 1978 könyvhetére jelent meg. Csoóri Sándor valóban Nagy László legszűkebb baráti köréhez tartozott, okkal nevezhette „jobbik felem”-nek, s az is tény, hogy a halálhír vétele után az egész napot Nagy László lakásán töltötte. (A költő reggel nyolc óra után halt meg infarktusban.) Szerepet vállalt a temetés körüli tennivalókban.

Az életrajzi adatokat célszerűen válogatva, azokat is felhasználva a költői életmű és az emberi magatartás pontos jellemzése is lehetséges. A sirató műfajának természetes sajátossága, hogy az elhunyt érdemeit emeli ki, a valósághoz képest fokozva is azokat. Nagy László azonban valóban a korszak egyik legnagyobb költője, akit sokan igazi költő-fejedelemnek tekintettek. Ezt fejezi ki ez a sirató is, mindjárt az indítással: „legszebb napunknak vége”. A 2. szakasz szinte szentté magasztosítja fel a halottat. A Krisztus-képzetre való közvetlen rájátszás túlfokozás lenne, ezért szükséges a nyomatékos kijelentés: nem lesz föltámadás. A vele való élet „nagy kaland” a mi „vado-nunkban”, mosolya ünnep. Jó vitéz volt, ember-meggyfa, ember-vércse, a tenger „vendége”, magaslatok, álmok kifejezője, a rossz haragos szájú ostromozója, akiről okkal jellenthető ki: „Magyarország halottja”. A költői-emberi magatartás általános jellemzése

közben konkrét művek is felsejlenek. Az „Esne a hó csak, esne” ihletője az akkori időjárás is lehetett (a halál utáni napon többször eleredt a hó, de rögtön el is olvadt), de az utolsó kötetben két fontos „havas” vers is van (*A havazás árnyéka, Hószakadás a szívre*), s az sem mellékes, hogy a hó Csoórinak is meghatározó motívuma. A hó itt a jótékony beletörődésnek s a tisztaságnak, megtisztulásnak is jelképe lehetne – ha lenne. A második szakasz húsvéti képzetköre természetesen utal a *Jönnek a barangok* értem prózaversre, s a kötetegészre. De ráutal a költő egyik leghíresebb alkotására, a *József Attila!* című himnusra, amely egy nagy halottat az életnek visszaperleni akaró ének. A magaslat, az orom, a kilátópont Nagy László-versek jellemző színhelye, itt, „arccal a tengernek” lehet álmodni az eszményiről s ellenségéről, a rosszról is. A bujdosó, a vadon szinte közvetlen utalás a „Versben bujdosó haramia vagy” képzetére, az ezáltal megfogalmazódó költői szerepfelfogásra. Az utolsó kötetben Balassit is megidézi, meg „Lengyel szép Zsuzsanna”-t is egy bazalt-keménysgű mű (*Balassi Bálint lázbeszéde*). Az 1966-os gyűjteményes kötet emblématikussá vált címe: *Arccal a tengernek*. Nemcsak a felmagasztosítás és a feltámadás-motívum utal a *József Attila!* költői világára, hanem a „Halál-síkságra értünk, / a védhetetlen rétre” sorpár is. Nagy László kérése így hangzott: „Hogy el ne jussak soha ama síkra: / elém te állj.” Az a sík pedig, amelyre mindkét vers hivatkozik, a nagy előd *Reménytelenül* c. művéből vált közzismert szimbólummá.

A *József Attila!* portré a költő-elődről, s egyúttal önarckép is. Felmagasztosítás, szakralizálás s ebből kiinduló önbiztatás. Csoóri versében ugyancsak jelen van az önportré is. A mester és barát hirtelen halála kapcsán ő a veszteség felmérhetetlen nagyságát hangsúlyozza: a szomorú eset szinte a világ végét jelenti számára. A szakaszok zárósorában s más helyeken ismétlődő „vége” az 56 sorból tizenkettőt zár le, s nyomatékosan fejezi ki a siratás alapokát. Ez a vég csonkává szegényíti a sirató személyt, szinte félemberré válik, ugyanakkor kötelességének érzi, hogy menjen a szív „kihült helyére”, vagyis a Mester halála után vállalja a tanítvány, a folytató szerepét, hiszen „más út nincsen, / minden más útnak vége”. Hiszen, ha csonkává vált is a magyar költők kórusa, furulyaszava, azt a furulya-csonkot is meg kell szólaltatni, most siratóhoz, máskor majd talán máshoz. A végérvényes elszakadás a baráttól eszmei-erkölcsi értelemben a legteljesebb azonosulást hívja elő, s ez olyan fokú, hogy még a szeretőjétől is eltiltja a sirató személyt. A helyváltoztatás, az útonlevés, maga az út Csoóri Sándor leggyakoribb motívumainak egyike. Egy sokkal korábbi versében azt írta: „El kell indulni minden útra, / az embert minden úton várják.” (*Menekülés a magányból*). E sirató már csak egyetlen útról tud, s ezen a Tanítványnak követnie kell a Mester eszmei-erkölcsi útmutatását.

A sirató igen ősi műfaj, a magyar nép- és műköltészetben is gyakori. A siratás népszokásához recitáló, kötetlen énekforma társult. Az egyházi siratódalok többnyire Krisztus-siratók, s kötöttebb, olykor időmértékes ritmusúak. A jeremiádok egy nagyobb közösséget siratnak el. Az antik és a modern műköltészet siratódalai egy-egy közeli hozzátartozót vagy jeles személyiséget búcsúztatnak el. Csoóri Sándor költeménye az egymással is kapcsolatban lévő előzmények mindegyikéhez kötődik. Nagy László jóbarát és jeles személyiség. Halála jelképesen a közösség csonkulása is. Ezért mintázódhat rá a Krisztus-képzet, s ezért siratja szinte az egész ország. Csoóri kedveli a kötetlenebb versformákat, ritmusokat, erre példa az *Anyám szavai* is, amelyben az aggodalom és félelem a recitáló siratásra is emlékeztető módon szólal meg. Ez a vers ellenpélda: a hetvenes évek termésének talán legkötöttebb formájú, ritmikájú alkotása.

Szabályos, refrénnel is szigorított szerkezetű strofák követik egymást. A ritmus szimultán: a kétütemű hetesek a meghatározóak, de következetesen áttűnik rajtuk a jambikus hetesek lejtése is, ez a forma pedig ahhoz az Anakreónhoz kapcsolódik, aki a sirató egy további típusának, az önsiratónak volt első nagy mestere. Csoóri ritkán rímelteti a sorait, ezért feltűnő a rímek jelenléte itt. E rímek „barbárak”, kezdetlegesen mutatkozóak, s ezzel is visszautalnak a középkor, a népköltészet siratóira. Akár csak az ismétlések, a párhuzamosságok. S még inkább olyan szerkezeti elemek, mint a halott bemutatása, a siratók felsorolása. (Margit, „mi”, Magyarország, „volt-szeretőm”, „mostani”, „én”). E költő-sirató gondolköre nem egyetlen felfokozott pillanaté. Ezt olyan későbbi versek tanúsítják, mint a *Nagy László arcképe* (*Orosz János festménye*), a *Nagy László megidézése*, a *Februári látomás* (*Nagy László halálának tizenötödik évében*).

Kezemben zöld ág

*Kihabosodik majd újra a tavasz,
mint a folyton éneklő madár szája
s a hantokat is körbeállja a fű,
de te már nem mosolyogsz többé
semmire, ami eleven lesz.*

*Viszek neked zöld ágot, csibés barkát,
újjongó gólyahírt a malomsánc alól,
ott fénylik rajtuk isten pillantása
s az első világgáinduló gyalogbogaré,
de te félrehúzódva már csak a falat nézed.*

*Ki tudja: túléltem-e gyógyíthatatlan zavaromat,
de én erre a legutolsó szemedre is akarok emlékezni,
erre a fekete lukakat égető szemedre:
száll az iskolai, meddő krétapor bele,
mintha a szétvert Karthágó pora csak most érne hozzád.*

*Nem hiszem, hogy a halál tehetségesebb nálam.
Nem hiszem, hogy a halál el tudna venni tőlem.
Látom magamat benned, mintha gyönyörű sebben ülnék:
kezemben zöld ág s mögöttem, ó, mögöttem
beláthatatlan terek: rámsötétedő túlvilág.*

(Tiszatáj, 1984. 3., Kezedben zöld ág, 1985.)

A költemény címét olvasva elsőként a reménykedés érzete tölthet el bennünket. A zöld szín önmagában is erre utal, a zöld ág méginkább, s biblikus sugallattal is megerősítve: a vízözön után a galamb hozta zöld ág jelentette Noénak, hogy van már part,

újra lehet kezdeni a földi életet. Az első három sor megerősíti a közeledő és kirobbanó tavasz képzetét, ám a hant fogalma már előkészíti a változást: az újra pezsgővé váló élet valakire már nem vonatkozhat. A harmadik sorban még nyitott a hant szó jelentésköre, ám a versegészben egyértelművé válik, hogy a sírra való vonatkoztatás a meghatározó. A mű alaphelyzete tehát: lesz, esetleg már egészen közel van az új tavasz, ezt átélheti a beszélő, de már nem az a személy, aki hozzá oly közel áll. A mű egészében nem egészen egyértelmű, hogy milyen jellegű volt ez a kapcsolat, de a *Kezemben zöld ág* közelében keletkezett számos alkotásból egyértelműsíthető, hogy a költő szerelme, élettársa a másik személy, aki e vers megjelenésekor már nem él, mint az *Elmaradt lázálom* (1982) több verséből tudható: súlyos betegségben elhunyt. Azért szükséges e tényt hangsúlyozni, mert így még vibrálóbbá válik e költemény idősíkjainak hullámozása. Megmutatkozik itt egy konkrét jelenidő: a naptár szerint ez tél vagy a tavasz kezdete. A második szakaszban ez átváltozik igazi tavasszá. Ebben a jelenben mintha még élne a súlyos beteg, de már nem mosolyog, csak a falat nézi. Látogatója a „legutolsó szem”-re, a legutolsó tekintetre is emlékezni akar. A haldokló beteg „gyönyörű seb”, s ha közele is a halál, nem választhatja el őket egymástól. Am ugyanennyi joggal úgy is olvasható ez a költemény, hogy a beszélő a télben azt a közelgő tavaszt idézi fel, amelyben már csak a temetői hantra vihet virágot. A halott valóban nem mosolyoghat, csak a koporsó deszkafalát „nézheti” félrehúzódva. A „legutolsó szem” már valóban emlék a múltból, az emlékező-látogató ember azonban bizonyos abban, hogy a szeretett lény halála nem tudja az emléket „elvenni”. A „gyógyíthatatlan zavart” a kedves utolsó tekintetével való szembesülés, a halál megélése, s mindezek felidézése, bárhol, de különösen a temetői hant előtt okozza. A valóságos és a képzeletbeli temetői látogatás egyaránt az utolsó kórházi emlékeket idézi fel, de ezek úgy is megjelennek, mintha csak majd ezután történnének meg. Szinte élővé varázsolódik a halott: a halál előtti állapot merevül moccanatlan képpé: „a fekete lukakat égető szem” és a „gyönyörű seb”. A nézés, mégha mosolytalan is, az élet biztos jele. A tekintet azonban az átmenet, az átváltozás pillanatait éli meg: fekete lukakat éget, azaz az ismeretlen és megismerhetetlen titokkal birkózik, s közben elhomályosul („száll ... krétapor bele”). Ez az összetett kép a modern fizika anyag és időszemléletét is magába építi, a por fénytérképessé válik, de a meddőséget, a pusztulást fejezi ki, a fekete lyuk az anyagi világ titokzatos ismeretlenje. Ennek a képnek a „most”-ja a befejeződött múlt „már nem”-jével azonos, az emlékezés idejében azonban időtlenné válnak. Ez a múlt meghatározza a jelent („Látom magamat benned”) és a „majd” bekövetkező tavasz jövőjét.

A költemény hatását nagymértékben fokozza, hogy az elfeledhetetlen halott és a közeledő tavasz, a fel nem támadás és az újjászületés kielezett ellentéte nem árnyékolja be a tavasz szépségét. Hiszen ott fénylik, a zöld ágon is, „isten pillantása”. A fényt (a Napot) a mítoszok isteni tulajdonságnak tudják. A fény, a tavasz, a zöld ág egyaránt a reményt hirdetik. A halottra emlékezőnek is eljön a tavasz, hatása alól ő sem vonhatja ki magát, de ez a hatás sem képes semmissé tenni az emlék megrázó voltát. S bizony ez az emlék is el fog pusztulni: az emlékezőre is várnak a „beláthatatlan terek”. Most még a látható és a felidézhető határozza meg létét, de ennek a tudásnak már részese „a fekete lukakat égető szem”, amely rádöbbenhet arra, hogy bár kezében „zöld ág”, mögötte is ott van a rásötétedő „túlvilág”. A napfényt, a csillagfényt is a feketeség, a sötétség váltja fel, s közben az átmenetet az elhomályosulás, a „kifehéredés” érzékelteti (fal, krétapor, Karthagó pora, beláthatatlan terek) A halál elválasztott, az emlékező tudatban viszont végérvényessé tette a megkötöttséget. Egyúttal arra is fi-

gyelmeztetett, hogy halálát az emlékező sem kerülheti el. A gyönyörű seb látomása életnek és halálnak ezt a különös kapcsolatrendszerét jeleníti meg, feloldhatatlan drámaként élve meg azt. Semmissé téve az alig egy évtizeddel korábbi derűs látomást a túlvilágról: „a láng ígérete, hogy túlvilágon is nyár lesz, csupa dél, / szívethamvasztó sétaút jegyelevél fényinél.” (*Vadfiú hajjal*)

Ha ennyi volt az élet

*Megmelegszen kicsit ebben a versben,
ha már a szemetekben is tél van, hófúvás
és a fölburogatott asztalokon is jégcsap.
Jöttek-mentek, siettek, a forgóajtók
szűk rekeszében ott esetlenkedik
közöttetek a halál, de ti már őt se
veszitek észre, mint akik eladták
szembogarukat valamelyik balkáni piacon.*

*Volt idő, amikor még fájni is tudtunk
együtt. Mind a húsz körmünk
kint éjszakázott a hortobágyi hóban.
Forgott a felvevőgép, sötét berlinerkendők
bojtjai lobogtak a tanyák közt zúzmarásan,
s háttal az éjszakának, zúzos tartónkkal
tudtuk: mögöttünk ott a végtelenség.*

*Volt-nincs világ. A szívek azóta reumásak.
A bőr alatt mélyen sérült szavak és sérült
forradalmak hevernek temetetlenül –
S már csak a kutyák zabálhatják föl őket.*

*Ha ennyi volt az élet, jó, hát belenyugszom.
De ha több? Ha még ezer ablak-villámlás
fényébe kellett volna odaállnunk
egy országért, magunkért és mi fakéreg-arccal
csak úgy arrébb kullogtunk? Ki ráz meg minket
ezért? S kicsoda szakítja szét mellünkön
a színváltó, bécsi inget? Ülök, didergek,
próbálok átmelegedni a versben. Hiába. Sok kicsi űrt
hordok magamban, mintha várakozó sebek volnának
bennem. Várakozó és gyógyíthatatlan sebek.*

(Hitel, 1993. 8., Hattyúkkal, ágyútűzben, 1994.)

Az elszakadás és megkötöttség motívumkörének eddig bemutatott versei egy-egy személyhez fordultak, a többi ember, a társadalom csak e kapcsolat vonatkozásában jelent meg. E versben viszont éppen a többi emberhez, a közösséghez, azon belül a nemzedékhez, az egy eszmekört vallók csapatához való viszony válik meghatározóvá. Nevezhetjük akár politikai versnek is e művet. Az ilyenek száma a kilencvenes években feltűnően megsaporodott. Mint tudjuk, 1956 után a közvetlenebb politikum ritkán válik hangsúlyos lírai témává, az ilyenfajta közlendők az esszéekben és a filmforgatókönyvekben jelentkeznek. Voltak azért közvetlenebbül politizáló versei is Csoóri Sándornak, például a *Búcsú Kubától*, az *Idegszálaival a szél*, az *Egyszer majd ez is elmúlik* (a *Második születésem* c. kötetben, 1967.), a *Berzsenyi elégiája* (*A látogató emlékei*, 1977.), a *Jók voltunk, jók és engedelmesek* (*Elmaradt lázalom*, 1982.). S határozott politikai üzenete is volt a Nagy László-síratónak.

Ha ennyi volt az élet – már ez a cím életszámvetést ígér. A többiekhez fordulás jellege egyértelművé teszi, hogy nem egyetlen ember, hanem egy egész korszak felnőtteinek életútja kerül mérlegre. A régmúlt, a közelmúlt és a jelen, a cselekvések és a nem-cselekvés idősíkjai és helyzetei idő- és értékszembesítővé teszi e költeményt. A régmúlt, a „Volt idő, amikor” nem is az ifjúkort, hanem az érett férfikort, a hatvanas évek második felét, a hetveneseket idézi meg. Ezidőben vett részt a költő filmek készítésében. Ez sok embert megmozgató, együttműködésre készítő csapatmunka egy adott cél érdekében. E célért áldozatokat is érdemes volt hozni. Mindez az utóbbi években „volt-nincs világ”-gá változott. Beteggé, sérültté vált az egyén is, a közösség is, s így a megélt múltat sem tudja okosan szemlélni: elszakadva tőle, de megőrizve lényegét. „Eltemetetlenek” a szavak, a forradalmak: 1956 és 1989–1990 is. Az érték megsérült, kérdésessé vált, sokak szemében értéktelenné. Ami nem kell, illetve amit nem tartunk becsben, azt a kutyák elé vethetjük, jelezve mintegy megvetésünket is. Ilyen helyzetben az értékbizonytalanság totálissá válhat, s eközben az emberek, a volt társak olyanokká, akik szinte elvesztik személyiségüket, „mint akik eladták / szembogarukat valamelyik balkáni piacon”. A hajdani élet és életrevalóság helyett az élőhalottság a jellemző. A létnek ez az állapota a társadalmi tél. A reménytelen, az elűzhetetlen hideg, a didergés hatja át a vers világát. Elkerülhetetlenül emlékeztetve József Attila tél-motívumára, jelesen a *Téli éjszaka* világára. E versről éppen Csoóri Sándor írta le egy elemzésében, hogy benne „történelmivé vált a hideg”. Ugyanez vacogtat az ő versében is.

De miért történt mindez az emberekkel, a közösséggel? Pontokba szedhető magyarázatot nem ad e mű. Csoóri alkotásainak összességét segítségül hívva azonban sokminden megfogalmazhatóbbá válik. A hetvenes években kétosztatú volt a magyar világ: a szelídülő, de azért diktatórikus bolsevik hatalom és az igazi szocializmusért küzdő, főként értelmiségi és művész rétegek álltak szemben egymással, próbáltak olykor kiegyezni. A kilencvenes évek társadalma szinte áttekinthetetlenül polifonná vált, s bár ebben ott voltak az értékgazdagodás jelei is, e költemény nem ezt a tendenciát, hanem az egy célra társult emberek közösségeinek széthullását emeli ki. Ennek oka lehet a cél szertefoszlása, az ideák követése helyett a mindennapokra tekintő pragmatizmus, a nemzedéki felhajtóerő helyett a személyiség érvényesítésének akarata, ezzel együtt a közérdek helyett a magánérdek érvényesítése. A legnagyobb változás alighanem az, hogy e tág nemzedék, az 1945 utáni évtizedben indulók csapata a forradalmiság bűvöletében képzelte el életútját, majd a forradalmakkal visszaélőktől próbálta volna megtisztítani az eszmét, s még az 1989-ben kezdődő fordulattól is valami ilyesmit remélt. De már az akkori eseményeket is – Csoóri kifejezése ez – a „fáradt forradalom”

jellemzi. Forradalom helyett – tágabban – nevezhetjük egy eszmekör melletti következetes kiállásnak is azt a magatartást, amelyet nem lel fel a jelenben a vers vallomástevője, aki a nagymértékű, de céltalan nyüzsgésben végzetesen magányossá vált: társa már csak a vers lehet.

Ugyanakkor önmagát sem eszményíti. A negyedik, záró versszakban az én-ti szembeállítást a mi váltja fel, s a régmúlt és a jelen egyazon történelmi-emberi folyamat része lesz. Talán? bizonyosan? a múlt mindegyik szakaszában többet „kellett volna” tenniük. De még csak felelősségre sem döbbsenti őket senki az elmulasztott cselekvésekért. A reményt nem kínáló jelent a „Várákózó és gyógyíthatatlan sebek” uralják. Ilyenfajta kollektív önbírálat hatotta át már a *Jók voltunk, jók és engedelmesek* „Nemzedékemnek” ajánlott versbeli világát is. Egy másik mű pedig, a *Berzsenyi elégiája*, igaz, szerepbe öltözött és a 19. század elejére visszatérve, de átláthatóan a jelenidőre utalva a feloldhatatlan művész-magányt, a fátumos sorssal való reménytelen birkózást és a hamisságok társadalmát állítja a középpontba: „hosszúra nyúló fél-halál” ez a sors egy „bál-ország”-ban.

A múlt és a jelen szembesítésének van még egy, kiiktathatatlan vonatkozása: a fiatalabb és az idős kor különbözősége. Egy viszonylag hosszú életszakaszt, egy nemzedék tetterős életidejének évtizedeit tekinti át a számvetés. Talán ez is magyarázza, hogy igazából nincs semmilyen jövőkép: a múlt feltételezhető elhibázottsága igazából már nem igazítható ki. A „sebek” még várákóznak, mert viselői élnek, de „gyógyíthatatlanok”. Az egykor az egész nemzedéket magával ragadó végtelenség-érzet helyén a számvetést végző személyben – és magánya miatt ő úgy tudja, hogy csak benne – „sok kicsi úr” létezik. Helyzetében egyetlen társa a verse, de „átmelegedni” abban se lehetséges. Ismét József Attila-áthallás: a *Reménytelenül* világa ez a vacogás a semmi ágán vagy annak közelében. S bár ez a hely és ez a léthelyzet mindenképpen etikusabb és magasabb, mint a balkáni piacoké, a forgóajtók groteszk hullámszerűsége a „közélet” hivatalaiban, a bírálat a múlt minden szereplőjét érinti. Elszakadás és elhatárolódás, ugyanakkor kétarcú, „színváltó” megkötöttség jellemzi a számvetést végző és a nemzedék kapcsolatát. A történelem által megengedett sorsokba valamiként mindenki belerokkant, az emberélet nem válhatott teljessé, az ország dolga sem jutott előbbre.

E versben teljesnek látszik az elhibázottság- és bevégzettség-tudat, a kilencvenes évek verstermésének egésze azonban sokkal nyitottabb, s a cselekvésre váltig kész személyiséget mutat. Csak egyetlen példát idézve, a *Nagy égi sálak* zárószakaszát: „Megy az idő, megy, megy vesszettül. / Csak én maradok mindig ott egy / fal mellett, egy halott mellett, / egy folyton széteső ország parádés / romjai közt, hogy csiszolt porszemeiből / hegyeit s templomát fölépítsem.” (*Ha volna életem*, 1996.)

Reggel a kertben

CSONKA SZONETT

*Nyílik a reggel, mint a boltok
és minden itt van, ami kell nekem:
akácfa, bodza, zsörtölődő dongó
s a domb árnyéka nyitott könyvemben.*

*Sokan állítják, hogy meghaltam régen,
s kamillás rét vakondja temetett.
A borzas hírt az újság is megírta,
és ha megírta, csak igaz lehet.*

*Igaz? Nem igaz? Porszemnyit sem számít!
De hogyha mégis: ez a túlvilág itt,
ez, ez a kert, mosolyom titkos műve,*

*honnét egy hangya indul el a végtelenbe
gyűrűs fűszálon, utána lassan én is –
S a hosszú úton nem várhat több halál.*

(Ha volna életem, 1996.)

Az eddig idézett versekben a másik emberrel, a közösségekkel létrejött kapcsolat minősége, konfliktusossága volt a meghatározó, e legutolsó példának választott alkotásban mintha már túltenné magát a megnyilatkozó személy minden kapcsolaton, minden korábbi kapcsolat minden konfliktusán. A *Ha ennyi volt az élet* drámaivá éleztet magánya itt feloldottan jelenik meg. Ehhez az indokot, a természet, a nyári reggeli kert látványa, élménye adja meg. Csoóri Sándor falun, a hagyományos paraszti gazdálkodást megismerve, természetközelen nőtt fel. Majd ifjan város-, sőt „világváros”-lakóvá lett. A természetélmény mindvégig meghatározóan jelen volt lírájában, de a tendenciákat nézve nem problémaként, nem különleges értéként, hanem az ember természetes létezési terepeként. Inkább intellektuális, költői-képi jelentéssugallatai voltak a természetnek, olykor a kifejezendő léthelyzet igényes díszleteként jelent meg. A kilencvenes évekre – egy addig halványabb tendenciát felerősítve – lényegesen megváltozott ebben a költői világban a természet helye, szerepe.

E változásnak szükségképpen életrajzi okai is vannak, s nem is lényegtelenek. 1980-ban a művész Esztergom határában talált rá egy ideális környezetű alkotóhelyre. Egy hivatalos, telekbérletet igénylő leveléből idézve: „Évek óta keresek magamnak olyan – munkára alkalmas – zugot az országban, amely még hamisítatlan természeti környezetben húzódik meg: hamisítatlan fák, füvek, dombok között, a hétvégi Magyarország zsúfolt és szedett-vedett díszitől távol. (...) az írói munkámhoz szükséges nyugalmat s csöndet szeretném végre megteremteni, amelyre a közügyekkel s más lim-lom ügyekkel terhes budapesti életformám már-már alkalmatlanná vált.” (Csoóri Sándor: *Esztergomi töredék*, Esztergom, 1990.) E kert azóta versek és esszék sorának vált szereplőjévé, szerves elemévé, az alkotó *A kert polgárának* (*Hattyúkkal, ágyúútjában*, 1994.) minősíti önmagát, aki itt van igazán otthon, itt találkozhat a létezés teljességével: „Ha megint elmennék innen, tudom, / örök dolgokat veszítenék. Seb lennék”.

Van még egy életrajzi-alkotói oka a természet, a kert megváltozó szerepének. A kilencvenes évek átpolitizált és fantomizált közéletében némely leírt mondatának, politikai szereplésének köszönhetően Csoóri Sándor – az ő kifejezéseit használva – „megkövezett”, „pokolviselt” ember lett. Nyilvánvaló, hogy ez az élmény versek – és esszék – sorában jut szerephez. Az elmagányosodás ennek is következménye, s így az is, hogy

az ügyetlenül demokratizálódni törekvő ország helyett a kert polgárának nevezi magát a költő. A *Reggel a kertben* második szakaszának közlése – „Sokan állítják, hogy meghaltam régen” – a társadalomból való kivertségnek erre a nehezen feldolgozható történe ssorára vonatkozik, arra a valóban otromba sajtóhadjáratra 1990 őszén, amely a „borzas hírt” 180-nál több újságcikkben terjesztette, kommentálta. Közülük több kategorikusan erkölcsi és irodalmi hullának nevezte a költőt, így bizony semmi túlzás nincs abban, amit ez a vers, s mások is közölnek (*Zörög az újság, Mindenem, amim volt, A halott utószava, Keserű pünkösdi előtti ének, Nem tagadom: a szemem sötétebb, stb. – Hatytyúkkal, ágyútűzben* 1994).

Menekülés a természetbe? A még háborítatlanba? Igen is meg nem is. Nyilvánvaló, hogy harmadfél évszázaddal azután, hogy a felvilágosodás a természetet romlatlannak tartotta, másrészt az embert a természet uraként szemlélte, mások a lehetőségek, más-ként is kell gondolkoznunk. Az ember nemcsak formálója, hanem része is a természetnek, így cselekvési lehetőségei korlátozottak: a természetet és így önmagát is elpusztíthatja, s ezirányban bizony tett már döbbenetes lépéseket. Ezért sem, a globalizáció, a népességnövekedés miatt sem lehet már a társadalomból igazán a természetbe menekülni. A remeteség vagy Senki szigetének utópiája lázálommá vált. Más azonban a végigjárandó életút és más a költői mű. Az ember rendszeresen elhagyja a kertet, mégsem válik hűtlenné hozzá. Olyan szimbólumról van szó, amely a Biblia Paradicsomkert képze te óta pozitív jelentéskörű. Ezen túlmenően sem ok nélküli ezúttal a *Biblia* említése. Nemcsak azért, mert Csoóri versében a kert a lehetséges boldogság helyszíne, hanem, azért is, mert ez az ő mosolyának „titkos műve”, vagyis ő látja ilyennek, az ő látomása „teremtette” ilyené a természetnek ezt a darabkáját. S a kert teremtés, termékenység-motívum is, az ember-természet viszonyban az emberi terem tőerő kifejezője. Maga a teremtés pedig, e versben különösen utal valami istenire. A kert polgára magatartás tehát – részleges – elszakadás a társadalomtól, a közélettől és a lehető legszorosabb kötődés ahhoz a természethez, amelytől felnövekedve eltávolodott az ember. Az ösztönösség hajdani állapotát a tudatosság váltotta fel, s egy olyan új tudás, amely az időskori életszámvetések korszakában kiiktathatatlan: a halállal való szembenézés.

Egy vagányos-flegmatikus közlés után („Igaz? Nem igaz? Porszemnyit sem számít!”) profanizáló ötlet semlegesíti az elszenvedetteket („De hogyha mégis: ez a túlvilág itt”). Nagy László „versben bujdosó haramiá”-nak nevezte önmagát, amikor szembesült az általa képviselt eszmények, magatartás társadalmi elutasításával. Sirató-jában Csoóri Sándor így fogalmazott: „Bújdosóm, jobbik felem, / a vadonunknak vége”. Nagy Lászlónál is sokkal konkrétan élve át az övéhez hasonlókat, állítható, hogy a *Ha ennyi volt az élet* világában ő is „versben bujdosó”, kert-verseiben pedig „kertben bujdosó” személy. Aki közben megjárta a poklot is, s az „alvilág” után most „felsőbb” régiókba jutott. Ez a versbeli túlvilág nem poklot, hanem paradicsomot idéz meg, nem „rámsötétedő túlvilág” (*Kezemben zöld ág*), hanem a „nyár lesz, csupa dél” látomása (*Vadfiú hajjal*) E látomás ismét nyitott a végtelenség felé, amelyet a *Ha ennyi volt az élet* csak a lezárt múltban tartott az emberhez tartozónak. A megalkotott mű ismét erősebbnek bizonyul a halálnál, amely nem „tehetségesebb” az alkotónál (*Kezemben zöld ág*). Az egyéni lét csonkasága, behatároltsága feloldódik, a teljesség válik meghatározóvá: „minden itt van, ami kell nekem”, „a hosszú úton nem várhat több halál”.

A vers jelentéskörét formálja az is, hogy több színben is József Attila-rájátszások, áthallások, rejtett megidézők találhatók benne. Mindjárt az indítás az *Eszmélet* nyitószakaszát idézi emlékezetünkbe, a reggeli harmóniát. A támadások elől a természetbe menekülés helyzete ismerős lehet a *Bánatból*: „az az elvaduló csahos rám támadt / s kijöttem, hogy erőm összeszedje, / mint a néni a gallyat, a bánat. / / Könnycsepp, – egy hangya ivott belőle, / eltűnődve nézi benne arcát / és mostan nem tud dolgozni tőle.” A másodikként idézett szakasz hangya képze is rokon tehát, s általánosabban fogalmazva: az a József Attila-i sajátosság, amely kicsinyít, a kicsi dolgokat öleli körül szeretettel. Csoóri versében a dongó, a vakond, a kamillás rét virágja, a hangya, a fűszál jelzi e szemléletmódot, a hangya majd az ember, a végtelenbe indulás pedig a mikro- és a makrokozmosz szerves egységét, a világegyetemben ugyancsak parányi ember fenségre, halhatatlanságra törekvését fejezi ki.

Szükséges szót ejteni a költemény műfaji önmeghatározásáról. Mit jelent az, hogy „csonka szonett”? Vegyük figyelembe azt a már említett tény, hogy a költő igen ritkán használ kötöttebb formákat, a szonett pedig közismerten az egyik legkötöttebb, egész verset meghatározó forma és ritmus. A jelenkori magyar líra ezt a felvilágosodás óta ismert, de igazán csak a nagy Nyugat-nemzedék óta használt formát többféleképpen is fellazította, szabálytalanná tette. Az egyik változat Csoóri Sándoré, s a csonkaságnak ez a műfaji-formai magyarázata. Ő megőrzi a 14 soros terjedelmet, a gyakoribb strófabontást alkalmazza (4+4+3+3 sor), de nem ragaszkodik a következetes és szabatos rímeléshez és a sorok azonos szótagszámahoz. E mű a mai költői gyakorlathoz képest eléggé szabályosan jambikus, csak az ötödik sor spondeusai ütnek el ettől, s a két utolsó sor második felének határozottan ereszkedő, trochaikus jellege. E két sor rímtelen is. Így a költő által kedvelt, szabadabb építkezésű ütemhangsúlyos sortípus változatai. Erre a többi csonka szonettben is találunk példákat. (A legutolsó két kötetben 11 ilyen mű található.) S az ütemhangsúlyos, rímtelen, de strófaszerkezetében szonett-szerű versre az életműben korábbi is találhatunk néhány példát (*A nyár közelsége, Éjszaka, a város utcáin, Vért és virágot, Hosszan kell néznem*), nem egészen előzmények nélküli tehát ez a forma.

A csonkaságnak azonban nemcsak formai, hanem tartalmi magyarázata is van. E versek mind valamilyen életbeli, magatartásbeli csonkaságról, a teljesség hiányáról szólnak, s ezt egyedül a *Reggel a kertben* oldja fel komolyabb mértékben. A tartalmi szempont fontosságát jelzi az is, hogy a legutolsó kötetben *A szonettköltő rögtönzése* nem kapja meg a műfaji minősítést, s ez szerelmes vers, az előző kötetben pedig ugyancsak nem „szonett” az *Istentelen nyár*, formai szempontból annyira „csonka”, a korábbi ütemhangsúlyos 14 sorosokkal rokon.

Az elszakadás és a megkötöttség elsősorban tematikus jellegű motívumpár, amelyhez mint ez a vázlatos elemzésekből is látható, sok más motívum kapcsolódik. Ezek együttese motívumhálót alkot. Az elemek között több következetesen visszatér nemcsak a tárgyalt versekben, hanem a korszak számos költeményében. Vannak olyanok, amelyek szinte az egész pályát jellemzik, például: fény, háború, hó, seb, út.

A motívumhálón belül elkülöníthetők kisebb csoportok, amelyeknek elemei között szorosabb a kapcsolat. Ilyen motívumkörök:

- fény, szem, mosoly, ünnep
- várakozás, hír, út, utazás
- harc, erőszak, félelem
- seb, betegség, gyógyíthatatlanság, halál, temető, gyász, árvaság

- álom, látomás, túlvilág, túlélés, imaginárius tériidő
- természeti motívumok

Az elemzett verseket az ismétlődő motívumok szempontjából vizsgálva szembeötlő, hogy több mint két tucat elem következetesen ismétlődik-variálódik, alig van a következő táblázatban üres hely. A táblázat tanúsítja azt is, hogy a motívumhálónak akár csak részleges ismerete is jelentésgazdagító már: ott is érzékelhetünk egy adott motívumot, ahol nem konkrétan, csak sugallva jelenik meg, a háttérben marad.

E táblázatot még kiegészíthető, gazdagítható. Részletes szöveg- és életműközei vizsgálata külön tanulmányt kívánna, de azt így is igazolhatja, hogy a versek között szerves a kapcsolat, hogy következetesen érvényesített szemléleti-képi világ épült fel bennük.